LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Európa és a kettős állampolgárság

Miért igénylik a vajdasági magyarok a kettős állampolgárságot?

Áldás vagy átok-e a globalizáció?

Újdonságok Szerbia és Crna Gora büntető- és büntetőeljárási jogában

A másság a gyakorlatban

Zombor művelődéstörténetéből (I.)

A szerb történetírás Kállay-képe

Politikai pártok szervezkedése Zentán

Jelenkori összegezés, némi visszapillantással

Ki volt apám, Urbán János? (II.)

2

2004

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXIV. évfolyam, 2004. 2. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:
Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:
Fábri Miklós
Fehér Kálmán
Kartag-Ódri Ágnes
Ózer Ágnes
Papp Árpád

Kéziratgondozás:
Čekić Ida

Tördelőszerkesztő:
Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

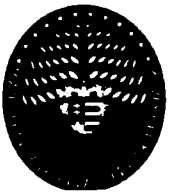

ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány

TARTALOM

Szalma József: Európa és a kettős állampolgárság 5

Bunyik Zoltán: Miért igénylik a vajdasági magyarok a kettős állampolgárságot? 17

Bálint István: Áldás vagy átok-e a globalizáció? 21

Fejős István: Újdonságok Szerbia és Crna Gora büntető- és büntetőeljárási jogában 31

Kartag-Ódri Ágnes: A másság a gyakorlatban 47

Káich Katalin: Zombor művelődéstörténetéből (I.) 69

Ózer Ágnes: A szerb történetírás Kállay-képe 90

Pejin Attila: Politikai pártok szervezkedése Zentán 97

Kalapis Zoltán: Jelenkori összegezés, némi visszapillantással 104

Urbán F. Gábor: Ki volt apám, Urbán János? (II.) 128

Szalma József

EURÓPA ÉS A KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG

I.

Az Európai Kisebbségvédelmi Egyezmény (Strasbourg, 1995) szavatolja a nemzeti kisebbségi közösségek számára a határon átívelő akadálymentes kapcsolattartást a tudomány, a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás szintjén, gazdasági, családi és személyi szinten az anyaországi intézményekkel, gazdasági és társadalmi szervezetekkel, személyekkel, családokkal. Az Európai Kisebbségvédelmi Egyezmény Magyarországra is érvényes. Magyarország küszöbönálló EU-s tagságának eléréséről (amit a határon túli magyarok, úgy gondolom, egyértelműen mindenkor és messzemenően támogattak és ma is támogatnak azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a tagságot Magyarország már korábban is kiérdemelte) Magyarországot kötelezi majd a schengeni egyezmény is. A schengeni egyezmény lényege, hogy a teljes jogú tagországok belső viszonyai tekintetében preferenciákat nyújt, mégpedig a személyek, azaz a munkaerő, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása tekintetében, addig a tagságot el nem nyert országok irányában korlátozásokat, többek között ezeknek az állampolgárai számára a teljes jogú tagországok területére való beutazás alkalmával vízumkényszert irányoz elő. Az utóbbi egyezmény nem tesz kivételt a kisebbségek javára. Kisebbségi vonatkozásban a két említett egyezmény szöges ellentétben áll. Ha Magyarország részéről nem történne megfelelő intézkedés, akár egy szegedi könyvvásárlás – ne említsük az oly fontos területeket, mint a tudományos, kulturális stb. együttműködés, kapcsolattartás – beutazási vízum kiváltását igényelné.

Szlovákia és ezzel együtt a szlovákiai magyarok Magyarországgal egy időben lesznek az EU teljes jogú tagjai. Ezt megelőzően Szlovákia Magyarországgal egy időben nyerte el a kilencvenes évek közepén a társult tagországi státust. Ami azt jelentette egyúttal, hogy állampolgárai nem voltak európai vízumkényszer alatt. Ugyanez vonatkozik Romániára is, kivéve a teljes jogú európai csatlakozást, mivel Románia is ugyanezen időszaktól kezdődően EU-s társult tagország, úgyhogy azóta a román állampolgárok sincsenek vízumkényszer alatt európai országokba való beutazáskor. Ismeretes, hogy sem Ukrajna, sem Horvátország, sem Szerbia, ahol jelentős magyar nemzeti kisebbségi közösségek élnek, egyelőre nem tartoznak a társult tagországok körébe, azaz jelöltsé-

gük különböző szinten van, teljes jogú tagságuk pedig még esetenként igencsak távolinak tűnik. A schengeni vízumkényszer tehát több százezer határon túli magyart fog érinteni. Érinteni fogja természetesen a többségi állampolgárokat is, a magyarokat azonban annál jobban, mert otthoni kisebbségi hátrányok mellett megnehezült a létüket érintő anyaországi kapcsolattartás.

Sem Magyarországnak, sem határon túli nemzetrészeinek nem érdeke, hogy vízumfüggöny jöjjön létre. A magyarországi kormányzat többszöri beutazásra szóló (egytől ötéves tartamú hatállyal) vízum kiadását helyezi kilátásba az érintett határon túli magyar közösségek tagjai számára. Ez a vízum azonban csupán a Magyarország területére való beutazást biztosítaná. Ez tehát nem lenne ún. schengeni vízum, amely más európai országba is lehetővé tenné a beutazást, habár Magyarország jogosult lesz a schengeni vízumok kiadására is. Valójában azonban nem tudjuk, mikor és milyen vízumok lesznek, mennyiben lesz majd az ígért vízumkiadás zökkenőmentes, mi lesz, ha tömegesen kell majd sorba állni. Az ígéretek szerint a vízum nem lesz költséges. Sajnos, még akkor is, ha a költségek minimálisak lesznek, mégsem lesz költségmentes, hiszen számolni kell a vízumkiadás helyére való utazással, a várakozással stb. Valójában semmilyen konkrét információ nincs arról, hogyan lesz ez megszervezve.

Nem csoda, hogy a vajdasági/délvidéki társadalmi és politikai szervezetek immáron nem a vízumot tartják igazi megoldásnak, és inkább előnyben részesítik a kettős állampolgárságot. A vajdasági magyarok nagy számban kérelmezték a magyarigazolványt. Nagy reményt fűztek hozzá. Van ennek az igazolványnak a státustörvény eredeti megfogalmazása szerint egy szimbolikus jelentősége, a magyar nemzethez való tartozás. Ezt most már a törvény módosítása megtagadja. Csupán kedvezményekről van szó. A határon túli magyarok általában különböző okokból igen érzékenyek. Mert mindegyik közösségnek voltak az adott országban diszkriminációs periódusai. Nemkülönben a vajdasági magyarságnak, melynek feje fölött négy háború volt a délszláv (balkáni) háborúzás folyamán, amelyet ellenzett. Akik azt állítják, hogy a kettős állampolgárság átköltözést eredményez, nem mondanak igazat. Hiszen a legnagyobb megpróbáltatások idején csupán azok költöztek át, akik közvetlenül veszélyeztettek voltak: azok, akiket ebbe az elvtelen háborúba kényszerítő eszközökkel behívtak. Voltak ugyan más típusú (gazdasági stb.) emigrációk is, de ezek nem voltak jellemzőek. Mindenesetre elmondható, hogy azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy újabb „vasfüggöny" lesz az, hacsak nem lesz korrekt ellensúlyozó intézkedés, ami elvándorlásra kényszeríthet.

Meg kell jegyezni, hogy a határon túli magyar nemzeti kisebbségi közösségek egyéneinek és közösségének jogában áll a kiszámíthatóság. Ha már nem lehetséges ott, ahol él, mert az adott ország késlekedik, vacillál; ha lehet, legalább az anyaország intézkedései szintjén tudja idejekorán, mi vár rá.

A kettős állampolgárság hazai és anyaországi ellenzői a következő fontosabb kifogásokat emelik: 1) a kettős állampolgárság terheit az anyaországi adófizető polgárok viselnék, ami nem lenne méltányos. 2) A határon túli magyarokat kettős kötelezettség terhelné, pl. kettős katonai szolgálat, kettős adó-

fizetés, egészségbiztosítás stb. 3) A határon túli magyarok kettős választói joghoz jutnának, abban az országban, ahol születtek és az anyaországban is. 4) Nem lehet az, hogy a vajdasági és kárpátaljai magyarok (akik a schengeni vízumkényszer által leginkább veszélyeztetettek) más (kedvezőbb) elbírálásban részesüljenek, mint a romániai (történelmi és földrajzi elnevezéssel: erdélyi) vagy szlovákiai (történelmi és földrajzi elnevezéssel: felvidéki) magyarok. 5) A hatályos magyar állampolgársági törvény értelmében bárki megszerezheti a magyar állampolgárságot a határon túli magyarok közül, aki legalább egy évig Magyarország területén él, van magyarországi megélhetése, letelepedési engedélye van, rendezettek a lakáskörülményei, vagy aki családegyesítés, házasság vagy más úton integrálódott. Nincs tehát akadálya a hatályos magyar törvény rendelkezései szempontjából a magyar állampolgárság megszerzésének.

II.

Ezek jelentős kifogások, sok (rész)igazságot tartalmaznak. Egészében véve azonban mégsem fogadhatók el elemző észrevételek nélkül, amiket csupán vázlatszerűen tehetünk meg.

Ad 1) Szerintem van lehetőség arra, hogy a kettős állampolgárság terheit ne az anyaországi adófizetők viseljék. A határon túli magyarság nem tehet arról, hogy kívülrekesztették anyaországából, még kevésbé arról, hogy hagyományosan lakott régióit, melyek az anyaországhoz tartoztak, kétes (trianoni) egyezménnyel és diktátummal leszakították és különböző országoknak adták. Olyan országoknak, melyek a trianoni egyezmények akár igen szűkös kisebbségvédelmi klauzuláit sem tartották be. És időnként ismétlődően, népszövetségi és nemzetközi fórumokon benyújtott tiltakozások ellenére súlyos diszkriminációknak, sőt etnocídiumoknak, továbbá európai normákkal szembeni be- és kitelepítéseknek voltak kitéve. Adott esetben vonatkozik ez a vajdasági/délvidéki magyarságra is. Nem róható ez fel Európának, mert Európa csak az ötvenes évek második felétől épül. Ugyanakkor Európa nem hunyhat szemet a kontinens legnagyobb lélekszámú, európai orientáltságú kisebbségének, a több országba „beosztott" magyar kisebbségi közösségek sorsa felett. Kell hogy legyen lehetőség arra, hogy amennyiben az anyaország nem tudja viselni a kettős állampolgárság anyagi terheit, ebben az anyaországnak Brüsszel támogató segítségére legyen. Nem tagadhatja ezt meg sem Németország, sem Franciaország vagy más európai államok, melyek nemcsak a bevándorlóknak, de a külön jogcímen nemzettársaiknak megadják vagy megadták a kettős állampolgárságot, mégpedig igen nagy számban. Svájc és Franciaország között bilaterális egyezmény van a kettős állampolgárok társadalombiztosításáról. Svájc és Izrael között nemkülönben. Finnország is bilaterális egyezményeiben elismeri a kettős állampolgárság tényét, és adott partnerországával szabályozza ennek folyományait. Vannak más példák is Európában. Az európai országokban tehát kevés jogalap van arra, hogy megkérdőjelezzék a kettős állampolgárságot. Felfigyelhetünk arra, hogyan reagált Európa a román és szlovák kedvezménytörvény iránti kifogásaira. Úgy, hogy odafigyelt rájuk. Ez az odafigyelés rosszallást tartalmazott, valamint a román és szlovák kifogások elfo-

gadását. Legnagyobb meglepetésünkre. (Szlovákiának) „haja szála" sem görbült, ezek után is töretlenül Magyarországgal egyidejűleg lesz EU-s tagország.) Annak ellenére történt ez, hogy a szlovák és román kedvezménytörvény még nagyobb privilégiumot nyújtott a határon túli szlovákoknak és románoknak, mint a magyar kedvezménytörvény. Elgondolkodtató, mert feltehető a kérdés, hogy mit akart ezzel a magyar elmarasztalással mondani Európa. Azt, hogy a szlovákoknak és a románoknak lehet kedvezménytörvénye, a magyaroknak nem? Nem hiszem, hogy „Európa" ezt akarta volna mondani. A magyar politikának át kell gondolnia azt a helyes európai követelményt, hogy a szomszédokkal jóban kell lenni. Ha azonban a szomszédok „rosszalkodnak", ezt meg kell mondani Európának. Ez a tisztességes. Európa pedig (Verheugen), ha úgy gondolja, hogy indokolatlan a szomszédok akadékoskodása, koppintson körmére nem Magyarországnak, hanem Szlovákiának vagy Romániának. Márpedig ezen országok alkotmányaiban az áll, hogy nemzetállamok. Ezen országoknak vannak státustörvényei. Szóval van mit mondani. Anélkül, hogy Magyarország EU-s csatlakozása ezért kérdőre vonható lenne. De nem anélkül, hogy kérdőre vonható legyen ezen „utódállamok" csatlakozása.

Ad 2) Mit mondanak az európai ajánlások a kettős állampolgárság tényével kapcsolatosan? Nem mást, mint azt, hogy kettős állampolgárság esetén az országoknak kerülniük kell a kettős állampolgársággal rendelkezők kettős terheit, tehát amennyiben az egyik országban adóztak, ez a másik ország számára konzumált kötelezettség kell hogy legyen. Sőt arról is szólnak, hogy a kettős állampolgár, természetesen evidentált módon, optálhat (választhat) adózási kötelezettségének leróvása tekintetében a két állampolgársága szerinti állam közül. Adott esetben, ha Magyarország bevezetné az alanyi jog szerinti állampolgárságot a határon túli magyarok számára, az a lehetőség is fennáll, hogy a határon túli magyar kettős állampolgárok éppen Magyarországon fizetnék be adóikat. A probléma csupán ott merülhet fel, ahol nem ismerik el a kettős állampolgárság intézményét. Pl. Szlovákiában. Itt sem lenne probléma, ha történetesen bilaterális egyezmény születne a két esetlegesen érdekelt ország között a konzumált állampolgársági doktrína értelmében. Akkor pedig egyáltalában nem lenne probléma, ha Szlovákia uniós csatlakozása előtt államszövetségre lépne Magyarországgal. Ugyan miért ne lenne ilyen? Nem valószínű, csupán lehetőség. Vonatkozik ez Horvátországra is. Utóbbinak ez ugyancsak felgyorsíthatná uniós csatlakozását.

Ad 3) A kettős választói jog tekintetében is vannak működő európai példák. Van pl. Szlovénia és Olaszország közötti kettős állampolgárságra vonatkozó egyezmény (1993), amely szerint a szlovéniai olaszok, amennyiben részt vettek az országos szlovéniai választásokon, olaszországi második bejelentett lakhelyükön csupán a helyi önkormányzati választásokon vehetnek részt. Bilaterális egyezmény híján azonban a kettős állampolgárok korlátozások nélkül vehetnek részt a választásokon, ugyan miért ne? Ne feledjük az EU-t. Az EU parlamentjét és bizottságait. Magyarország állampolgárai oda választhatnak. Azt akarjuk, hogy oda a romániai magyarok, majd ha Románia EU-közelben lesz, mint románok válasszanak képviselőket? Persze, lehet ezt is, miért ne.

Csak akkor nehéz lesz elismerten hivatkozni kisebbségi érdekeltségekre. Így lesz ez majd a szlovákiai magyarokkal is. Nagyon rövid időn belül meg fogják tapasztalni.

Ad 4) Emlékeztetnék Magyarország összes szomszédos országgal, legutoljára Kis-Jugoszláviával (Szerbia és Montenegró) megkötött kisebbségvédelmi egyezményeinek tartalmára. A magyar fél által javasolt szövegre Románia és Szlovákia is fenntartásokkal reagált. Végül különböző megfogalmazásokkal ratifikálta ezen egyezményeket a két ország parlamentje. Kitűnt, hogy az akkori magyar vezetés beleegyezett abba, hogy különböző jogosultságai legyenek a romániai és a szlovákiai magyarságnak. Most ugyanez a vezetés azt mondja, hogy nem lehet az ukrajnai és a vajdasági magyaroknak kettős állampolgársága, miközben más határon túli magyaroknak azért nem lehetséges, mert az érintett országok belső jogszabályai nem ismerik el a kettős állampolgárság intézményét. Egyébként, az igazság kedvéért, hadd jegyezzük meg, hogy Szerbia és Montenegró mellett Románia is elismeri a kettős állampolgárságot. Semmi akadálya nincs annak, hogy a szomszédos országok belső törvényeiken változtassanak és lehetővé tegyék a kettős állampolgárság intézményét, akár bilaterális, akár egyoldalú meghatározás alapján. S ha ez lehetővé válik, nem lesz normatív akadálya annak, hogy ezen országok magyar kisebbségei felé is lehetővé váljon a magyar (második) állampolgárság. Ne feledjük, hogy a magyar kisebbségi törvény lehetővé teszi a kettős kötődést. Miért ne legyen ez valóság, eshetőség a határon túli magyarok számára?

Ahhoz, hogy a határon túli magyarság valamely vagy bármely közösségének tagja iránt alanyi jogon, anélkül, hogy eredeti lakóhelyét megváltoztatná a kettős állampolgárság iránt érdekelt magyar nemzetiségű, második, azaz magyar állampolgárság megvalósítására sor kerülhessen, szükség volna a magyar állampolgársági törvény módosítására, ami ezt lehetővé tehetné. E törvény kétharmados, tehát módosítását a jelenlegi parlamenti összetétel szerint csupán a jelenlegi ellenzék hozzájárulásával lehetne elvégezni.

Végezetül, véleményem szerint, a kettős állampolgárság európai (normatív) szempontból többé nem tabu. Egyszerűen tény. Intézményes lehetőségei a bilaterális egyezményekben vannak, és a konzumált állampolgársági kötelezettségek doktrínája mentén számos működő példái léteznek. Vannak azonban nem kevesebb esetben egyoldalúan meghatározott példák is, amelyek szerint az adott ország lehetővé teszi, „senkivel sem konzultált" törvényei által, nemzetiségi hovatartozás alapján a kettős állampolgárságot. Természetesen ez politikai és törvényhozói akarat kérdése.

Véleményem szerint indokoltak a vajdasági magyarság politikai és civil társadalmi kezdeményezései, melyek a kettős állampolgárság igényét tartalmazzák, és amelyekkel a magyar kormányzathoz, talán a magyar parlamenthez is fordul. Az akadályok áthidalhatók, ehhez megvannak a politikai és normatív feltételek. A magyar kormányzatnak figyelembe kell vennie a vajdasági magyarság igényét. Annál inkább, mert a vajdasági magyarság egyénei és közössége szerves része a magyar nemzetnek. Több mint egy évtizede él (általa nem okozott) létbizonytalanságban. A vajdasági magyarság nem fog tömegesen el-

költözni, amennyiben kettős állampolgárságot nyerne. A schengeni egyezményhez képest az európai kisebbségvédelmi egyezmény lex specialis, ami derogálja Schengent. Ezért az anyaország parlamentjének tárgyalnia kellene a vajdasági magyarok által megindított, a kettős állampolgárságra vonatkozó kezdeményezésről.

III.

A hatályos jugoszláv (Szerbia és Montenegró) törvény szerint (a JSZK Hivatalos Lapja, 1996. évi júl. 19-ei, 1996/33., módosítások és kiegészítések: 2001. évi március 2-ai, 2001/9. sz.) a kettős állampolgárság tényszerűen elismert: e törvény 4. szakasza értelmében: Az a jugoszláv állampolgár, aki külföldi állampolgársággal is rendelkezik, jugoszláv állampolgárnak tekintendő, amikor a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területén tartózkodik.

E rendelekezés azt jelenti, hogy a JSZK (jelenleg Szerbia és Montenegró) számol azzal a ténnyel, hogy valakinek kettős állampolgársága van. Ugyanakkor ezeknek a (kettős) állampolgároknak ugyanolyan jogokat biztosít, amilyenek a (jugoszláv) állampolgársággal rendelkezőknek járnak. Ami azt jelenti, hogy a kettős állampolgárokat nem diszkriminálja, egyenrangúaknak tekinti őket. A rendelkezés kifejezetten elismeri a kettős állampolgárság tényét, és hazai viszonylatban ez nem jelent semmilyen hátrányt. Ki kell emelni, hogy e rendelkezés már a váltás (2001) korszakában lépett hatályba.

Pontatlan tehát a magyarországi médiákban mérvadó politikusok által kifejtett nézet, hogy Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró) hatályos törvénye nem ismeri el a kettős állampolgárság intézményét. Tény azonban, hogy Szerbiának erre vonatkozólag a volt jugoszláv térségen kívül nincs hatályos bilaterális egyezménye.

IV.

Kettős állampolgárság és Németország. A Szövetségi Statisztikai Hivatal 1993. évi adatai szerint ebben a folyó évben Németországban 29 108 személy szerezte meg második (német) állampolgárságát, miközben ezek közül 13 082 tartotta meg addigi, eredeti állampolgárságát. Egyébként Cornelia Schmelz Jacobsen 1996-ban jelentetett meg egy tanulmányt Kettős állampolgárság és kötelezettség címen. Ebben találhatók meg egy helyen azok a jogszabályok, bilaterális egyezmények, amelyeket ebben a tekintetben Németország Belgiummal, Dániával, Franciaországgal, Írországgal, Olaszországgal, Norvégiával, Ausztriával, Svédországgal, Spanyolországgal és Nagy-Britanniával kötött meg, azaz ezen országokkal kapcsolatos kettős állampolgársági jogokat és kötelezettségeket érintik.

Az erre vonatkozó Európa tanácsi Egyezmény II. fejezete szabályozza a többes állampolgárság esetén a kötelezettségeket. Ebben többek között a következőket rögzítették: – Aki két vagy több állampolgársággal rendelkezik, kötelezettségeit csupán az Egyezmény egyik Fele (állama) felé kell teljesítenie. – A kötelezettségeket azon Fél felé kell teljesíteni, amelynek területén az érintett rendszerint tartózkodik. – A 19 évnél idősebb kötelezett, a kötelezettségek

teljesítése tekintetében jogosult egy másik államot választani, olyat, melynek egyaránt állampolgára, amelynek területén azonban nem tartózkodik rendszerint.

Az európai Egyezmény német vonatkozása: Ezek a szabályok azokra érvényesek, akik a német állampolgárság mellett rendelkeznek francia, ír, olasz, luxemburgi, holland, észak-írországi, norvég, osztrák, svéd, spanyol és angol állampolgársággal. Nagy-Britannia esetében a kettős állampolgár nem köteles Németországban katonai szolgálatot teljesíteni. Angliában a német Bundeswehrben szolgált kettős állampolgár köteles Angliában második katonai szolgálatra.

Görög–német szabályozás. A német–görög kettős állampolgárok, akik a német Bundeswehrben teljesítettek katonai szolgálatot, a görög katonai szolgálatról szóló törvény szerint nem kötelesek görög katonai szolgálatot teljesíteni.

Német–dán szabályozás. A két ország a kettős állampolgársági kötelezettséget 1985. október 10-én szabályozta. Ennek értelmében pl. a német–dán kettős állampolgárok csupán vagy német, vagy dán katonai szolgálatra kötelesek. Német–argentin (1985. IX. 18.) egyezmény. Azok az argentin–német állampolgárok, akik Argentínában már leszolgálták a katonaságot, erről szóló bizonylat alapján fel vannak mentve a német katonai szolgálat alól.

A német–török viszony bilaterális egyezmény nélküli, de a gyakorlat szerint a német–török kettős állampolgár, ha a török hadseregben szolgált, az NSZK katonai szolgálatról szóló törvényének 8. paragrafusa szerint mentesül a német katonai szolgálat alól. Ha a kettős német–török állampolgár a Bundeswehrben szolgált, meghatározott feltételek mellett, Törökországban nem kell ismét katonai szolgálatot teljesítenie, nevezetesen abban az esetben, ha Németországban született, vagy lényegében Németországban él, és a német állampolgárságot 38. életéve előtt szerezte meg. Ugyanakkor bizonyítania kell, hogy Németországban katonai vagy ezt helyettesítő (civil) szolgálatot teljesített. (Törökországban e szabályok 1992. jún. 1-jétől vannak hatályban.)

Németország és a volt Jugoszlávia utódállamai tekintetében a szövetségi szerveknél nincs ezzel kapcsolatos tapasztalat. Ez annak tulajdonítható, hogy még nem jött létre a konszolidáció.

Németországban a katonait helyettesítő külföldi civil szolgálat részben vagy egészében beszámítható.

Finnország. A többes állampolgárság függ a másik ország állampolgársági törvényeitől. Ha egy állampolgár a meglevő mellett egy másik ország állampolgárságát is megszerezte, a másik ország vonatkzó törvényétől függ, hogy a finn állampolgár megtarthatja-e finn állampolgárságát. Amennyiben a másik ország törvénye ezt megengedi, a finn állampolgár megtarthatja finn állampolgárságát.

Svájc–Izrael. A kettős állampolgárokra a szociális és munkaügyi viszonyok rendezése tekintetében az 1984. március 23-ai, mindkét országban (1985. augusztus 20-án, azaz 1985. október 1-jén meghozott ratifikációs eljárás alapján) hatályba lépett egyezmények tartalmaznak mérvadó szabályozást. Ennek ér-

telmében a kettős állampolgárok a másik országban egyenjogúak. Így pl. az izraeli jog szerinti nyugdíjjogosultak a svájci jog szerint is nyugdíjjáradékra jogosultak, a svájci állampolgárokkal egyenrangúan. Hasonló a kettős állampolgárok szociális biztonságára vonatkozó egyezmény Svájc és Franciaország között.

A francia hatályos állampolgársági törvény rendelkezései szerint dominál a jus sanquinis (nemzetiségi hovatartozás) elve, de alkalmazásra kerül a jus soli (területen születés) elve is.

Csupán e vázlatosan ismertetett rendelkezések is arról tanúskodnak, hogy az EU-s irányelvek számolnak a kettős állampolgársággal, és a kötelezettségek tekintetében a konzumált kötelezettségek doktrínáját fogadják el, ami azt jelenti, hogy amennyiben a kettős állampolgár egy országban teljesítette állampolgári kötelezettségét, az a másik országban teljesített kötelezettségként számít, és nem kérhető még egyszer számon. Számos ország (pl. Németország, Finnország) belső jogszabályával lehetővé teszi a kettős és többes állampolgárságot. Ezek közé újabban Szerbia és Montenegró, továbbá Románia is tartozik. Számos ország (pl. Németország és Dánia, Németország és Olaszország stb.) pedig egymás között a kettős állampolgárságról általában, vagy a kettős állampolgárok bizonyos jogainak és kötelezettségeinek (pl. szociális és munkaügyi területen) vonatkozásában bilaterális egyezményt kötött.

V.

Az 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról tényszerűen elismeri a kettős állampolgárság lehetőségét.

A nem magyar állampolgárok magyar állampolgárságának megszerzése alapvetően két módon történhet: a) honosítás alapján (4. paragrafus, 1–6. bekezdések), b) visszahonosítás alapján (5. paragrafus).

(A) Kérelemre honosítható a nem magyar állampolgár (4. par. (1.) bek. a)–e) pontok), ha (I.) a) a kérelem előterjesztését megelőző nyolc éven át folyamatosan Magyarországon lakott, b) a magyar jog szerint büntetlen előéletű és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nincs folyamatban, c) megélhetése és lakóhelye Magyarországon biztosított, d) honosítása a Magyar Köztársaság érdekeit nem sérti, e) igazolja, hogy alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett – e vizsgára csak nagykorú személy kötelezett. (II.) Kedvezményesen honosítható (4. par. (2.) bek. a)–d) pontok) az a nem magyar állampolgár, aki kérelme előterjesztését megelőzően legalább három évig folyamatosan Magyarországon lakott, és az (1.) bekezdés b)–e) pontjában meghatározott feltételek fennállnak, ha a) magyar állampolgárral három éve érvényes házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg, b) kiskorú gyermeke magyar állampolgár, c) magyar állampolgár fogadta örökbe, vagy d) magyar hatóság menekültként elismerte. III. Az (1.) bek. b)–e) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén, kérelmére, kedvezményesen honosítható az a magát magyar nemzetiségűnek valló nem magyar állampolgár, aki a kérelem előterjesztése-

kor legalább egy éve Magyarországon lakik, és felmenője magyar állampolgár volt (4. paragrafus (3.) bekezdés).

Az (1.) és (2.) bekezdésben meghatározott időtartamú, folyamatos magyarországi tartózkodástól a kiskorú tekintetében el lehet térni, ha a honosítást a szülővel együtt kéri (4. par. (4.) bekezdés). A (2.) bekezdés c) pontjában meghatározott esetben a három év folyamatos magyarországi tartózkodástól, kérelemre, el lehet tekinteni (4. par. (5.) bekezdés). Az (1.) bek. a), c) és e) pontja alól a belügyminiszter javaslatára a köztársasági elnök felmentést adhat, ha a kérelmező honosításához a Magyar Köztársaságnak fontos érdeke fűződik.

(B) Kérelemre visszahonosítható a 4. par. (1.) bekezdés b)–d) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén az a Magyarországon lakó személy, akinek a magyar állampolgársága megszűnt. A magyar állampolgárságról szóló törvény 21. paragrafusa rendelkezik azokról a személyekről, akiket meghatározott magyar törvények megfosztottak állampolgárságuktól. Ezek a törvények a következők: A külföldiek magyar állampolgárságuktól való megfosztásáról szóló 1947. évi X. törvény, az 1948. évi XXVI. törvény, a magyar állampolgárságról szóló 1957. évi V. törvény. Ezenkívül ide tartozik még a Magyar Köztársaság Kormányának 7970/1946 ME. számú rendelete, a 10.515/1947. Korm. sz. rendelet, továbbá a 12.200/1947. Korm. sz. rendelet, amennyiben ezek szerint vesztette el magyar állampolgárságát, továbbá az, akinek magyar állampolgársága 1947. szeptember 15-e és 1990. május 2-a között elbocsátással szűnt meg. Ezek a személyek a Magyar Köztársaság elnökéhez címzett személyes, írásbeli nyilatkozattal a nyilatkozattétel napjától magyar állampolgárságot szereznek.

A magyar állampolgárság személyi igazolvánnyal, magyar útlevéllel, továbbá állampolgársági bizonyítvánnyal igazolható (10. paragrafus).

Az állampolgársági eljárás. A törvény 13. paragrafusának (1.) bekezdése szerinti kérelmet (. . .) magyar nyelven, az e célra rendszeresített nyomtatványon, személyesen kell benyújtani a kérelmező lakhelye szerinti illetékes települési – fővárosban a kerületi – önkormányzat polgármesteri hivatala anyakönyvvezetőjéhez, a külföldön élő kérelmező esetében az illetékes magyar konzulhoz. A (2.) bekezdés értelmében az anyakönyvvezető nyolc napon belül, a konzul az átvételtől számított első diplomáciai postával köteles felterjeszteni a belügyminiszterhez. A törvény 14. paragrafusának (1.) bekezdése értelmében az állampolgársági kérelemnek és a 12. paragrafus szerinti megkeresésnek tartalmaznia kell az érintett személy adatait (név, lakcím, születési, házasságkötési adatai), felmenőinek személyi adatait, valamint az állampolgárságra, külföldre távozás időpontjára vonatkozó adatokat. Az állampolgársági kérelemhez a kérelmezőnek mellékelni kell születési anyakönyvi kivonatát és a családi állapotát igazoló okiratokat, továbbá a kérelem elbírálásához az e törvény 4–5., 8. és 11. paragrafusában meghatározott fennállását igazoló okiratokat. Idegen nyelvű okiratot hiteles magyar nyelvű fordítással ellátva kell a kérelemhez csatolni (14. par. (4.) bek.).

A többször módosított 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról, III. fejezetének 30/A (1.) paragrafusában előírja, hogy az állampolgársági kérdésekben a köztársasági elnök dönt.

A külföldi állampolgárság igazolására a külföldi útlevél szolgál. A területi idegenrendészeti hatóságtól (a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény alapján) beutazásra és magyarországi tartózkodásra az alábbi jogosítványok szükségesek: a) vízum, b) tartózkodási engedély, c) letelepedési engedély, bevándorlási engedély. Lex specialisnak tekinthető a státustörvény abban a tekintetben, hogy az idegenrendészeti törvény három hónapon túlmenő tartózkodás esetén tartózkodási engedély igénylését, kiadását írja elő, ezzel szemben a határon túli magyarok esetében a tartózkodási engedély nem szükséges három hónapon túlmenő tartózkodás esetén.

KONKLÚZIÓK

1. Európában többé nem tabutéma a kettős állampolgárság. Annál inkább, mert minden teljes jogú tagország állampolgára automatikusan kettős állampolgár: EU-s állampolgár és országának állampolgára. Az EU-s irányelvek is elismerik a kettős állampolgárság tényszerűségét, és fennforgásuk esetén ajánlják a kettős kötelezettségektől való mentesítést.

2. A kettős állampolgárságot számos nemzeti törvényhozás mint tényt elismeri és követi az EU-s ajánlásokat a kettős terhelés alóli mentesítés tekintetében. A belső törvényhozások mind a ius sanguinis (nemzetiségi), mind a ius soli (területi) elvet elismerik mint állampolgárság megszerzésének jogcímét. Számos bilaterális egyezmény született az EU-s tagországok között, melyek bilaterális vonatkozásban szabályozzák a kettős állampolgárok köz- és magánjogi jellegű jogait és kötelezettségeit.

3. A magyar jog elismeri a kettős állampolgárság lehetőségét, ugyanígy a Szerbia és Montenegró releváns törvényi rendelkezései. Egyik sem jár hátrányos következményekkel. A magyar jog szerint meghatározott tartamú magyarországi tartózkodást irányoz elő: rendszerint nyolcévi, különleges esetben három-, vagy egyévi tartamban. Szükséges még a megélhetésről, lakásról, továbbá a magyar jog szerinti büntetlen előéletről szóló bizonylat. A hatályos magyar jog legkedvezőbb rendelkezése szerint határon túli magyarok esetén legkevesebb egyévi magyarországi jogszerű tartózkodást igényelnek. A hatályos törvény értelmében tehát nincs jogalap a határon túliak számára az alanyi jogon járó állampolgárság igénylésének lehetőségére. Kivételt képez az az eset, amikor valaki már korábban megszerezte, majd elvesztette állampolgárságát.

4. Vannak olyan országok, amelyek a kettős állampolgárságot akkor adják meg, ha a másik érintett ország ténylegesen előirányozza a kettős állampolgárság lehetőségét.

5. Magyarország küszöbönálló teljes jogú EU-s csatlakozásával Szerbia és Montenegró állampolgárai irányában életbe lép a schengeni kötelezvény, ami a magyarországi beutazáshoz vízumkötelezettséget fog jelenteni ezen ország összes állampolgára, tehát a vajdasági magyarok számára is.

6. Ígéretek vannak arra nézve, hogy a vajdasági magyarok számára anyaországi tudományos, kulturális, oktatási, gazdasági kapcsolatok érvényesítése érdekében 1–5 évig terjedő, csupán Magyarországra érvényes (nem schengeni, tehát más EU-s tagországba való beutazáshoz nem érvényes), többszöri beutazásra alkalmas vízumot fognak bevezetni. Hasonló helyzetben lesznek a kárpátaljai magyarok is. Egyelőre nincsenek pontos adatok és magyarországi jogszabályok arról, mikor, hol és milyen konkrét feltételekkel történik a vízumkiadás. Az ígéretek arról szólnak, hogy mindez a legkedvezőbb feltételekkel fog történni.

EURÓPA ÉPÜLŐ ALKOTMÁNYI JOG PILLÉREI

Ma már Európában senki sem csodálkozik, ütközik meg a kettős, sőt többes állampolgárságon. Európában természetesnek veszik, mert az EU eddigi alkotmányi joginak tekinthető (eddig ugyan egyezményi alapokon nyugvó) pillérei, melyeket Maastricht, Amszterdam és Nizza fémjeleznek többek között, minden teljes jogú tagország állampolgára számára kettős állampolgárságot irányoz elő: a nemzeti és EU-s állampolgárságot.

Magyarország teljes jogú csatlakozásával minden (egyelőre anyaországi magyar) kettős állampolgár lesz: magyar és EU-s állampolgár.

Az EU alkotmányjogi fejlődésmenete nem állt meg Nizzával. Folytatódik. A szerződési (egyezményi) alapozás, mely az eddigi stádiumot fémjelezte, áttér az alkotmányi jogi alapozásra. Ennek az új kezdeményezésnek az élén Franciaország áll, de ott van Németország is. Merőben új stádiumról van szó az eddigi államok közötti szerződési együttműködési stádiumhoz képest, nevezetesen arról, hogy Európa bizonyos értelemben a konföderális alapozás felé tart. Lehet, hogy ez nem fog gyorsan menni, de tény, hogy készül az európai alkotmány. Ebben pedig azok az alapok, amelyek az Uniót, jellegét meghatározzák, beleértve a már részben kodifikált emberi és kisebbségi jogok alapelvei mellett a kisebbségi jogokat is. Igen téves lenne, ha ebben az összetett alkotmányozási folyamatban az anyaországi képviselők mellett nem vennének részt a határon túli magyar nemzetrészek képviselői.

Mi az, ami várható az európai alkotmányban mint alapfilozófia, konstitúciós meghatározás? Ismerve a Maastrichttól Nizzáig terjedő folyamatot, az EU-s parlamenti és tanácsi jogalkotói tevékenység alapvonulatát, nem kellene csodálkozni, ha az EU-s alkotmány három pilléren épülne: az európai nemzetek, az európai államok és az európai régiók közösségén. Európát összefűzi a közös kultúra, de összefűzi a közös gazdasági térség is. Senki sem hitte, hogy sikerül a monetáris unió, és mégis sikerült. A tudomány, a kultúra és a gazdaság mindig is olyan tényezők voltak, melyek nem tűrtek határokat. Így lesz ez az épülő, idővel talán konföderális Európában is. Ebben azonban nem tűnnek el a nemzeti értékek, a nemzeti hagyományok. Európa tiszteletben tartja a nemzeti értékeket, nyelvet és hagyományokat, mert ezek gazdagítják Európát.

A BALKÁNI HASZONÉLVEZŐK

A határok a múlt században két világháborút robbantottak ki. Mi volt az eredmény: a vesztesek népei rettenetesen szenvedtek, a győztesek nem örvendhettek a határmódosításoknak. Sőt, egész Közép-Európa nem európai környezetbe került, ami a nyugati kultúrát, az európai értékeket is visszaszorította Európából. Legnagyobb haszonélvezői a két világháborúnak a balkáni államok voltak, melyeknek egy része, ígéretek ellenére, letért az európai útról és különböző, időnként despotikus jellegű formációkat hozott létre, melyekben tagadták az emberi és kisebbségi jogokat, ezáltal az európai értékeket. A korábbi (szerb, román stb.) kisebbségek, amelyeknek Közép-Európában meszszemenő jogaik voltak, ám ezekkel nem voltak elégedettek, mihelyt többséggé váltak, mindenről megfeledkezve támogatták a despotizmusba torkolló „utódállamok" uniformizáló törekvéseit. (Volt ilyen a királyi Jugoszláviában, nemkülönben a titói Jugoszláviában, de ne feledjük: a cseh–szlovák államalakulatban, pl. a beneši dekrétumok, vagy a Nagy-Romániában a Ceausescu-érában, avagy a „rendszerváltó" Vatra Romanesca periódusában, mást ne is említsünk.) A mai szerb demokraták, még a szociálliberálisok is, úgy gondolják, hogy a „Vajdaság" a szerb nép Újvidéken összesereglett szkupstináján megtörtént „önrendelkezés" alapján került (újabban szerintük) Szerbiához. Nem látják azt, hogy ennek semmiféle konstitutív szerepe nem volt. A trianoni szerződés a volt Jugoszláviához csatolta a Délvidéket. Nem Szerbiához. Hogy ezek után mi történt a magyarokkal? Az történt, hogy azonnal „dobrovoljacokat" telepítettek be, több százezres létszámban (1922). A magyarokat azonnali hatállyal át akarták telepíteni Magyarországra. (Erről a Szerb Akadémia egyes történészei, akikre felnézett a mindenkori szerb mérvadó politika, sohasem mondtak le.) A betelepítés folytatódott. Érdekes módon a balkáni pánszlávizmus éppen az általa Vajdaságnak nevezett térséget (ahol az 1849-ben bevezetett osztrák abszolutizmus idején az abszolút kisebbségben lévő szerb népesség vajdái randalíroztak) akarta betelepíteni szerb népességgel. És ezt meg is tették, azaz folytatták a miloševići korszakban „menekült" ürügyön. E politika „eredménye" az volt, hogy a századforduló során a szűkebben értelmezett Délvidék öt megyéjében a szerbek, akik az összlakosságnak még egyharmadát sem tették ki, a később Jugoszláviának „odaítélt" három megyében még ennél is kisebb arányt képeztek, mindenképpen a több mint hatszázezer magyar ajkúhoz képest alig háromszázezren voltak, ma már azonban hetvenszázalékos többséget alkotnak. Azt is ki kell emelni, hogy a több mint félmilliós bánsági és bácskai németséget egyszerűen kollektíve „kitessékelték". A magyarokon pedig „irtottak egyet" 1944/45-ben, a szerémségi frontra (nem Petőfi brigád) pedig több tízezer magyart küldtek az első sorokba, fegyver nélkül, hogy harcoljanak a németek ellen (ma sem tudni, mennyi magyar veszett el ezen a fronton). Milošević korszakában pedig tömegesen elűzték a magyarságot, vagy háborúba kényszerítették.

Bunyik Zoltán

MIÉRT IGÉNYLIK A VAJDASÁGI MAGYAROK A KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁGOT?*

Van egy vissza-visszatérő álmom. Egy cellában vagyok, nem önszántamból. Két ajtó is van a cellában, de mindkettő csapóajtó, és csak befelé nyílik. Bejönni lehet, de hiába kiabálok, egyik irányba sem engednek ki.

Ezt az álmot néha úgy álmodom, hogy átlépem Horgosnál a szerb határt, de Röszkénél nem engednek be Magyarországra, visszaindulok, de Horgosnál azt mondják, vissza már nem mehetek. És ott állok két ország, két nép, két kultúra között, és egyik sem fogad be, mindkettő számára valami más vagyok.

Ezt az álmot nemcsak én álmodom. Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok nevű diákszínpadának volt egy nagyon sikeres előadása néhány évvel ezelőtt, pontosan 1999-ben még a szerbiai diktatúra alatt, melyben a lányom is játszott, és amelynek a neve a következő volt: *Hazamennék, de itthon vagyok.* A főhős szülőföldje elhagyására kényszerül, de Magyarországon sem érzi magát igazán otthon, ezért visszajön, vállalva sorsát.

A vajdasági magyarságnak a kettős állampolgárság iránti igényéről szeretnék szólni. De nem a lehetőségek, érvek és ellenérvek tényszerű, logikus felsorakoztatásával. Nem a szerb miniszterelnök kijelentéséről, melyet a magyar miniszterelnök jelenlétében tett, melynek elhangzásakor egyébként jelen voltam, és amelyben felajánlotta a kettős állampolgárságot a vajdasági magyaroknak. Arról sem fogok bővebben szólni, hogy a Vajdaságban senki sem kérte egy tollvonással, kollektív odaítélés útján a kettős állampolgárságot, és olyasmit sem kért senki, ami etnikai megkülönböztetés lenne, hisz néhány tízezer őshonos vajdasági szerbnek a felmenői is birtokában voltak a magyar állampolgárságnak, melyről nem önként mondtak le, és melynek újbóli felajánlása részükre helyénvaló lenne. Azt sem fogom bővebben bizonygatni, hogy a 300 000 vajdasági magyar óriási többsége igen erősen kötődik a szülőföldjéhez, és nem óhajtja azt elhagyni akkor sem, ha kettős állampolgár lenne.

Azt próbálom majd vajdasági magyarként elmondani, *miért igényli a vajdasági magyarság a kettős állampolgárságot.* Utána pedig szeretném szerény hozzájárulásomat adni magának a kérdésnek, a problémának a megfogalmazásához.

* *Elhangzott 2003. IX. 26-án Budapesten, a Közép-európai Club Pannonia Egyesület vitaestjén.*

Mielőtt a téma taglalásához hozzákezdenék, arra a kérdésre fogok röviden válaszolni, miért éppen most vetődött fel a kettős állampolgárság kérdése. Ennek több oka van. Felerősödött a félelem a vajdasági magyarokban, hogy hamarosan megnehezül a kapcsolattartás az anyaországgal, őszre megjelenik a magyar nemzeti vízum, néhány év múlva pedig a schengeni vízum. Szerbiában pedig igen lassan haladnak a reformok: jelenleg még nem aktuális sem a vízumkényszer megszüntetése az EU részéről, sem a tagjelölti státus az EU-ban. Úgy néz ki, végképp leszakadunk a Kárpát-medencei magyarság mind szorosabb együttműködéséről. A kedvezménytörvény túlzott lekerekítése, mely törvény alapján egyébként nagy számban, 100 000-en igényeltek a Vajdaságban magyarigazolványt, amely igazolványnak számunkra inkább szimbolikus és lelki, mintsem kézzelfogható vagy anyagi jelentősége van, tehát a kedvezménytörvénnyel kapcsolatban erősen visszalépő magyar álláspont azt üzente a számunkra, hogy Magyarországon nincs meg a politikai akarat a határon túli magyarokkal való érdemi foglalkozásra. Ebben a helyzetben robbant be a nyilvánosságba a szerb miniszterelnök felajánlása, és a lavina elindult. Az 5 vajdasági magyar párt az elmúlt 10 év óta, amióta többes számban léteznek, először írt alá közös papírt. Ez egy levél volt a magyar köztársasági elnöknek, az országgyűlés elnökének és a miniszterelnöknek, melyben tolmácsolják a vajdasági magyarság hangulatát és követelését, és javasolják politikai és szakértői tárgyalások megkezdését a teljes körű vagy nem teljes körű kettős állampolgárságról. Ezzel párhuzamosan aláírásgyűjtés kezdődött a követelés nyomatékosítására.

Talán célszerű lenne még az elején tisztázni, mit is értenek a vajdasági magyarok a kettős állampolgárság alatt. Elsősorban a magyar állampolgárság oly módon való megszerzésének lehetőségét, hogy ahhoz ne kelljen átköltözni Magyarországra. Jelenleg ugyanis csak úgy kaphatunk magyar állampolgárságot, ha elhagyjuk szülőföldünket, és Magyarországra költözünk. Tehát azt szeretnénk, ha odahaza maradva egyéni kérelmek alapján juthatnánk magyar állampolgársághoz, természetesen bizonyos feltételeknek eleget téve, mint pl. a felmenők magyar állampolgárságának igazolása, állampolgársági vizsga vagy más.

Mi, Kárpát-medencei magyarok, nemcsak egy nyelvet beszélünk, nemcsak a kultúránk, a hagyományaink közösek, nemcsak a magasban van a közös haza. Volt is, és van is egy kézzel tapintható, hús-vér haza, melynek oltárán a határon túli magyarok ősei is évszázadokig áldoztak vérükkel, vagyonukkal, szellemiségükkel: háborúkban védték a hazát, békeidőben adóztak, szellemükkel építették a nemzetet. Ezek az áldozatok kitapinthatók ma is a haza alapjaiban, hisz 80 év nem törölhet el évszázadokat. Mert ez a mai haza, habár kissé összezsugorodott a történelem viharai folytán, ez ugyanaz a haza, csak mi kiszorultunk belőle, egyszerűen átlépett felettünk a határ.

Úgy érezzük, joggal várjuk el:

Hogy Magyarországon is otthon lehessünk, és ne idegenek.

Hogy ha hosszabb vagy rövidebb ideig dolgozni vagy élni szeretnénk Magyarországon, ne a kínaiakkal és a szerbekkel kelljen egy sorba állnunk az engedélyekért.

És hogy a szülőföldön maradva is tudjuk, a nemzet nem felejtett el bennünket, vállal bennünket, nem hagy egyedül mostoha sorsunkra.

Továbbá azt is, hogy az anyaország úgy viszonyuljon hozzánk, mint a pásztor, aki kinyitja a hirtelen becsukódó kaput a kívül rekedt, de bekívánkozó báránynak.

A határon túli magyarokat, elsősorban a szórványban élőket kegyetlen, szívet tépő, lelket emésztő választás elé kényszerítette a sors: *vagy otthon lenni, vagy magyarnak lenni.* Ez a választás kegyetlenségében csak ahhoz hasonlítható, amikor egy anyának két gyermeke közül az egyiket fel kell áldoznia.

Bárhogy is választok, és soha többé már nem lehetek az, aki egykor voltam.

Ha az *otthont* választom, a szülőföldön maradást, le kell mondanom a teljes körű magyar kultúráról, és csak a szobám sarkában lehetek magyar: az utcán, a piacon, a munkahelyen, az orvosnál, a moziban nem hallok magyar szót. Jobbik esetben rendelkezésre áll egy-két rádió vagy TV-csatorna magyarul és évente pár magyar színházi előadás. Tehát hosszú távon a többségi nemzetbe való beolvadást választom. Én még sem itt, sem ott nem vagyok, de az unokám már talán jól fogja érezni magát a többségi nemzetben.

Ha a *magyar kultúrában* való fürösztést választom: a szülőföldemről kell lemondanom: a szántókról, melyeket őseim verejtékkel és vérrel öntöztek, a fűzfás partokról, melyeknél először úsztam, az utcasarokról, ahol először csókolóztam, az ismerősökről, barátokról, rokonokról, egyszóval a gyökereimről kell lemondanom. Szegeden nem lehetek szegedi és Pesten sem pesti. Mert gyökerek nélkül nem tudok beágyazódni egy új környezet sokrétűségébe.

A kettős állampolgárság nem oldja meg ezt a dilemmát, csak elviselhetővé teszi az elviselhetetlent:

– ha maradok otthon, azt üzeni nekem: *hozzánk tartozol, testvér, rajtad a szemünk, vállald magyarságod, senki sem bánthat, ha rákényszerülsz, mindig hazajöhetsz*;

– ha el kell hagynom szülőföldem, azt üzeni nekem: *ne Kanadába vagy Ausztráliába menj, gyere haza, testvér, a nemzet ölelő karjai közé, és maradj magyar, Isten hozott. És ha döntöttem, azt az anyaország fogadja el. Ne nehezítse a megvalósítását.*

A kettős állampolgársággal kapcsolatos kérdéskör mögött egy mélyebb kérdés is rejtőzik: Mit tud valójában kezdeni a Magyar Köztársaság a határon túli magyarokkal, akik nem önszántukból kerültek a határ túloldalára? Ez a kérdés máig megválaszolatlan kérdése a magyar politikának, értelmiségnek, közvéleménynek. De reméljük, hogy most már legalább a higgadt válaszkeresés folyamata megkezdődött. Kérdés azonban még mindig több van, mint felelet:

– Lehet-e egy kisebbségi közösség önfenntartó és önmegújító?

– Milyen feltételek mellett és milyen mértékben lehet az?

– Képes-e az anyaország olyan támogatás nyújtására, amely önfenntartóvá és önmegújítóvá teszi a kisebbségi közösséget?

– Mit tehet az anyaország azokért, akik a helyben maradást és esetleg a fokozatos felszívódást választották?

– És mit tehet azokért, akik a szülőföld elhagyása mellett döntöttek?

Erre a nagy nemzetpolitikai kérdésre sokszor hallhatunk, elsősorban a politika részéről, egy szinte varázsképletszerű választ. Ez a válasz a *határokon átnyúló nemzetegyesítés* képlete, vagy kissé más csomagolásban: *majd a határok nélküli Európa megoldja ezt a problémát is.* Igazából sohasem hallottuk még, hogy mit is jelent valójában ez a program, hogyan fog működni intézkedésekre és időtartamokra lebontva. Bármennyire is szépen hangzik, a dolog mégsem ilyen egyszerű. Egy kisebbségi közösség önazonosságának megőrzéséhez elsősorban az oktatás, a kultúra és a nyelvhasználat fontos. Márpedig az oktatás területén nincsen közös európai jog: az EU oktatási politikája, amely csupán kb. 10 évvel ezelőtt jelent meg először az európai szerződésekben, csak kiegészítő, támogató jellegű a tagállamok nemzeti politikája mellett, e téren a tagállamok szinte teljes mértékben megőrizték döntési önállóságukat. Itt jegyzem meg, hogy az egységes piac két fontos elemét, a szolgáltatások szabad nyújtását és a munkavállalók szabad mozgását éppen a közös oktatási politika hiánya korlátozza erősen. Hisz az oklevelek kölcsönös elismerése csak néhány szakma esetében megoldott, pl. az orvosok, gyógyszerészek, építészek esetében. E téren tehát lényegében csak irányelvek, keretszabályok működnek: miszerint amennyiben a helyi hatóság egy képzettség esetében jelentős eltérést állapít meg az oktatás hosszát vagy tartalmát illetően, kiegészítő képzést kérhet.

És ezt a problémát a bolognai megállapodásban vázolt egységes európai felsőoktatási tér sem oldja meg, csupán enyhíti. És hasonlóan nincs az EU-ban közös politika és jogharmonizálási kötelezettség a kisebbségvédelem, a nyelvhasználat és a kultúra területén sem (ez utóbbi esetében az audiovizuális szektort leszámítva).

Ennek alapján megalapozottnak látom azt a feltételezést, hogy az EU-ban is jelentőséggel fog bírni, hogy egy nemzeti kisebbség tagja az egyébként jól átjárható határ melyik oldalán rendelkezik állandó lakhellyel. Éppen ezért nagy érdeklődéssel várom, hogy az EU-bővítés milyen változásokat fog hozni a szlovákiai és szlovéniai magyarság életében.

Bálint István

ÁLDÁS VAGY ÁTOK-E A GLOBALIZÁCIÓ?

A JANUÁRBAN RENDEZETT VILÁGFÓRUMOK TANULSÁGAI

A világ eggyé lett. A jelenséget vizsgálók ennek inkább a külsőségeit látják. „A Földet már több mint 500 aktív műhold sugározza be a modern idők rádiós jeleivel. Tévéképernyők milliárdjain ugyanazok a képek jelennek meg, és ugyanazokat a vágyakat táplálják az Amur, a Jangce, az Amazonas, a Gangesz és a Nílus mentén. . . Soha ezelőtt nem hallott és nem tudott ennyi ember ennyi mindent a világ többi részéről. A történelemben most először egyesíti az emberiséget az, hogy egyformán látja a világot, s hogy egyforma képzete van arról, hogyan szeretne élni" – írta a kérdés egy kutatója. Ezzel totálissá és tényleg világméretűvé vált az, amit az írói képzelet már a folyamatnak egy kezdeti stádiumában leíratott Krúdy Gyulával: „Edison filmjein berregve érkeznek el a város számtalan színpadára külföldi országok jeles szokásai, csodaszép utazások, és gőzhajók kolosszus alakja tíz lépésre reng az óceánon. A Pacific-vonal gőzösei rohannak, irányuk a Niagara vízesés. A tízéves fiú egy este megjárja az óceánt." Mindez azonban elsősorban a technika fejlődésével megteremtett világegységet és annak hatását érzékelteti. A kérdést más irányból megközelítők ezenfelül még elmondják, hogy ma már a fiatalok a világ minden pontján ugyanúgy öltözködnek, ugyanazt a zenét hallgatják, ugyanazt a hamburgert eszik és Coca-Colát isznak.

Az igazi egységet azonban az egybeolvadt világgazdaság teremtette meg. Ez az egység kevésbé látható, de annál hatékonyabban érvényesül. Illusztrálására íme egy hozzánk közeli példa. A Fidesz 1998-ban (részben) azzal az ígérettel nyerte meg a parlamenti választásokat, hogy évi 7 százalékkal növeli a magyar gazdaság teljesítményét. És az ígéret nem üres választási fogás volt, hanem annak felmérése, hogy a Horn-kormány megállította a gazdaság zuhanását és elindította a növekedést (sokban az utóbbi időben a magyar ellenzék által is mind nagyobb megbecsüléssel emlegetett Bokros Lajos nevével fémjelzett, a bolsevik világ osztogató államának leépítését szolgáló programmal), és volt benne annyi önbizalom, hogy biztosra vegye: ezt a folyamatot tovább tudja vinni, sőt gyorsítani tudja. (Az első évben, amíg a lendület tartott, el is érte a 6,8 százalékos csodaeredményt.) De azt már nem tudta, hogy amire ő hatalomra került, a legtöbb magyar választó által nem is ismert Kuala Lumpur

tőzsdéjén már lejátszódott az a megrázkódtatás, aminek hatására a ciklus végén örült már az ígért 7 százalék felének megfelelő növekedésnek is.

A világgazdaság globalizálódásnak nevezett ilyen összefonódásáról könyvtárnyi könyv, tanulmány, elemzés készült. Egy ilyen szerény terjedelmű és ambíciójú cikkben erről nagyon keveset mondhatunk el. Ezért mondanivalónkat néhány mozzanatra leszűkítve, csak az idén januárban rendezett két világfórum néhány tanulságával foglalkoznánk. Januárban ugyanis mintegy 100 000 részvevővel, az indiai Bombayban megtartották a Szociális Világfórumnak nevezett sajátos nemzetközi tanácskozási forma negyedik összejövetelét, a svájci Davosban pedig megtartották a Gazdasági Világfórum nevű testület 34. összejövetelét. A Szociális Világfórum az 1999-ben Seattle-ben a Kereskedelmi Világszervezet értekezlete kapcsán rendezett nagy tüntetéssel a világba olyan nagy erővel berobbant globalizálódás elleni mozgalom nemzetközi összejövetelének formája. Az első hármat a brazíliai Porto Alegrében tartották. Most Bombayban 130 országból gyűltek össze a különféle szervezetek képviselői, a globalizálódás elleni lázadás apostolai, hogy elsősorban tüntetéseken, nagygyűléseken tiltakozzanak többek között a szegénység növekedése, az indiai érinthetetlenek elleni diszkrimináció, a „szexmunkások" megpróbáltatásai, s a világ megannyi igazságtalansága ellen. Davosban pedig mintegy 30 állam- és kormányfő, sok miniszter, gazdasági vezető, tudós gyűlt össze, hogy 1200 tanácskozáson és vitafórumon sorra vegye a világ problémáit és keresse rájuk a megoldást.

A KIUGRÁS EGYETLEN LEHETŐSÉGE

Az első tanulság, amit a két találkozó kínál, az, hogy a világban mindinkább tudatosodik: bármennyire jogos is a globalizálódás egyes kinövései elleni tiltakozás, bármennyire vitathatatlan is az embernek az az igénye, hogy ellenőrizze az életét és a jövőjét meghatározó folyamatokat, csökkentse, majd teljesen kiküszöbölje azokat a veszélyeket, amelyek a globalizálódásból eredően nemcsak civilizációját, hanem puszta létét (a tartalékok kimerítésével, a levegő, a víz elszennyezésével meg az ebből eredő következményekkel az életet a Földön) fenyegetik, a globalizálódás nemcsak feltartóztathatatlan és megállíthatatlan, hanem egyetlen eszköze is annak, hogy az emberiség fejlődése felgyorsuljon, az egyes országok reményt kapjanak a szegénység csökkentésére, a kiugrásra, sőt felhalmozódó problémáiknak az enyhítésére. Az élet ezt már kérlelhetetlen logikával rég bebizonyította: a hatvanas években Dél-Korea és Kenya egy szintről indult, azóta viszont Dél-Korea a globalizált világba való bekapcsolódásával gazdasági hatalommá vált, Kenya pedig megmaradt szegény afrikai országnak. És puszta előítélet, hogy ezt a bekapcsolódást Dél-Korea az olcsó munkaerővel érte el, hisz Kenyában a munkaerő sokkal olcsóbb. Biztos, hogy kellettek a szerencsés körülmények (Dél-Korea esetében az a forradalmasító hatás, amelyet az egész térség gazdaságára Japán gyakorolt), de a feltételeket tudni is kellett kihasználni. (Például sok ember számára még mindig a meglepetés erejével hat az adat: Dél-Koreának ezer lakosra számítva több egyetemi hallgatója van, mint Nagy-Britanniának.)

A fenti – rég ismert – tény mellett a mostani nemzetközi tanácskozások előtt megjelent és azokon is emlegetett, elemzett jelentések minden félreértést kizáróan igazolták: csak azok az országok képesek kiugrani, még a szegénység ellen is sikeresebben küzdeni, amelyek képesek bekapcsolódni a világgazdaság vérkeringésébe. Meggyőzően mutatja ezt többek között a szegénység alakulása. Mint ismeretes, az ENSZ 2000-ben – az ezredforduló alkalmából – elfogadott, ún. millenniumi programja azt a nagy ambíciójú célt jelölte ki az emberiség számára, hogy a napi egy dollárnál kisebb jövedelemből tengődők 1990-ben megállapított számát 2015-ig a felére csökkenti. A múlt év végén azonban a Világbank jelentése kénytelen volt megállapítani, hogy e cél elérésében nagyon szerény eredményt értek el: az 1990-ben 1,3 milliárdra becsült ilyen szegények száma mára 1,16 milliárdra csökkent. Ez a globális adat azonban nem mutat rá arra, hogy a világ egyes részein a szegények száma nem csökkent, hanem nőtt.

A Világbank szakértői által egy kalap alá vett Kelet-Európában és Közép-Ázsiában a szegények számának az 1990. évi 6 millióról 1999-ben 24 millióra növekedése esetleg még magyarázható a rendszerváltással kiváltott megrázkódtatásokkal. De biztos, hogy a világgazdaságban elfoglalt kedvezőtlen helyzetnek tulajdonítható a szegények számának ebben az időszakban 48 millióról 57 millióra való növekedése Latin-Amerikában, 5-ről 6-ra növekedése a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, főleg 241 millióról 315 millióra növekedése a Szahara alatti Afrikában. A fentiek szerint bekövetkezett növekedés ellenére a világméretben számított mégis csökkenés annak tulajdonítható, hogy a két legnépesebb ország – Kína és India – volt a világ egyetlen része, amelynek sikerült – méghozzá jelentősen – csökkenteni a szegények számát. Kína eredményének köszönhetően Kelet-Ázsiában a szegények száma az 1990. évi 489 millióról 1999-ben 279 millióra, India eredményének köszönhetően pedig Dél-Ázsiában a szegények száma ebben az időszakban 506 millióról 486 millióra csökkent. Az pedig már nem is vitás, hogy ez a két ország ezt az eredményt a világgazdaságba való eredményes bekapcsolódással és Kínában ebben az időszakban átlag évi 9,6, Indiában évi 5,5 százalékos gazdaságnövekedéssel érte el.

Davosban külön elemezték, hogy a bombayi tüntetők állításaival szemben nem a szegények segélyezésében van a hiba, hisz a világközösség 1950 óta hihetetlenül horribilis összeget – 700 milliárd dollárt – költött a szegények megsegítésére. Az igazi probléma ott kezdődik, hogy a segély senkinek sem elég a kilábaláshoz, hisz a koldus a könyöradomány után is koldus marad, azzal folytatódik, hogy még a segélyt sem tudják hatékonyan kihasználni, vagy éppen ellopják, hogy a diktátorok meg segítőtársaik bankszámláján kössön ki. (Mobutu, a kongói diktátor dollármilliárdokat halmozott fel a külföldi bankokban, közben az országban a belga gyarmaturalom idején építettek legutóbb utat.) Még részletesebben taglalták az alapproblémát, azt, hogy a szegény országok bajai nem a globalizálódásból erednek, hanem abból, hogy gazdaságuk nem növekszik még olyan mértékben sem, hogy lépést tartson a lakosság gyarapodásával, aminek következtében a fejenkénti jövedelem nem növekszik,

hanem csökken. Ez az irányzat elsősorban Afrikában érezteti hatását, de a davosi tanácskozáson elsősorban az arab országok viszonylatában vizsgálták, már csak azért is, mert érdeklődésük előterében az Irakkal és a terrorizmus elleni harccal kapcsolatos helyzet állott. És azt voltak kénytelenek megállapítani, hogy a fejenkénti jövedelem még a kőolajban olyan gazdag Szaúd-Arábiában is csökken, az arab világnak pedig általában a következő 15 évben évente 6 millió új munkahelyet kellene nyitnia, amihez legalább évi 4 százalékos növekedés kellene, amit közülük egyik sem tud felmutatni. De hasonló a helyzet a kőolajban gazdag Iránban is, ahol a lakosság lélekszáma az 1979. évi 29 millióról mára 70 millióra nőtt, és ma már évente 1 millió új munkahelyet kellene nyitniuk. Ennek csak felére képesek.

A baj gyökerét könnyű felismerni. Még védhető az a tétel is, hogy a szegénységért nem a globalizálódás a felelős. Annál nehezebb a gyógyírt megtalálni erre a bajra. Mert itt már kialakul a bűvös kör: a fejlődés meggyorsításához, a globalizálódáshoz több pénz kellene, de mivel nem képesek a fejlődés meggyorsítására, a globalizálódásra ezek a pénzek nem érkeznek. Ez a bűvös kör is a kisebb bűvös körök egész sorából tevődik össze. Ezek között például ott van az, hogy politikai bizonytalanságuk miatt nem képesek a zavartalan fejlődésre, gazdálkodásra, fejlődésük akadozása, gazdaságuk gyengesége politikai bizonytalanságot szül.) Való igaz, hogy a Davosban is emlegetett elemzések kimutatták: a tőke a már fejlett országokba áramlik, és messze elkerüli azokat, amelyek számára a fejlődés létfontosságú lenne. Eszerint 2003-ban 653 milliárd dollár volt a közvetlen külföldi tőkebefektetés. A világban lejátszódott változások hatására ez csökkenés a 2001. évi 824 milliárdhoz képest, és csak 2 milliárdos növekedés 2002-höz viszonyítva. Ennek az összegnek a kétharmada – 467 milliárd – az iparilag fejlett országokba jutott. Összegben a kínai befektetések esetében volt a legnagyobb arányú növekedés: 57 milliárd a 2001. évi 47 helyett, százalékban pedig Oroszországban: a 2002. évi 2,4 milliárd dolláros befektetés 2003-ban több mint a kétszeresére nőtt, 5,2 milliárd lett. De 30 százalékkal – 14 milliárdra – nőtt Afrikában is. Ugyanakkor a 2001. évi 144 milliárdról 2003-ban 86,6-ra csökkent az USA-ban, 389,4 milliárdról 341-re az Európai Unióban, 209,4 milliárdról 155,7-re a legszegényebb országokban és az 2002. évi 56 milliárdról 42-re Latin-Amerikában. Hogy ezek az adatok egyformán tanúskodjanak a globalizálódás működéséről és e folyamat változásairól.

A SZEGÉNYSÉG NEM ISTENVERÉS

Régen könnyebben lehetett elintézni bizonyos dolgokat. Indiában, hogy pusztított-e vagy késett a monszun, nálunk az aszály vagy a jégverés az Isten meg a hívő közti ügy volt, a gazdák nem kezdték útlezárásokkal követelni, hogy az állam térítse meg a kárukat, de az elemi csapást nem is követték a kölcsönök vissza nem fizetéséből eredő bajok. A szegénység kérdése is egyszerűbb volt, amikor sorscsapásként, istenverésként egyszerűen tudomásul vették. A ma embere már magyarázatot keres, változtatni akar azon, amit elviselhetetlennek tart. Ebből ered azonban az is, hogy nem ismeri fel, vagy téve-

sen értelmezi az okokat, rossz irányban keresi a megoldást. Csak ezzel magyarázható az is, hogy erős mozgalmak, gondolkodó emberek a globalizálódást nevezik ki minden rossz forrásának és tiltakozásuknak sokszor értelmetlen rombolásba vivő – az elveszített labdarúgó-mérkőzéseket követő randalírozásra hasonlító – tömegmozgalom formájában adnak hangot. A tiltakozás racionális magva azonban az ember történelemcsinálásának – a globalizálódás emberiesítésének, káros kinövései emberi lenyesésének – a része. Nem rombolni kell, mint az előző ezredfordulón rombolták a templomokat, az előző századfordulón összeverték a gépeket, hanem emberi tevékenységgel jobbá kell formálni a világot. Ehhez nemcsak azt kell megérteni, hogy a globalizálódás az emberi közösség egy magasabb rendű formáját – a család, nemzetség, törzs, államformák után a világközösség formáját – alakítja ki, a fejlődés meggyorsításának, az emberi problémák megoldásának egyetlen lehetséges útja, hanem azt is, hogy ebben az alakuló új világban a szegénység is más.

A globalizálódás elleni első regényben – a kőolaj felfedezésével berobbanó új világ meg a régi paraszti gazdálkodás közti összecsapás ábrázolásával – Traven szépen megvilágította a két gazdálkodás közti különbséget: *A fehér rózsa* című regényében a tulajdonos nem akarja eladni a földjét, amely nemzedékekről gondoskodik, minden szükségletüket kielégíti, hiába csábítják azzal, hogy ezek az emberek majd többet keresnek, csak 8 órát dolgoznak, hisz tudja, hogy a szegényebb, de biztonságot nyújtó világ helyett olyan világ köszönt be, amely „egyetlen másodperc alatt dönt tízezernyi szorgalmas, derék munkás sorsáról, akiknek emberi személyisége, egyénisége itt megszűnt: csupán néhány pont ugrást vagy esést érnek a részvényekben". Az alapvető változás ugyanis a két gazdálkodás között, hogy az előzőben némi biztonságot nyújtó szegénységet az a teljes bizonytalansággal járó esély váltja fel, amely lehetőséget ad a meggazdagodásra azoknak, akik az új helyzetben bírják a versenyt vagy olyan szerencsés helyzetben vannak, hogy ez a verseny nekik kedvez. A dolgok ilyen költői felfogása helyett Bombayban Shrirang P. Shukla, India egykori képviselője a GATT-nak, a mintegy 200 szervezetet összefogó globalizálódás elleni tömörülésnek a vezetője a globalizálódásra azt a magyarázatot adta, hogy az indiai társadalom 8–10 százaléka lehetőséget kapott arra, hogy teljesen felesleges dolgokat – a fényűző autóktól a francia illatszerekig – behozhasson és megvehessen, a mezőgazdaságtól függő 70 százalék viszont eladósodik és az adósságok visszafizetésének képtelensége mind több embert sodor öngyilkosságba.

Való igaz, hogy a globalizálódás a primitívebb gazdálkodás némi biztonságával, láthatatlanabb szegénységével szemben egy teljesen tehetetlen szegénységet hozott létre, a csendes éhezés világával szemben a nyomortelepek és hajléktalanok minden remény nélküli, kiabáló szegénységének világát, miközben naponta bemutatja, a szemük elé hozza a hihetetlenül gazdagok világát. Vagy konkrétabb példával: az éhínség örökös kísérője az emberiség történelmének, egyetlen rossz év milliók éhhalálát jelentette. (A történelem feljegyezte, hogy Írország „nagy éhsége" idején, 1846 és 1850 között egymillió ember halt éhen.) Közismert a magyar falu szegényeinek téli éhezése, mert nem haltak éhen, hisz az aratást, cséplést búzában fizették, a kenyerüket tehát meg-

keresték, de arra már nem jutott, hogy naponta háromszor étkezzenek is. Most az új helyzet több embert hagy legalább a kenyér megkeresésének lehetősége nélkül, a természetes rendnek a globalizálódással történt felforgatása miatt sok országban mindennapossá lett még a minimális táplálék előteremtésének képtelensége is, azzal, hogy ezt a képtelenséget a népszaporulat és a világnak az élelmiszersegélyek iránt fokozódó közönye (az ENSZ élelmezési világprogramjának adatai szerint 1999-ben 15 millió tonna élelmiszer helyett 2003-ban csak 9,6 millió tonna élelmiszer állt rendelkezésére az éhezők segélyezéséhez) csak növelte, mind kilátástalanabbá téve az éhezés elleni harcot.

Csakhogy ez nem (vagy csak részben) annak a globalizálódásnak a következménye, amelyet annyira támadtak most Bombayban is. Egyszerűen arról van szó, hogy az embernek megoldást kell találnia a népszaporulatból és a világ megváltozásából eredő problémákra. Azt már említettük, hogy milyen gond munkát adni az évente jelentkező új munkáskezeknek. Itt tegyük még hozzá, hogy mennyire új helyzetet teremt egyetlenegy folyamat, amit városiasodásnak nevezünk, hogy el sem tudjuk képzelni, milyen gondot okoznak a világszerte megjelenő mamutvárosok, mondjuk az, hogy a Szociális Világfórumot vendégül látó Bombaynak majdnem annyi lakosa van, mint Szerbiának és Magyarországnak együttvéve. És annak illusztrálására, hogy ez a városiasodás milyen hihetetlenül gyors és tömeges változást hozó folyamat, elég megemlítenünk Kína példáját. Ebben az országban ugyanis 1980 óta megháromszorozódott a városok száma, hogy ma 667 város legyen, köztük 75 több mint félmillió, sőt 34 több mint egymillió lakossal, olyan óriásokkal, mint a 17 milliós Sanghaj vagy a 14 milliós Peking. És a következő fél évszázadban 551 millió ember költözik városba, a következő két évtizedben évente 40 új városnak kell születnie, hogy 750 millió kínai élhessen a városokban.

Nincs tehát arról szó, hogy az ember választhat: megtartja-e a hagyományos gazdálkodási formát, a falu leplezettebb és bizonyos fokig nagyobb biztonságot nyújtó szegénységét, vagy választja a milliók számára a megélhetésért vívott, veszélyesebb harcot jelentő szegénységet, hisz a népszaporulat és a városiasodás biztosan és kérlelhetetlenül elsöpri a régi formákat. Csak az lehet kérdés, hogy a kérlelhetetlenül és feltartóztathatatlanul alakuló új körülmények között képes lesz-e megoldani problémáit. Az sem vitás, hogy ebben az új helyzetben a problémák megoldásának egyetlen lehetőségét a globalizálódás kínálja, mert csak az teszi lehetővé a fejlődés olyan meggyorsítását, amely nemcsak lépést tart a népszaporulattal, hanem lehetőséget is ad a kiugrásra, a jelenlegi lemaradás enyhítésére; és egyben az egyetlen esély a városiasodásban rejlő problémák megoldására. Más kérdés, hogy ennek a globalizálódásnak milyen problémái, sőt veszélyei vannak? Hogyan érhető el, hogy a fejlődés ilyen értelemben meggyorsítható legyen? Milyen akadályokat kell ledönteni, milyen problémákat kell megoldani ennek érdekében? És más kérdés még az is, hogy ebben a globalizálódásban az országok a 80 százalékban gazdag, 20 százalékban szegény meg a 20 százalékban gazdag, 80 százalékban szegény közti skálán helyezkednek el. Mit kell tenni a magasabb fokra lépés vagy egy fokkal visszaesés megakadályozása érdekében?

A GLOBALIZÁLÓDÁS KÉNYES EGYENSÚLY

A szegénységnek, a környezetszennyezésnek meg a többi következménynek már a globalizálódás elleni mozgalom egy korábbi szakaszában felvetődő, most Bombayban, de részben Davosban is előtérben álló kérdései mellett mind a két világfórumon szó volt egy újabban mind jobban tudatosodó problémáról. Annak felismeréséről, hogy a globalizálódás egy nagyon kényes világgazdasági egyensúly. Mert a kérdés tanulmányozói eddig is tudták: ez a kényes egyensúly abból a sajátos helyzetből adódik, hogy az egyik oldalon a termékek zömét csak a fejlett országokban érdemes gyártani, mert olyan sok országban olcsóbb ezeket a termékeket behozni, mint előállítani, a másik oldalon ezeket a termékeket nem érdemes a fejlett országokban gyártani, mert mindezek a termékek olcsóbban előállíthatók a gyorsan fejlődő új ipari országokban, ahol az olcsóbb munkaerő és az olcsóbb állam ezt lehetővé teszi. Mostanra azonban világossá vált, hogy a termékeket el is kell adni. Mert lehet, hogy a fogyasztás hihetetlen megnövekedését hozza magával, hogy Kína fejenkénti jövedelme 2050-ben eléri a mai amerikai szintet, hogy milyen hatalmas árumennyiség felszippantását jelentené, ha Kína mai 340 milliárd dolláros devizatartalékát az amerikai költségvetési hiány fedezését szolgáló kötvények helyett áruvásárlásba fektetné, hogy India (amelyben a növekedés 73,6 százaléka máris a magánfogyasztásból ered) eddig az időpontig fejenkénti jövedelmét 35-szörösére növeli. És lehet, hogy Európa számára az lenne megoldás, ha drágább munkaerejével olyan termékeket gyártana ezekre a hatalmas piacokra, amelyek jóval magasabb árát nem a hasznosság, hanem a márka neve alapján fizetnék meg. Csakhogy addig is számolni kell azzal, hogy ki fedezi azoknak az országoknak az állandó költségvetési deficitjét, amelyek termékeiket nem tudják külföldön értékesíteni, közben mindent olcsóbb behozniuk, mint otthon előállítani. Honnan lehet tartani a magasabb európai életszínvonalat, fizetni a szociális hálót fenntartható drága európai államot, ha szinte az egész ipart érdemesebb lenne az olcsóbb munkaerejű országokba szállítani, sőt ez a tömeges odaköltöztetés máris tragikus valóság lett ezekben az országokban? És főleg mi legyen azokkal az országokkal, amelyekben semmit sem érdemes gyártani, mert olcsóbb és jobb, amit külföldről behozhatnak, de az ipart hozzájuk vonzó olcsó munkaerővel sem rendelkeznek, mert lehet, hogy a munkaerő náluk még olcsóbb, mint az egész gyárrészlegeket odavonzó országokban, csak éppen nem használhatóak arra, amire szükség lenne?

A világgazdaságnak ez a napjainkban legsúlyosabb problémája napirendre került Bombayban és Davosban egyaránt. Bombayban kettős formában is. Egyrészt a világhelyzet alakulása feletti aggodalom formájában, azzal a kínzó kérdéssel, hogy mi lesz a világgazdasággal, amikor az erőszak, a háborúk és a bizonytalanság uralta világban az ember nem is tud igazán odafigyelni az igazi, mindenképpen leglényegesebb gondokra; mert a fejlettekben a terrorizmus elleni harc köti le az energiákat, anyagi és szellemi forrásokat, a gazdaságilag hátrányos helyzetben levő országokban pedig az öngyilkosság vállalásáig menő elkeseredésnek képzelt ellenség ellen fordításával akarják elfeledtetni, hogy

nem a Nagy Sátán, nem Amerika, hanem a hazai tarthatatlan gazdasági helyzet az igazi ellenség. Másrészt abban a formában, hogy tiltakoztak a piacaikat a fejlődő országok előtt lezáró, saját termékeiket a gazdagságukkal lehetővé tett szubvenciókkal a fejlődők felé versenyképesebbé tevő fejlett országok gazdaságpolitikája ellen. (A már említett S. P. Shukla az indiai mezőgazdaság és parasztok minden baját azzal magyarázza, hogy a világ Indiát rákényszerítette a mezőgazdaságát védő minden korlátozás feladására, közben az indiai mezőgazdaság termékei nehezen törnek be a világpiacra.)

Davosban pedig ez a probléma már közvetlenül is napirenden volt. Azzal, hogy az általános vitában számos állam- és kormányfő, de mások is szóvá tették a világkereskedelem problémáit: a protekcionalizmus terjedését még a szabad kereskedelem bajnokának számító USA-ban is) és a szabad kereskedelem más akadályait. De azzal is, hogy csaknem 40 ország miniszterei és szakértői külön foglalkoztak a kereskedelmi korlátok ledöntését szolgáló tárgyalások újbóli elindításának lehetőségével a Kereskedelmi Világszervezetben. A vámok és más akadályok leépítésében ugyanis előbb a GATT, majd a WTO keretében elért sikerek után napirendre került a mezőgazdasági termények kereskedelmének liberalizálása, sőt 2001-ben a WTO Dohában tartott értekezletén a fejlett országok megígérték, hogy ha nem is szüntetik meg, de legalább csökkentik a saját mezőgazdasági termelésükhöz adott horribilis. támogatást. Az erről 2003-ban Cancunban tartott világértekezlet azonban megbukott. Azon, hogy a fejlettek nem voltak hajlandóak lemondani a stratégiai fontosságúnak tartott mezőgazdaság erőteljes segélyezéséről, külön az Európai Unió a költségvetésének felét felemésztő mezőgazdasági segélyek rendszeréről, sőt a szabad kereskedelemért harcoló USA új szubvenciókkal sietett gyapottermelőinek támogatására. Mert hiába mutatta ki a Világbank, hogy a mezőgazdasági szubvenciók megszüntetésével 1500 milliárd dollárral nőne a világkereskedelem, és pusztán ezzel 144 millió ember emelkedhetne ki a mai nyomorból, sem az EU, sem – a különben az európai szubvenciók ellen kemény harcot folytató – USA nem vállalta annak kockázatát, hogy tönkreteszi az eddig csak állami segéllyel működő mezőgazdaságát.

MIT TEHET AZ EMBER?

Az idei nemzetközi találkozókba külön színt vittek bizonyos időszerű kérdések. Elsősorban Irak kérdése. Ezzel kapcsolatban Bombayban csak a tiltakozás kapott hangot. „Állítsátok meg Amerikát", sőt „Öljétek meg az ellenség Busht" jelszóval vonultak fel a tüntetők. „Éveken át harcoltunk az angol imperializmus ellen, most az amerikai imperializmus ellen hacolunk" (Naral al Szaddan, indiai nőjogi harcos) és „A világnak az USA ellen kell fordulni, mert uralkodik az ENSZ felett és több fegyvert halmozott fel, mint a világ többi része együtt" (Ramsay Clark, az USA egykori főügyésze) – hangsúlyozták a felszólalók. Davosban már többségben voltak, akik védték az amerikai politikát (Cheney amerikai alelnök, Ashcroft amerikai főügyész, Straw birt külügyminiszter, Pacsicsi, az ideiglenes iraki kormányzótanács elnöke stb.), de Kofi Annan ENSZ-főtitkár figyelmeztetett a vilgászervezet szerepe növelésének

fontosságára, tanácsosa, John Ruggie pedig arra, hogy a világ belebukhat ebbe a vállalkozásba, mert az amerikai politika nem serkenti az együttműködést, Khatami iráni elnök arra, hogy „a katonai erő talán megszállhat egy országot, de ez a béke kérészéletű", Mussza, az Arab Liga főtitkára arra, hogy „a helyzet igen ingatag és veszélyes" stb. Napirendre kerültek egyes külön – az eddigi találkozókon nem említett – témák is: Bombayban elsősorban a kasztrendszer kiközösítettjeinek, az érinthetetleneknek a helyzete, Davosban a dollár gyengüléséből eredő gondok stb.

A közös vonása a két találkozónak és minden eddigi találkozónak azonban az, hogy az ember nem tudja, mit tehetne a felismert problémák megoldására, hogyan szállhatna szembe a felismert veszélyekkel. Bombay megmaradt a tiltakozás szintjén. Elsősorban – „a mi világunk nem eladó" jelszóval – a kommercializálódás általános hulláma ellen, de „Észak egoizmusa", a „gazdagok hegemóniája", az „amerikai imperializmus" ellen, sőt annak jelképe a Coca-Cola ellen. Davosban már szót kaptak a „liberális" és a „felelős globalizálódás" apostolai (egyesek közülük ott voltak Bombayban is), akiknek kész receptjük van a globalizálódás megreformálására. Közülük egyesek a demokratizálódástól várják a megoldást, mint Mary Robinson, az ENSZ egykori emberjogi biztosa, aki kijelentette: „Ami engem foglalkoztat, ekkora hatalom felhalmozódása ilyen kevés kézben". Vagy a szegények iránti nagyobb megértéstől, mint Juan Somavia, a Nemzetközi Munkairoda vezérigazgatója, akinek tétele: „A felvirágzás két víziója létezik, lent a felvirágzás a következő étkezést, itt a gazdasági növekedést jelenti, lent a biztonság munkát jelent, itt terrorizmus elleni harcot." De léteznek teljes programok is a globalizálódás megreformálására, mint Joseph Stiglitz közgazdasági Nobel-díjas tudósé, amely figyelembe veszi, hogy a globalizálódás a gazdasági növekedés egyetlen módja, de megoldást keres a problémákra.

Az embernek azonban bele kell nyugodnia, hogy a globalizálódással járó és az általa felvetett problémákra még sokáig nincs megoldása. Sőt az idei két találkozón mintha érezhető lett volna már a nagy reformmozgalom kifulladása. Davosban felülkerekedett a meggyőződés, hogy a nagy elképzelések helyett a konkrét problémákra kell összpontosítani. Így tárgyaltak a már említettekről: az iraki háborútól a kereskedelmi tárgyalások elakadásán át a dollár gyengüléséig, de a terrorizmus elleni harctól az AIDS elleni küzdelemig sok nem említett konkrét kérdésről is. Sőt az idén találtak egy új konkrét témát is, amely új lendületet adott a vitáknak és új hangot vitt azokba. A mamutvállalatok – az Enrontól a Parmalatig – összeomlással járó hamisítási botrányának hatására szóvá tették a „kapitalizmus erkölcsi válságát", amelyet – Bertrand Collombnak, az AFEP, a francia magánvállalatok szövetsége elnökének megfogalmazása szerint – annak az elvnek az egyeduralma váltott ki, hogy mindenáron gazdagodni kell. És ilyen felmérések alapján kimondták a gazdaság erkölcsének, a vállalatok szociális felelősségének a szükségességét.

Bombayban pedig megérződtek a globalizálódás elleni mozgalom – egyes lapok által „növekedési válságnak" nevezett – megtorpanásának jelei is. Onnan, hogy leállt a szociális világtalálkozók tömegesedésének folyamata: 2001-

ben 20 ezren, 2002-ben 55 ezren, 2003-ban 100 ezren voltak Porto Alegrében, most Bombayban a 100 ezer alatt maradtak. Azon át, hogy sokan elmondták: egyensúlyt kell találni az időszerű és a tartós, a lokális és a nemzetközi problémák között. Addig, hogy mind érezhetőbb a harc a mozgalom két irányzata, a „strukturalisták" (akik minél szervezettebb, intézményesített formát akarnak adni a mozgalomnak, így például létre akarják hozni a Nemzetközi Tanácsot, amelynek – az ENSZ Biztonsági Tanácsa és a G–8-as csoport helyett – a világkormány szerepét szánják) és a liberálisok között, akik szerint a mozgalom legfőbb erőssége éppen az, hogy nem szorul intézményes keretek közé, és akik azt a törekvést, hogy a mozgalom legyen annak megnyilatkozása, hogy az ember tudatosan befolyásolni akarja sorsát, formálni akarja társadalmát és történelmét, a „kriptomaxisták" befolyásának tulajdonítják.

Mindenesetre az idei találkozókon megérződött annak a meggyőződésnek a hatása, hogy az ilyen összejövetelek (Bombay a tiltakozás tömegmozgalma, Davos a világért felelős emberek elgondolkodása formájában) alkalmasak arra, hogy megvilágítsák, tudatosítsák az emberiség legfontosabb sorskérdéseit, de még nem jutottak el abba a szakaszba, amikor már megoldást is tudnak felkínálni, még messzebb vannak attól, hogy a megtalált és tényleges fordulatot hozó megoldások megvalósítására világméretű mozgalmat hozzanak létre és nagy, általános emberi erőfeszítéssel a gyakorlatba ültessék át ezeket a megoldásokat. A reményt azonban nem adják fel. Mert ki gondolta volna a mozgalom indulásakor, hogy India függetlenné válhat, a dél-afrikai fajüldözés felszámolható, a berlini fal ledönthető, a Szovjetunió széteshet? Most sem lehet tudni: az ember talán már holnap nagyobb sikerrel láthat hozzá a globalizálódás problémáinak megoldásához.

Fejős István

ÚJDONSÁGOK SZERBIA ÉS CRNA GORA BÜNTETŐ- ÉS BÜNTETŐELJÁRÁSI JOGÁBAN

I. BEVEZETŐ

A 2000 októberében kezdődött demokratizálódási folyamat után a büntetőjog és büntető eljárási jog terén is élénk jogalkotási tevékenység tapasztalható. Ennek számos oka van. Az évtizedes elszigeteltség miatt a többi rendszerváltó országhoz képest igen nagy volt a lemaradás e téren is. Az európai integrációra való törekvések, a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek, a mind jobban erőre kapó és mind erőszakosabb szervezett bűnözés, a korrupció, a gazdasági bűnözés és más bűncselekmények, illetve negatív társadalmi jelenségek elharapózása lépésekre késztették a törvényhozót. A továbbiakban az ebben a periódusban történt – főleg szerbiai – változásokkal foglalkozunk.

II. BÜNTETŐJOG

1. Bevezető

A mai helyzet megértéséhez elengedhetetlen egy rövid történelmi visszapillantás. Az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban (JSZSZK) az 1974-es alkotmánnyal végrehajtott decentralizáció, az addig egységes büntető törvényhozást *megosztotta* a szövetség, a tagköztársaságok és az autonóm tartományok között. Szövetségi hatáskörben maradt az *általános rész szinte teljes egészének*, valamint a *különös rész* egy töredékének szabályozása, a többi pedig a tagköztársaságok és autonóm tartományok hatáskörébe ment át.

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) *megörökölte* az egykori JSZSZK megosztott büntető törvényhozási hatáskörét. Büntetőjoga tehát nem volt egységes kódexbe foglalva, hanem több különálló elemből tevődött össze. Az *általános rész*t szinte teljes egészében a szövetségi szintű JSZK Büntetőtörvénye[1] szabályozta. A *különös rész*ből az országos jelentőségű bűncselekményeket (pl. az alkotmányos rend elleni, az emberiség és a nemzetközi jog elleni bűncselekményeket stb.) a szövetségi büntetőtörvény, a *többit* pedig a két tagköztársaság, Szerbia és Crna Gora büntetőtörvénye rendezte.[2] Ezen felül számos más törvény is meghatározott bűncselekményeket az általuk előírt jogszabályok megsértése miatt. Ez a folyamat Szerbia és Crna Gora állam-

közösségében *folytatódott*. Az államközösség alapokmánya ugyanis a közös funkciók között nem említi az ilyen tárgyú törvényhozást. A JSZK azon szövetségi szintű törvényeit, amelyek nem vonatkoznak az államközösség alapokmányában tételesen felsorolt hatáskörre, a tagköztársaságok belső törvényeikként alkalmazzák, míg meg nem hozák saját előírásaikat (az Alapokmány 64. szakasza). Az egykori szövetségi büntetőtörvény így tehát a tagköztársaságok belső jogává vált.[3] Ennek megfelelően az egykori szövetségi, most már köztársasági büntetőtörvény nevét 2003 áprilisában Szerbiában a törvényhozás *Büntető Alaptörvény*re változtatta.[4] Szerbia büntetőjoga tehát most 3 elemből áll:

1. *Büntető Alaptörvény* (az általános résznek szinte teljes egészét és a különös rész töredékét tartalmazza)
2. *A Szerb Köztársaság Büntetőtörvénye* (az általános rész töredékét és a különös rész túlnyomó hányadát tartalmazza)
3. Az egyéb résztörvényekben minden rendszer nélkül, szétszórtan előírt bűncselekmények.

Hasonló a helyzet Crna Gorában is.

A továbbiakban előbb az elvi jelentőségű újdonságokkal foglalkozunk, majd időrendi sorrendben kitérünk a többi fontosabb változásra.

2. Elvi jelentőségű változások

A büntetőtörvényben számos módosítás és kiegészítés ellenére elvi jelentőségű változás csak egy volt: 2002. március 1-jén végleg *eltörölték a halálbüntetést*.[5] Ez elvi jelentőségű lépés volt, mert a büntetőjogi szankciók közül kikerült ez a mai Európában már archaikusnak tekinthető büntetés. Így elhárult büntetőjogunknak a korszerű európai büntetőjoghoz való közeledésének egyik fő akadálya. A halálbüntetés eltörlésének nagy politikai jelentősége is volt, mert megtartása ellehetetlenítette volna Jugoszláviának az Európa Tanácsba való felvételét. A halálbüntetés megszüntetésével Jugoszlávia eleget tett a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya Második fakultatív jegyzőkönyvének aláírásával vállalt nemzetközi kötelezettségének.[6]

A joggyakorlat szempontjából a halálbüntetés törlésének viszont már nem volt nagy jelentősége, mert csupán a *Szerb Köztársaság Büntetőtörvény*ében előirányozott két bűncselekményre lehetett kiszabni: az emberölés, valamint a rablás és rablással párosuló lopás minősített eseteire.[7]

A JSZK 1992-es Alkotmánya (21. szak. 2. bek.) a szövetségi törvénnyel előírt bűncselekmények tekintetében eltiltotta a halálbüntetést. Ezért a szövetségi büntetőtörvényből 1993-ban[8] törölték a halálbüntetést, amely addig igen nagyszámú bűncselekmény esetén volt kiszabható[9] és a helyébe 20 év börtön lépett. A törvényhozó ekkor még inkább a szakma érvei felé hajlott, melyek rámutattak a hosszan tartó vagy életfogytiglani börtönbüntetés komoly hátrányaira. Ezért a halálbüntetést 20 év börtönnel helyettesítette (de 15 és 20 év közötti büntetést nem lehetett kiszabni, pl. 17 évet). Ez kivétel volt a börtönbüntetés egyébként 15 éves általános maximuma alól.

A JSZK Büntetőtörvénye 2001. évi módosításakor és kiegészítésekor[10] azonban a törvényhozó már úgy látszik, nem a szakma fenti érveit részesítette előnyben, hanem a szigorúbb büntetéseket követelő a közvélemény nyomásának engedett. Ekkor ugyanis az említett bűncselekmények tekintetében a 20 év börtönt 40 évre emelte. A börtönbüntetés általános maximuma továbbra is 15 év maradt, a 40 év pedig kivétel e generális maximum alól. Továbbra sem lehet 15 és 40 év közötti börtönt kiszabni.

A Szerb Köztársaság Büntetőtörvényében azonban megmaradt a halálbüntetés az emberölés, valamint a rablás és rablással párosuló lopás már említett, minősített eseteire. A 2002. március elseji módosításokkal és kiegészítésekkel a törvényhozás törölte ezek esetében is a halálbüntetést és 40 év börtönnel helyettesítette. Ezzel megszűnt egy abszurd és elfogadhatatlan jogi helyzet is. A JSZK 1992-es Alkotmánya ugyanis, mint említettük, *eltiltotta* a halálbüntetést, s azt a szövetségi törvényben meghatározott bűncselekményre nem lehetett előírni. A Szerb Köztársaság Alkotmánya ilyen tiltást viszont *nem tartalmazott*. Ezt az Alkotmányt a JSZK Alkotmánya *előtt* hozták meg, és később *nem hangolták össze a szövetségivel*. Tehát a Szerb Köztársaság Alkotmánya alapján a Szerb Köztársaság Büntetőtörvényében előírt bűncselekményekért lehetett halálbüntetéssel fenyegetőzni. Az így előírt halálbüntetés nem volt ellentétben a szerbiai alkotmánnyal, de szemmel láthatóan ellentétben volt a szövetségivel. Ez az elfogadhatatlan jogi állapot a szerbiai és a szövetségi alkotmány összehangolatlanságának következménye volt. A 2000 októberi demokratikus változásokig az összehangoltság egyébként *jellemző* volt a JSZK jogrendszerének számos fontos területére (kérdés, hogy lehet-e egyáltalán „rendszer"-ről beszélni ilyen körülmények között).

Crna Gorában a halálbüntetést 2002. 6. 26-án iktatták ki[11], amikor a minősített emberölés, valamint a rablás és rablással párosuló lopás súlyos eseteire[12] előírt halálbüntetést 40 év börtönnel helyettesítették.

3. Egyéb fontosabb változások

a. A JSZK Büntetőtörvénye 2001-es módosításai közül ki lehet emelni a börtönbüntetés *általános minimumának felemelését* 15 napról 30 napra. Jogtechnikailag igen silány módon, mert ezzel a változtatással nem egyeztették össze az általános rész többi vonatkozó előírását. Így a büntetésenyhítés szabályai alapján továbbra is ki lehet szabni 15 nap börtönt, ami *kevesebb* az általános minimumnál.

b. A Szerb Köztársaság Büntetőtörvényének 2002. március elseji módosításai közül azon kívül, hogy eltörölték a halálbüntetés még meglevő maradványát, ki kell emelni a különös rész számos újdonságát. Új tényállások kerültek be, valamint egy teljesen új fejezet is.[13]

Új tényállások:

- A mozgás és lakhatás szabadságának megsértése
- Családon belüli erőszak
- Különösen veszélyes betegség terjesztése
- Zuggyógyszerészet

- Sport- és más rendezvényeken a rendbontás megakadályozásának elmulasztása
- Szabadságuktól megfosztott személyek elleni szexuális visszaélések megakadályozásának elmulasztása.

Legjelentősebb újdonság a korrupciós bűncselekményekre vonatkozó teljesen új 21A. fejezet. Ebben 10 új korrupciós tényállás kapott helyet:
- Korrupció az államigazgatási szervekben
- Korrupció az igazságszolgáltatásban
- Korrupció az egészségügyben
- Korrupció az oktatásügyben
- Korrupció a magánosítási eljárásban
- Korrupció a közbeszerzésben
- Költségvetési eszközök nem célirányos felhasználása
- Védői, illetve meghatalmazotti funkcióval való visszaélés
- Versenyek eredményének megbeszélése.

Ilyesmi a tényállás meghatározásában a mi büntetőjogunkban enyhén szólva szokatlan. Ezenkívül a rendszer és az összhang hiánya itt is észlelhető. Egyes esetekben az új tényállások régieket fednek át.

c. A szerbiai kormányfő meggyilkolása után erőteljes kampány indult a mind jobban elharapódzó bűnözés, főleg a szervezett bűnözés ellen. A merénylet után kihirdetett rendkívüli állapot alatt a szerbiai parlament, a Nemzetgyűlés törvényt hozott (a most már köztársasági törvénynek számító) JSZK Büntetőtörvénye, valamint a Szerb Köztársaság Büntetőtörvénye módosításáról és kiegészítéséről.

A módosítások rendre a *szigorítás jegyében* történtek. A módosításról és kiegészítésről szóló törvény meghozatalakor uralkodó körülményekre való tekintettel mást nem is nagyon lehetett várni.

1. A JSZK Büntetőtörvénye elnevezés Büntető Alaptörvényre változott.[14]

Az általános részben visszaállítottak két intézményt, amelyek a büntetőpolitika szigorítását szolgálják és még 1990-ben hatályukat vesztették[15], mert az akkori követelményeknek nem feleltek meg és a bírói gyakorlat sem alkalmazta őket.

- *A Büntető Alaptörvénybe visszakerült a vagyonelkobzás.* Akkor lehet kiszabni, ha a szervezett bűnözés elemeit tartalmazó bűncselekményért a vádlottat legalább 4 évi börtönre ítélték. Az új rendelkezést nem kísérik kiegészítő előírások. Ezekre igen nagy szükség lenne, a szankció és az elítélt családja, illetve az általa eltartott személyeket fenyegető hátrányok súlyosságát figyelembe véve. Ezen felül felvetődik a kérdés, miért csak ezen elkövetőkre érvényes a vagyonelkobzás, másokra pedig nem.[16]
- A Büntető Alaptörvénybe visszatér a *különösen súlyos eset* intézménye is, ami súlyosabb büntetés kiszabását teszi lehetővé.

Ezen újdonságokon kívül, enyhültek a *többszörös visszaesés* megállapítását lehetővé tevő feltételek, ami megkönnyíti a többszörös visszaesés megállapítását és súlyosabb büntetés kiszabását.

A *különös rész* számos büntetési tételét *megemelték*, szigorították.

A kábítószer-fogyasztás elleni harc fokozása jegyében megváltozott a drogbűncselekmény tényállásának címe és némileg (de nem gyakorlati jelentőséggel) tartalma is. Az eddigi „Kábítószer jogosulatlan előállítása és forgalmazása" helyett most a „Kábítószer jogosulatlan előállítása, birtoklása és forgalmazása" szerepel. A törvényhozó a tényállás teljes szövegét megjelentette a Hivatalos Közlönyben, mintha új tényállásról lenne szó. Nem világos, miért volt erre szükség. Valójában csak a régi szövegbe betoldott, rövid, néhány szavas bekezdés az új, ami büntetést szab ki a kábítószer birtoklására is. Ez a rövid betoldás azonban nagy jelentőségű a bűnüldözés szempontjából, mert pusztán a kábítószer birtoklása eddig nem volt büntetendő. Említésre méltó, hogy a büntetési tételeket jelentősen megemelték. Így pl. az alapeset eddig 1-től 10 évig terjedő börtönnel volt büntetendő, ezután legalább 5 év börtönnel (245. szak. 1. bek.).

2. A Nemzetgyűlés ugyanezen ülésén a *Szerb Köztársaság Büntetőtörvényét* is módosította és kiegészítette. Számos büntetési tétel *szigorításán* kívül *új tényállásokat*, illetve egy *teljesen új fejezetet* iktatott be, amivel végre lehetőség nyílt a büntetőjog eszközeivel való fellépésre a bűnözés néhány új formája ellen, valamint fokozódik a környezet védelme. Két már egyébként meglevő tényállást újrafogalmaztak.

Az *új tényállások* a következők:

- Emberi szervek erőszakos kivétele
- Szexuális zaklatás
- Fiatalkorúak kihasználása pornográfia céljára
- Emberkereskedelem
- Különösen védett természeti értékek károsítása és megsemmisítése
- Az ipari és bányászati meddők kiömlését megakadályozó töltések, gátak és más objektumok megrongálása
- Környezetvédelmi létesítmények rongálása és megsemmisítése.

Két, már meglevő tényállás *új megfogalmazást* kapott.

A 174. szakasz új neve „Járműlopás", és az új megfogalmazás szerint büntetendő nemcsak a jármű *jogosulatlan igénybevétele* (közlekedés céljából), hanem annak *ellopása* is. Sokkal szigorúbb a büntetés. Az eddigi 1 év helyett 3-tól 5 évig terjed.

A szerzői jogokkal való visszaélést büntető *183.* szakaszt is újrafogalmazták és új címet kapott: „Szerzői és más rokon jogok jogosulatlan felhasználása". Az inkriminációt kiterjed a jogosulatlanul megjelentetett szerzői alkotások forgalomba hozatalára vagy bérbe adására, amivel az elkövető jogtalan anyagi előnyre tesz szert, miközben tudomása van jogosulatlan megjelentetés tényéről.

A büntetési tételek jelentős mértékben emelkedtek: egy évig terjedő börtön helyett 1-től 5 év a büntetés.

A különös rész *új XVI/A fejezete* a „Számítógépes adatok biztonsága elleni bűncselekmények" címet viseli, s a *számítógépes bűnözés* ellen irányuló *7 új inkriminációt tartalmaz*:

- Számítógép és számítógépes rendszer jogosulatlan használata
- Számítógépes szabotázs

- Számítógépes vírus készítése és bevitele
- Számítógépes csalás
- Az adatfeldolgozás, továbbítás és a számítógépes hálózat működésének akadályozása
- Védett számítógéphez és hálózathoz való hozzáférés
- Számítógépes közhálózatokhoz való hozzáférés akadályozása.

4. Értékelés

A 2002. októberi változások után elindult demokratizálódási folyamat lehetőséget teremtett arra, hogy az akkori Jugoszlávia, utolsóként Délkelet-Európában, meginduljon a rendszerváltás göröngyös útján. Ez egy hosszadalmas folyamat, amely számos gazdasági és politikai változáson kívül felöleli a jogrendszer európai normákhoz való igazítását is. Ez hangsúlyozottan érvényes a büntetőjogra. A mélyreható reformok ezen a téren azonban még váratnak magukra. A fent ismertetett újdonságok közül csak a halálbüntetés eltörlésének van elvi jelentősége. A többi inkább kozmetikai jellegű vagy a bűnüldözési politika napi szükségleteit hivatott kielégíteni. A módosításokra jellemző a kapkodás, a rendszerben való gondolkodás, a többi vonatkozó rendelkezéssel való összehangolás hiánya. Ez esetenként megengedhetetlen, abszurd helyzeteket is okozhat.

5. Távlatok

A közeljövőben nem tűnnek valószínűnek gyökeres változások a büntetőjog terén. Ha változásokra sor is kerül, az a további szigorítás jegyében várható. A közvéleménynek ugyanis ez irányban nagy a nyomása a törvényhozásra. „A szigorú törvény a jó törvény, a szigorú bíróság a jó bíróság." Ezt csak szítja és táplálja a sajtó és a média, amely naponta tálalja szenzációhajhászó információit különböző rémtettekről, nagyarányú gazdasági visszaélésekről, nagystílű csalásokról stb. Másrészt igen kevéssé ismertek a közvélemény, de úgy látszik, a törvényhozók részéről is a büntetőjogi eszköztár tényleges korlátai. A társadalmi problémákat nem lehet a büntetőjog eszközeivel megoldani.

III. BÜNTETŐELJÁRÁS

1. Bevezető

Az 1974-ben végrehajtott decentralizálás az egykori szocialista Jugoszláviában az *eljárásokat nem érintette*, azok továbbra is szövetségi hatáskörben maradtak. Mégis 1976-ban új *Büntetőeljárási Törvény*t hoztak (1977. júl. 1-jén lépett hatályba). Ez azonban csak formailag volt új, valójában az 1953-as Büntetőeljárási Törvény volt, az igazságügyi szervezetre vonatkozó szabályok nélkül (azok a köztársaságok és autonóm tartományok hatáskörébe mentek át). Ez a törvény maradt szinte változtatások nélkül hatályban a JSZSZK széthullása után megalakuló Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban is, az 1992-es Alkotmány meghozatala után is, egészen a most érvényes Büntetőeljárási Törvénykönyv hatályba lépéséig, 2002. márc. 29-éig.

Az 1992-es Alkotmány végrehajtására szolgáló Alkotmányvégrehajtási törvény 12. szakasza értelmében a Büntetőeljárási Törvénynek hatályban kellett maradnia az Alkotmánnyal való összehangolásáig. Azt pedig a fenti törvény értelmében el kellett volna végezni 1994. dec. 31-éig. A határidőt 1 évvel meghosszabbították, de az összehangolás nem történt meg (e határidő letelte után az illetékesek még a határidő meghosszabbításáról is megfeledkeztek). Annak ellenére, hogy a Büntetőeljárási Törvény egyes szakaszai szembetűnően ellentétben voltak az 1992-es Alkotmánnyal, másokat meg a társadalmi-politikai változások tettek túlhaladottá. Ezen konfúz jogi állapot elhárításához azonban nem volt meg a politikai akarat. Nem ok nélkül. Az 1992-es Alkotmány lényegesen liberálisabb volt, mint a JSZSZK addig érvényes, 1974-es alkotmánya, különösen az emberi jogok tekintetében.

Az Alkotmány emberi jogi garanciáival ellenkező törvényeknek automatikusan hatályukat kellett volna veszíteniük, és az alkotmányos jogokat közvetlenül az Alkotmány alapján kellett volna érvényesíteni. Nem ez történt. A bírói gyakorlat teljesen helytelenül, valószínűleg politikai nyomásra, arra az álláspontra helyezkedett, hogy *előbb össze kell hangolni a törvényeket az Alkotmánnyal*, és csak azokon keresztül lehet érvényesíteni az alkotmányos alapjogokat. *Addig az összehangolatlan törvényeknek kell hatályban maradniuk.* Mivel az összehangolás nem történt meg, ily módon valójában *hatályon kívül* helyezték az Alkotmány számos emberjogi garanciáját, ami valószínűleg megfelelt az akkori hatalomtartóknak. Nagyjából ez az állapot maradt fenn 2002-ig.

2. Az új Büntetőeljárási Törvénykönyv meghozatala

Az eljárás reformjához a feltételeket a 2000. év őszén bekövetkezett demokratikus fordulat hozta létre, és annak folyamata gyorsított ütemben meg is indult. Az új hatalom igyekezett minél előbb megteremteni az európai integrációs folyamatokhoz való csatlakozás politikai, gazdasági és jogrendszeri feltételeit. A büntetőeljárás reformja e tekintetben kiemelt fontosságú volt, mert nagymértékben ettől függött az ország felvétele az Európa Tanácsba.

Az addig teljesen passzív szövetségi Alkotmánybíróság 2000 decemberében és 2001 januárjában alkotmányellenesnek nyilvánította az eljárási törvény néhány, az Alkotmánnyal szemet szúróan ellentétben álló szakaszát (pl. a bírósági határozat nélküli házkutatást, ha „nyilvánvaló, hogy másként nem lehet biztosítani a bizonyítékokat", a rendőrség által foganatosítható, sokat kifogásolt előzetes letartóztatást stb.).[17]

A megfeszített munkatempó eredményeként az akkori szövetségi parlament már *2001. dec. 28-án* meghozta az új Büntetőeljárási Törvénykönyvet, és az *2002. március 29-én életbe is lépett.*[18] A miniszteri indoklás szerint az új törvénykönyv a következő célokat követi:

- A JSZK Alkotmányával való egyeztetés[19]
- A becikkelyezett vagy becikkelyezni tervezett nemzetközi egyezményekkel való harmonizálás
- Az elmélet és gyakorlat által javasolt újítások bevezetése

– Az országban lezajlott társadalmi-politikai változásokkal való összehangolás.

A részletek ismertetésére itt nem térhetünk ki, csupán az új Törvénykönyv néhány legfontosabb, elvi jelentőségű jellemzőjére mutathatunk rá.[20]

– Az új Törvénykönyv megszabadult a pártállami ideológia örökségétől. Megalkotói igyekeztek a lehető legnagyobb mértékben figyelembe venni az új idők szellemét, az alkotmányos garanciákat és a nemzetközi normákat (különösen az Európai Emberjogi Konvenciót) és ez jelentős javulást hozott a terhelt, a védő és a sértett jogállása terén.

– Az új Törvénykönyv új, egyszerűsített eljárási formákat is bevezetett az eljárás gyorsítása érdekében, arra törekedve, hogy közben az eljárás részvevőinek jogai ne csorbuljanak és a gyorsítás az ítélet minőségének rovására ne menjen.

– Jellemzők az ésszerűsítési törekvések. Erre igen nagy szükség is van, hogy az igazságszolgáltatás meg tudjon birkózni a mind nagyobb számú üggyel.

– Az új Törvénykönyv a gyakorlat és az elmélet által régóta kifogásolt hiányosságok, hibák (a törvény rendszere, fogalmak meghatározása, egyes eljárási intézmények hibái stb.) elhárítására is törekszik.

– Az új Törvénykönyv megalkotói igyekeztek megtartani a régi törvény pozitív folyományait. Ennélfogva az új Törvénykönyv szervesen kapcsolódik a régi törvényhez, és a reformfolyamatnak, a hazai büntetőeljárás evolúciójának csak egy újabb szakasza, de mindenképpen a hazai eljárási jog legjelentősebb lépése az 1953-as Büntetőeljárási Törvénykönyv meghozatala óta.

Az új Törvénykönyv a régihez hasonlóan 3 részre tagolódik:

– Általános rendelkezések
– Az eljárás menete
– Különleges eljárások.

Az első rész változott a legtöbbet. Ebben találhatók most az alapelvek, és az eljárási alanyokról, eljárási cselekményekről, a határozatok végrehajtásáról, az eljárás melléktárgyairól, valamint az egyes fogalmi meghatározásokról szóló rendelkezések.

A számos újdonság ellenére, a második rész rendszere gyakorlatilag változatlan maradt. Legjelentősebb változás a felderítési, kriminalisztikai (az eljárást megelőző, de azon kívül eső) szakaszról szóló *új VIII.* fejezet. Ebben vannak egy helyre gyűjtve a Törvénykönyv erre vonatkozó rendelkezései: a feljelentés, a rendőrség, ügyészség és a vizsgálóbíró jogosítványai, a gyanúsított jogai stb. Ezek közül sok teljesen új, mások meg a régi törvényben szét voltak szórva.

A harmadik rész a különleges eljárásokkal foglalkozik. Rendszere nem változott.

Az új Törvénykönyv kétségtelen pozitívumai ellenére Crna Gorában *a régi* Büntetőeljárási Törvényt alkalmazták, amíg 2003. dec. 29-én nem hozták meg a saját Büntetőeljárási Törvénykönyvüket.[21]

3. Az új Törvénykönyv meghozatala utáni újdonságok

Az új Törvénykönyv meghozatala utáni időszakból a következő fontos *újdonságokat* kell kiemelni:

a) Külön állami szervek megalakítása a szervezett bűnözés üldözésére

b) Külön állami szervek megalakítása háborús bűncselekmények üldözésére

c) Az új Büntetőeljárási Törvénykönyvnek a szervezett bűnözés elleni külön eljárásról szóló új fejezettel való kiegészítése.

a. A szervezett bűnözés elleni harc új állami szervei és hatáskörük

1. Az új Törvénykönyv alkalmazásának kezdeti nehézségein kívül, hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az a mind erőszakosabb szervezett bűnözés elleni hatékony fellépésre alkalmatlan, és hogy arra alkalmatlan a klasszikus bűncselekmények üldözésére beállított rendőrség és igazságügyi szervezet is.

Ezért Szerbiában a szervezett bűnözés elleni hatékony fellépés érdekében a Nemzetgyűlés külön törvényt hozott az állami szervek szervezetéről és hatásköréről a szervezett bűnözés leküzdésére[22], mellyel módosította a rendőrség, az ügyészség és a bíróság szervezetét.

E törvény a legalább 5 év börtönbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények elkövetői üldözésére alkalmazható, „ha szervezett bűnözés elemei forognak fenn" (2. szak.). A „szervezett bűnözés elemei" fogalmát meglehetősen zavaros módon kísérli meg értelmezni a 3. szak.: „ha fennáll a szövetségi törvénnyel előírt bűncselekmény végrehajtására irányuló társulás cselekményének valamely eleme (JSZK BT 254. szak.), szövetségi törvénnyel előírt bűncselekmény elkövetésére történik megállapodás (JSZK BT 253. szak.), vagy bűntársulás (SZK BT 227. szak.) jön létre." Ha ez a szervezett bűnözés meghatározására irányuló kísérlet, meglehetősen gyengére sikeredett.

A szervezett bűnözés felderítésére a Szerbiai Belügyminisztérium keretében külön egység jött létre, a szervezett bűnözés elleni szolgálat, melynek vezetőjét a belügyminiszter nevezi ki. Ezen egység tagjai a későbbi módosításokkal és kiegészítésekkel különleges jogosítványokat kaptak. Bírói határozat nélkül őrizetbe vehetnek 24 órára bárkit, aki információkkal szolgálhat a szervezett bűnözésről vagy bizonyítékokra mutathat rá, kényszer alkalmazásával a rendőrség helyiségeibe vezethetik és 24 óráig ott tarthatják. Kivételesen terheltként is kihallgathatják a Büntetőeljárási Törvénykönyvnek, a terheltek kihallgatására vonatkozó szabályai szerint, védő kötelező jelenlétében. A kihallgatott beleegyezése nem szükséges. (A szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény kiegészítési és módosítási törvényének 15b. szakasza.)[23] A beleegyezés a rendes eljárásban a Büntetőeljárási Törvénykönyv 226. szak. 9. bek. szerint feltétele egy ilyen kihallgatásnak.

A törvény bizonyos külön kötelezettségeket irányoz elő az állami szervek számára. Minden állami szerv és szervezet köteles technikai eszközeit a szolgálat rendelkezésére bocsátani, minden iratot, valamint más bizonyítékot, il-

letve információt át kell adniuk, továbbá biztosítaniuk kell alkalmazottaik megjelenését az idézésekre.

A szervezett bűnözéssel gyanúsítható személyek üldözésére külön ügyészi szervet alakított a törvényhozó, a különleges ügyészséget a szervezett bűnözés leküzdésére, élén a különleges ügyésszel. Ez valójában a belgrádi Kerületi Ügyészség külön részlege, melynek illetékessége kiterjed egész Szerbiára. A különleges ügyészt a köztársasági ügyész nevezi ki 2 évre a kerületi ügyészek, illetve helyetteseik közül. Amennyiben a különleges ügyész tudomására jut a szervezett bűnözés esete, írásos indítvánnyal kezdeményezi, hogy a tárgyat a köztársasági ügyész utalja az ő hatáskörébe.

A belgrádi Kerületi Bíróságon különleges osztály jött létre az ügyek letárgyalására, melynek illetékessége egész Szerbiára kiterjed. A külön osztály elnökét és bíráit a Kerületi Bíróság elnöke nevezi ki 2 évre.

A majdan megalakuló belgrádi Táblabíróság keretében a törvény különleges osztály létrehozását írta elő a másodfokú hatáskör gyakorlására. Elnökét és bíráit a Táblabíróság elnöke nevezi majd ki.

A belgrádi kerületi börtönben külön előzetes letartóztatási egység alakult a szervezett bűnözés miatt folyó eljárásokban elrendelt előzetes letartóztatás végrehajtására.

A szervezeti kérdések rendezésén kívül azonban ez a törvény nem ment tovább, mással nem foglalkozott. Nem írt elő külön eljárást s nem ruházta fel külön jogosítványokkal sem az új állami szerveket. A Büntetőeljárási Törvénykönyv várt módosítása és kiegészítése, mely ezt a hiányt volt hivatott pótolni, elakadt a szövetségi parlamentben (egyik háza nem szavazta meg). A kodifikációs koordináció hiánya miatt a szervezett bűnözés leküzdésére hivatott állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény így csak felemás megoldás volt, mert különleges jogosítványok és különleges eljárás híján az új szervek munkája nem lehetett hathatós. A külön eljárási szabályok előírása csak a Büntetőeljárási Törvénykönyv fél évvel későbbi kiegészítésével, valamint a szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény 2003-as módosításával és kiegészítésével történt meg. Ez utóbbi a II. fejezetében külön jogosítványokat is biztosít a megfelelő állami szervek részére.

2. A miniszterelnök elleni merénylet után kihirdetett rendkívüli állapot alatt a Szerbiai Nemzetgyűlés jelentős módosításokat eszközölt 2003. ápr. 11-én[24] a szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvényben.

Foglalkozik a szervezett bűnözés fogalmával is. A módosításokról és kiegészítésekről szólót törvény 1. szakasza szerint a szervezett bűnözés 4 év, vagy annál súlyosabb börtönbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények elkövetése, bűnöző, illetve más csoport vagy az ezekhez tartozó személyek által. A 2. szakasz értelmezi, hogy milyen csoportot kell bűnözőcsoportnak vagy más szervezett csoportnak tekinteni. A szervezett bűnözés ily módon való meghatározása nem egyezik a szervezett bűnözésnek a Büntetőeljárási Törvénykönyv új

XXIXa fejezete (időbelileg korábbi) meghatározásával. Az ENSZ transznacionális szervezett bűnözés elleni egyezményén alapszik.

A módosítások főleg eljárási szabályokat tartalmaztak. Ezek egy része jelentős mértékben korlátozta a terhelt és a védelem, valamint bővítette a bűnüldöző szervek jogait.

A szokványos eljáráshoz képest drasztikus eltéréseket tartalmazott az előzetes letartóztatás okait elrendelő szerveit és tartamát illetően.

A különleges ügyész elrendelhette 30 napig terjedő időtartamra az olyan személy fogva tartását a különleges előzetes letartóztatási egységben, akiről megalapozottan feltehető, hogy „akadályozni fogja vagy meg fogja hiúsítani a szervezett bűnözés esetére folytatott eljárás szempontjából fontos cselekményeket vagy intézkedéseket" (a módosítási és kiegészítési törvény 15. v szakasza).

A szervezett bűnözés elemeit tartalmazó cselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személyt a szervezett bűnözés elleni szolgálat meghatalmazott *hivatalos személyének határozata* alapján 30 napig terjedően fogva lehetett tartani a külön előzetes letartóztatási egységben. Ezen időtartamot a *belügyminiszter még 30 nappal meghosszabbíthatta* (a módosítási és kiegészítési törvény 15. g szakasza).

A Kerületi Bíróság külön osztályának vizsgálóbírója elrendelhette – „amennyiben feltétlenül szükséges a szervezett bűnözőcsoport tagja személyazonosságának megállapításához vagy elfogásához" – az ilyen csoporthoz vagy más szervezett csoporthoz tartozó személy előzetes letartóztatását *3 hónapig* terjedően. (A módosítási és kiegészítési törvény 15. d szakasza.)

Ezen rendelkezések szemmel láthatóan ellentétesek az emberi és kisebbségi jogok, valamint a polgári szabadságjogok alapokmányával.[25]

Az Alapokmány 14. szakasza ugyanis szavatolja, hogy minden szabadságától megfosztott személynek joga van bírósági eljárást kezdeményezni, a fogvatartás törvényességének felülvizsgálására. A 15. szakasz elrendeli, hogy a szabadságuktól megfosztott személyeket haladéktalanul, de legkésőbb 48 órán belül az illetékes bíróság elé kell állítani, valamint, hogy előzetes letartóztatásba helyezni csak olyan személyeket lehet, akik alaposan gyanúsíthatók bűncselekmény elkövetésével, és kizárólag bírósági határozattal, ha az feltétlenül szükséges a büntetőeljárás lefolytatása érdekében.

Az Alapokmánnyal ilyen ellentétes szabályozás, valamint a polgárok jogainak ennyire nyilvánvalóan alkotmányellenes korlátozása, a Szerbiai Alkotmánybíróságot arra késztette, hogy szokatlanul gyorsan reagáljon. Már 2003. jún. 5-én határozatával felfüggesztette a kiegészítésekről és módosításokról szóló törvény 15. v, 5. g és 15. dj alkalmazását.

Maga a módosítási törvény 5. szakasza kötelezővé tette azon három szakasz 90 napon belüli felülvizsgálatát, melyek a túlzott mértékű korlátozásokat tartalmazták. E körülmény talán arra enged következtetni, hogy ezek (valószínűleg) ideiglenes jellegűek voltak, és *csak* a szervezett bűnözés elleni kampány legintenzívebb kezdeti részére szánták őket.

Az állami szervek különleges jogosítványairól és a szabványos eljárási szabályoktól való eltérésről szóló rendelkezések azonban hatályban maradtak. A

BET rendelkezéseitől eltérő szabályok a bizonyítékok beterjesztésére, megtekintésére, a szakértői vélemény benyújtása határidejének előírására, illetve megszigorítására stb. vonatkoznak. A határidők túllépése nagy összegű pénzbírsággal fenyegetett.

3. A 15. v, 15. g, valamint a 15. dj szak. 2. és 3. bekezdésének hatályon kívül helyezésén túl a 2003. július elseji módosítási törvény[26] néhány más jelentős újdonságot is tartalmaz.

Határidőt irányoz elő az ítélet meghozatalára, ami a szabványos eljárásban nincs. A vádirat benyújtásától számítva az előzetes letartóztatás 2 évig tarthat és a Kerületi Bíróság különleges osztályának meg kell ez idő alatt hoznia az elsőfokú ítéletet. Az elsőfokú ítélet kihirdetése után az előzetes letartóztatás legtovább egy évig (a szabványos eljárásban 2 évig) tarthat, és ez idő alatt a Táblabíróság különleges osztályának meg kell hozni a másodfokú ítéletet (a módosítási törvény 2. szak.). A határidők túllépését azonban semmilyen külön szankció nem fenyegeti.

A törvénymódosítás lehetővé tette a sértett, illetve tanú kihallgatását zárt tévérendszeren keresztül, ha kell, nemzetközi bűnsegély útján is (a módosítási törvény 15. lj szak.).

A bíróság határozhat a tanú, illetve a sértett személyére vonatkozó adatok védelméről. (A módosítási törvény 15. m szak.)

b. A háborús bűncselekmények üldözésére alakított szervek

Ugyanezen a fent említett 2003. július elseji ülésén a Nemzetgyűlés meghozta *A háborús bűncselekmények elkövetőit üldöző állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvényt*[27] eleget téve ezzel a felvállalt nemzetközi kötelezettségnek.

A törvény hatálya az emberiség és a nemzetközi jog elleni bűncselekmények, valamint a jugoszláviai háborús bűnökkel foglalkozó Hágai Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának 5. szakaszába ütköző bűncselekmények elkövetőire terjed ki (2. szak.).

E törvény megalakította a háborús bűncselekmények felderítő szolgálatát a Belügyminisztérium keretében. A szolgálat a háborús bűncselekmények ügyészének az utasításai alapján jár el. Vezetőjét a belügyminiszter nevezi ki. A belügyminiszter hozza meg a szolgálat munkájára vonatkozó szabályzatot.

Létrejött a háborús bűncselekmények ügyészsége a háborús bűncselekmények ügyészével az élen. Az ügyészt a parlament nevezi ki korlátlan időre, ő pedig kinevezi helyetteseit (megbízatásuk 4 évre szól és újra kinevezhetők). A háborús bűncselekmények ügyészének jelölt személyek eleget kell hogy tegyenek a kerületi ügyész megválasztási feltételeinek, ezen felül nagy erkölcsi tekintélyük kell hogy legyen, továbbá pártatlanoknak kell lenniük és jelentős büntetőjogi tapasztalattal kell rendelkezniük. A nemzetközi humanitárius jogok és az emberi jogok ismeretével és az e téren szerzett tapasztalatokkal rendelkező jelöltek előnyben részesülnek (5. szak.).

Az ügyész kérelmére minden állami szerv köteles: 1. minden technikai eszközét haladéktalanul rendelkezésre bocsátani, 2. biztosítani minden dolgozó-

jának megjelenését információk átadása vagy terheltkénti, illetve tanúkénti kihallgatásra, 3. haladéktalanul átadni minden birtokában levő okmányt vagy más iratot, vagy más módon kell közölnie azokat az információkat, melyek elősegíthetik a háborús bűncselekmények elkövetőinek felderítését.

A törvény a bírói hatáskörrel a belgrádi Kerületi Bíróságot ruházta fel. Ott meg kell alakítani a Háborús Bűncselekmények Tanácsát (10. szak.). Bíráit a Kerületi Bíróság elnöke nevezi ki 4 évre a bíróság bírái közül. A belgrádi Kerületi Bíróságon külön osztály alakult az adminisztratív-technikai ügyek intézésére, valamint a tanúk és sértettek védelmére, és a külön eljárási szabályok alkalmazásához kapcsolódó ügyek intézésére.

Másodfokon a közvetlen felettes bíróság jár el.

A belgrádi kerületi börtönben külön előzetes letartóztatási egység alakult, a háborús bűncselekmények mint folyó eljárásokban elrendelt előzetes letartóztatás végrehajtására.

A törvény lehetővé teszi a tanúk és a sértettek zárt tévérendszeren való kihallgatását, akár nemzetközi bűnsegély útján is (14. szak.).

A bíróság határozhat a sértett, illetve a tanú adatainak védelméről (15. szak.).

A főtárgyalás menetét kötelezően hangfelvételen kell rögzíteni, amit később le kell írni. A felvétel az írásban vezetett jegyzőkönyv alkotórésze (16. szak.).

Ezen eltéréseken kívül maga az eljárás a Büntetőeljárási Törvénykönyv XXIXa fejezete alapján történik.

c. A Büntetőeljárási Törvénykönyv módosítása és kiegészítése

Az új *Büntetőeljárási Törvénykönyv* módosítására és kiegészítésére 2002. december 27-én került sor.[28] Több kisebb kiegészítés és módosítás mellett a legjelentősebb újdonság a teljesen új XXIXa fejezet: „Külön rendelkezések a szervezett bűnözés elleni eljárásra".

E fejezet alkalmazásának általános fetétele: alapos gyanú forogjon fenn, hogy az elkövetett bűncselekmény két vagy több személy szervezett tevékenységének eredménye, mely súlyos bűncselekmények elkövetésére irányul, haszonszerzés vagy hatalomszerzés céljából (504a. szak. 3. bek.). E feltételeken kívül szervezett bűnözés fennállásához a következő feltételek közül még legalább háromnak teljesülnie kell: a bűnszervezet minden tagjának előre meghatározott feladata vagy szerepe volt, a szervezet tevékenységét hosszabb vagy korlátlan időre tervezték, a szervezet tevékenysége meghatározott belső ellenőrzési szabályokon és tagjainak fegyelmén alapul, a szervezet tevékenységét nemzetközi szintre is tervezték, a tevékenység végzésére erőszakot vagy megfélemlítést alkalmaznak, vagy fennáll a készség ezek alkalmazására, a tevékenység végzésére gazdasági vagy ügyviteli struktúrákat használnak ki, pénzmosást, illetve, jogtalanul szerzett haszon mosását végezik, a szervezet vagy egy része befolyásolja a politikai hatalmat, médiumokat, a végrehajtó hatalmat, igazságügyet vagy más társadalmi és gazdasági tényezőket (504a. szak. 4. bek.). Ez valójában a szervezett bűnözés első hazai törvényi meghatározása,

ha eltekintünk A szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény 3. szakaszában, ennek ügyetlen és zavaros megkísérlésétől (ha egyáltalán az volt a törvényhozó szándéka). Valójában az Európai Unió kábítószer és szervezett bűnözés elleni munkacsoportja által 1994-ben, a szervezett bűnözés felismerésére ajánlott 11 mércéjén alapszik. A szervezett bűnözés törvényi meghatározása igen jelentős lépés. Így elhárult minden kétely létezése és előfordulási formái tekintetében.

Az új fejezet jelentős eltéréseket tartalmaz a rendes eljáráshoz képest, különösen a bizonyítékok beszerzése terén. Szabályozza a fedett nyomozó alkalmazását, bevezeti a „bűnbánó tanú" intézményét, a tanúk és családtagjaik különleges védelmét, a szimulált jogügyleteket, a szimulált adásvételt, a távbeszélő és más hírközlési eszközök ellenőrzését, lehetővé teszi a bank- és más számlák ellenőrzését. Ezenkívül rendelkezéseket tartalmaz az eljárás sürgősségéről, az ügyészség és a rendőrség közötti kommunikációról, az eljárás titkosságáról és az anyagi haszon elkobzásáról.

Igen jelentős eltérés a szabványos eljáráshoz képest, hogy bizonyítékként fel lehet használni az ügyész által begyűjtött kijelentéseket és információkat, azzal a megszorítással, hogy az ítéletet nem lehet csak rájuk alapozni (504 j. szak.).

Másként alakul az ítélőtanács összetétele is: első fokon 3 hivatásos bíróból áll, másodfokon 5 hivatásos bíróból (504. g szak.).

4. Értékelés

Az új Törvénykönyv jelentős lépés a modern európai léptékű büntetőeljárás felé. Legnagyobb részt eleget tett az európai szabványokhoz való alkalmazkodás, illetve a nemzetközi kötelezettségek teljesítése igényének. Ennek eredményeként számos tekintetben jelentősen javult a terhelt és a védelem helyzete, új, egyszerűsített eljárási formák jöttek létre stb. az új törvénykönyvben régi és új elemek ötvöződnek. A régi törvény számos bevált megoldása megmaradt (ezek vannak túlsúlyban, és ez bizonyos folytonosságot biztosít büntetőeljárásunknak). Ezekhez kapcsolódnak az új elemek, új minőséget adva a Törvénykönyv egészének. A pillanatnyi társadalmi, politikai, gazdasági helyzetet figyelembe véve irreális lett volna az új törvénykönyvtől többet várni.

A szervezett bűnözés elleni sikeres harchoz, valamint a háborús bűnösök felelősségre vonásához szükséges volt bizonyos módosításokra a rendőrség, az ügyészség és a bíróságok szervezetében és hatáskörében, valamint a szokványos eljáráshoz viszonyítva jelentős eltéréseket tartalmazó külön eljárási szabályokra. Ezen igényeket hivatottak kielégíteni a fent említett külön törvények, valamint a Büntetőeljárási Törvénykönyv új XXIXa. fejezete. A kapkodás, a felemás megoldásokra való hajlam, a rendszerben való gondolkodás hiányosságai itt is érezhetőek. Ezt jól szemlélteti, hogy A szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény 2. szakasza és a Büntetőeljárási Törvénykönyv XXIXa. fejezetének 504a. szakasza *másként* határozzák meg a szervezett bűnözés fogalmát, a terminológia sem összehangolt (a BeT XXIXa. fejezete például következtesen „állam-

ügyészről" és „vizsgálóbíróról" beszél, A szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvény viszont „különleges ügyész"-ről, a „külön osztály vizsgálóbírójáról") stb.

5. Távlatok

Várható a reformfolyamat továbbvitele (részben a vállalt nemzetközi kötelezettségek miatt is), melynek következő lépcsőfokán az előkészítő eljárás lesz előtérben. Valószínűleg a mostani bírósági vizsgálat helyébe az ügyész vezette nyomozás fog lépni. E jelentős változás a mostani törvénykönyv előkészülete során is felmerült, de még túl korai lett volna. Az igazságügyi szervezetnek és a rendőrségnek így is óriási gondot okoz az új törvény alkalmazására való áttérés. Az előkészítő eljárás ilyen mélyreható változása már túl nagy megterhelés lett volna a jogalkalmazóknak. Várható továbbá a diszpozíciós és a megegyezéses elemek erősödése, az inkvizitorius elemek további visszaszorulása, a védelem jogainak bővülése, a bizonyítási jog változásai, és esetleg újabb egyszerűsített formák bevezetése.

JEGYZETEK

[1] A JSZK Hivatalos Lapja, 1992. év, 35. sz., majd a későbbi változások: 1993/16., 1993/31., 1993/37., 1994/24., 2001/61. szám

[2] Ekkorra már megszűnt az autonóm tartományok tényleges autonómiája. Büntetőtörvényeiket hatályon kívül helyezték, büntetőtörvényhozási és más törvényhozási hatáskörüket elveszítették.

[3] Az egykori szövetségi törvényeknek a Szerb Köztársaság jogrendjébe való beolvasztása körül komoly alkotmányossági aggályok is felmerültek, ennek folytán a Büntetőeljárási Törvénykönyv 2002. decemberi módosításnak és kiegészítésének alkotmányosságát a Szerb Köztársaság Alkotmánybírósága vizsgálja.

[4] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év, 39. sz.

[5] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2002. év, 10. sz.

[6] Törvény a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya Második fakultatív jegyzőkönyve, melynek célja a halálbüntetés eltörlése, megerősítéséről. JSZK Hivatalos Lapja – Nemzetközi szerződések, 2001/4. sz.

[7] Szerb Köztársaság Büntetőtörvénye, 47. szak. 2. bek. és 169. szak. 2. bek.

[8] A JSZK Hivatalos Lapja, 1993. év, 37. sz,.

[9] A gyakorlatban azonban ez a büntetés már nem „élt", ún. faktikus abolíció állt fenn.

[10] JSZK Hivatalos Lapja, 2001. év, 61. sz.

[11] Crna Gora Köztársaság Hivatalos Lapja, 2002. év, 30. sz.

[12] Crna Gora Köztársaság Büntetőtörvénye, 30. és 148. szak.

[13] Crna Gora Köztársaság Büntetőtörvényébe ezeket az újdonságokat a 2002. június 26-i változásokkal iktatták be, Crna Gora Köztársaság Hivatalos Lapja, 2002. év, 30. sz.

[14] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év, 39. sz.

[15] JSZSZK Hivatalos Lapja, 1990. év, 38. sz.

[16] A vagyonelkobzást ebben az esetben esetleg azzal lehetne indokolni, hogy a szervezett bűnözéssel szerzett vagyon eredetét a pénzmosási manőverek miatt igen nehéz kimutatni. De valószínűleg nem erről van szó. A nemzetközi dokumentumok a szervezett bűnözéssel kapcsolatban több helyen említik a konfiszkáció intézményét. De nem vagyonelkobzás, hanem az instrumenta sceleris és a jogtalanul szerzett anyagi haszon elkobzása értelmében. Ezt érthette félre a törvényhozó.

[17] JSZK hivatalos Lapja, 2000. év, 71. sz. és 2002. év, 5. sz.

[18] JSZK Hivatalos Lapja, 2001. év, 70. sz.

[19] A dolog külön érdekessége, hogy az új törvénykönyv akkor lépett életbe, amikor már megszületett a politikai egyezség (2002. márc. 14-én), Szerbia és Crna Gora új közös államáról és egy új alkotmányos alapokmány meghozataláról. Így az eljárási törvényt 10 év várakozás után egy végnapjait élő alkotmánnyal hangolták össze.

[20] Az újdonságokat részletesen ismertetik Grubač–Beljanski, *Novi ustanove i nova rešenja u Zakoniku o krivičnom postupku SR Jugoslavije*, Beograd, 2002

[21] Crna Gora Köztársaság Hivatalos lapja, 2003/71. sz.

[22] A szervezett bűnözés leküzdésében részt vevő állami szervek szervezetéről és hatásköréről szóló törvényt 2002. július 18-án hozták meg. Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2002. év, 42. sz.

[23] A rendőrség a rendes eljárásban senkit sem hallgathat ki terheltként vagy tanúként, kivéve a 226. szak. 9. bek. foglalt esetet. Valójában akkor sem *terheltként* hallgat ki valakit, hanem *gyanúsítottként*, de a terhelt kihallgatására vonatkozó szabályok megtartásával.

[24] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év, 39. sz.

[25] Az Alapokmány alkotmány erejű jogszabály az emberi és kisebbségi jogokról, valamint polgári szabadságjogokról. 2003. 2. 23-án hozták meg. Szerbia és Crna Gora Hivatalos lapja, 2003. év, 6. sz.

[26] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év, 67. sz.

[27] Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év, 39. sz.

[28] JSZK Hivatalos Lapja, 2002. év, 68. sz.

Kartag-Ódri Ágnes

A MÁSSÁG A GYAKORLATBAN

A helyi multikulturális közösségek irányítása

„Egy pluralista és valóban demokratikus társadalomnak nemcsak tiszteletben kell tartania minden, nemzeti kisebbséghez tartozó személy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, de megfelelő feltételeket is kell teremteni a számára, hogy kifejezhesse, megőrizhesse és fejleszthesse ezt az identitást."
Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről – Preambula[1]

BEVEZETŐ

A demokrácia és a multikultúra megvalósulása összetett és többsíkú kérdés. Különösen időszerű az átalakulóban levő országokban és az etnikailag vegyes lakosságú régiókban – amilyen Szerbia és Montenegró Államközösség is. Történelmileg evidens, hogy ezek a térségek az etnikai különbözőségek gyűjtőhelyei, amelyeket gyakran a történelem véres dinamikája is befolyásolt. Ma, a globalizáció korszakában azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy a múltbeli modellek csak némileg lehetnek irányadók, és csupán részlegesen kínálhatnak keretet a működéshez. A korszerű Európa dinamikája, a kulturális kommunikáció új vetületei, vagy a kulturális identitások új formáinak a kialakulása egyszerűen arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a multikulturalizmus új szenzibilitást és új megoldásokat követel.

A multikulturalizmus szükségletének elsősorban a helyi önkormányzat szintjén kell gyökereznie, ami megköveteli a közösség irányításának meghatározott formáját, a többséghez és a kisebbséghez tartozók sajátos szenzibilitását és tudatát, valamint toleranciáját. Nagy jelentőségű a normatív szabályozás is – mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közösség által kialakított. A nemzetközi mércék mind jobban részévé válnak Szerbia és Montenegró jogi rendszerének, különösen azóta, hogy az Államközösség 2003-ban az Európa Tanács 45. tagja lett.[2] Ehhez a legrégibb európai integrációs intézményhez való csatlakozással Szerbia és Montenegró magára vállalta, hogy meghatározott időn belül teljesíti az ET-tagságból eredő nagyszámú kötelezettséget. Két éven belül köteles ratifikálni A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, valamint A helyi önkormányzatok európai chartáját is.

A Szerbia és Montenegró társadalmi-politikai színterén zajló időszerű történéseknek olyan változásokhoz kellene vezetniük, amelyek elősegítik a toleránsabb társadalmi körülmények kialakulását, valamint feltételezik a hatóságok új szervezeti formáit – belefoglalva a helyi szintűeket is. Ebben a folyamatban a multikulturális közösségek hatékony irányítása az egyik kulcsfontosságú kérdés. Az ilyen körülmények között a valódi demokrácia csakis a konszenzusra alapozódhat – beleértve az összes etnikai csoportot is, teljes jogú alapon.

A MULTIKULTURÁLIS KÖZÖSSÉGEK ÉS A HELYI ÖNKORMÁNYZAT

Ha a multikulturalizmus értelmét és jelentését keressük a korszerű körülmények közepette, óhatatlanul különféle értelmezésekre találunk. A mindent felölelő osztályozás szándéka nélkül, a következő meghatározásokat emeljük ki:

– a multikulturalizmus olyan politika, amellyel az adott társadalomban meglevő különféle kultúrák közötti közéleti viszonyokat szabályozzák, ide értve a nyelv és a jelképek használatának formáit is;

– a multikulturalizmus a jogi és politikai beavatkozások összessége, amely lehetővé teszi a kisebbségek egyenlő jelenlétét a közéletben.[3]

A multikulturalizmus forrásként és feleletként létezik arra a tényre, hogy a világ mintegy 200 országában több mint 10 000 „párhuzamos közösség" él. Ez a helyzet állandó kockázattal is jár, például csupán 1996-ban több mint 40 különféle etnopolitikai összetűzés volt a világban, amelyek az egész emberiségnek majdnem egynegyedét érintették. Sajnos, az egykori JSZK polgárainak is tapasztalniuk kellett, hogy a különféle etnikumok együttélésének hagyományos formái változtatást követelnek, és hogy a nyugati szakértők által felkínált modellek nem mindig hoztak eredményt. Emiatt rendkívül fontos, hogy a multikulturalizmus tartalmazza a körülményeknek, vagyis annak a régiónak a sajátosságait, ahol alkalmazzák.[4]

A helyi önkormányzat a demokráciába való legjobb beruházás, és ezért nem meglepő, hogy állandóan ráirányul a figyelem. Amilyen mértékben fejlett a helyi önkormányzat egy társadalomban, olyan mértékben tartják fejlettnek a demokráciáját is.[5] Ezért a demokratikus társadalmakban a helyi önkormányzat jelenti a demokratikus politikai kultúra megnyilvánulását, amely lehetővé teszi a hatékony szervek és intézmények kialakulását. Mivel hajlamos a korszerű civilizációs folyamatok által kiváltott változásokra, neki is alkalmazkodnia kell az új társadalmi térséghez.[6]

A helyi önkormányzatnak különféle meghatározásai vannak. Munkánk bevezető részéhez szükségesnek tartjuk kiemelni a következőt: a helyi önkormányzat a nyilvános hatalom része, amely lehetővé teszi a lokális közösség polgárainak, hogy függetlenül és demokratikusan irányítsák saját helyi ügyeiket, akár közvetlenül (ritkábban), akár választott szerveik által (szabály szerint) az adott állam jogi rendszerével összhangban, miközben a központi állami szervek kötelesek tiszteletben tartani a polgároknak és a helyi szerveknek

ezt a jogát – mindaddig, amíg annak érvényesítése nem sérti az alkotmány és a törvények kötelező normáit, amiről csakis független bíróság hozhat végső döntést.[7]

A helyi közösségek irányítása igen összetett feladat. Egyrészt e közösség számos sajátossága miatt különbözik lényegesen ez az irányítás az államigazgatástól. Másrészt maguk a helyi közösségek is különböznek egymástól. Nagy különbségek vannak ugyanis az életmódban, a működésben – és az irányításban. Ezek keretében elsősorban a multikulturális közösségek elemzésünk tárgya – mind gyakorlati, mind pedig normatív jogi szempontból.

A többnemzetiségű közigazgatás politikai kultúrájának a kialakításával – amit a nemzetközi dokumentumok, de a legújabb hazai előírások is sugallnak számunkra – ki kell egészülniük a gyakorlatnak és az intézményes reformoknak.

Azáltal, hogy aktualizálódik az alternatív modellek lehetősége, a multietnikumú államok és intézményeik esélyt teremtenek a helyi önkormányzat újbóli érvényesülésére. Ez különösen jelentős a Szerbia és Montenegróhoz hasonló országok számára, amelyeket összetett történelmi örökség, valamint a központosítás, korszerűsítés és dezintegráció ellentmondásos folyamatai jellemeznek. A legújabb tendenciák (ide értve a törvényhozóit is) végső eredménye az kellene hogy legyen, hogy nagyobb mértékben legalizálódjék a különbözőség az egyformasággal szemben. Nagyobb hangsúlyt kellene helyezni az integrációra (az asszimiláció helyett), valamint csökkenteni a feszültségeket a központ és a vidék, a nemzet és a nemzeti kisebbség között, hozzájárulva ezzel a térség nagyobb stabilitásához.

Mindez a helyi hatóság fajtájáról, a meglevő, illetve kívánt multikulturális társadalom jellegéről, az irányadó elvekről, valamint a célok eléréséhez szükséges eszközökről való gondolkodás serkentését szolgálja.

A (KISEBBSÉGI) NYELV JELENTŐSÉGE A HELYI ÖNKORMÁNYZAT MŰKÖDÉSÉBEN

A nemzeti kisebbségek egyenjogúságának egyik fontos feltétele a nyelvük és írásmódjuk egyenjogúságában nyilvánul meg. Ez a jog normatívan is szabályozva van, tehát a gyakorlatban is megvalósíthatónak kell lennie. Az egyenjogú nyelvhasználat (különösen a helyi önkormányzat szintjén) összetett és többsíkú, az egyszerű interperszonális kommunikációtól kezdve az állami szervek, a közszolgálatok, az oktatás, a művelődés, a tájékoztatás minden területéig, a földrajzi nevek használatáig stb.

Az államnak ezért meg kell teremtenie azokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek, hogy a különféle kisebbségi közösségekhez tartozó személyek megőrizhessék és fejleszthessék a saját nyelvüket, kultúrájukat és hagyományaikat. Hogy ezek a személyek használhassák saját nyelvüket és írásmódjukat mind a magán-, mind a közéletben, a hatóságokkal való kapcsolataikban, különösen ott, ahol nagyobb lélekszámú az etnikai, nemzeti közösség.[8]

A nemzeti kisebbségek jogainak megvalósulási szintje tehát a nyelv kérdéséhez is kötődik: a saját nyelv ápolásához, a kisebbségi nyelveken a politikai

és közéletben, az oktatásban, a művelődésben, a tájékoztatásban és egyéb téren történő kommunikációhoz. A nyelv megőrzése úgyszólván egyet jelent a kisebbségi közösség identitásának a megőrzésével. Ezért a kisebbségi nyelv és az annak használatára vonatkozó jog általában véve az emberi jogok elengedhetetlen feltétele (conditio sine qua non). Ezt a kérdést a kisebbség számával és területi megoszlásával arányosan kell rendezni.[9]

A nyelv a befogadás (inclusio) és a kizárás (exclusio) egyik legszembetűnőbb módja lehet. Az egyformán beszélő, vagyis egyazon nyelvet használó emberek ugyanis automatikusan közelebb kerülnek egymáshoz, s ezért úgy érzik, hogy számíthatnak a velük egy nyelvi közösségbe tartozókra, akik minden külön magyarázat nélkül megértik őket. Önmagában a nyelv azonban ritkán elegendő, kellenek mellé a közösség más tényezői is – például a közös történelem, az emlékek, az életmód.

Ha megszűnik a teljes kulturális kizárólagosság, és elfogadottá válik a tény, hogy különféle nyelvi csoportok élnek ugyanabban az államban, amelyek megtartják eltérő nyelvüket és kultúrájukat – akkor a dolgok ilyen állása mindenekelőtt azt követeli meg az összes csoporttól, hogy bizonyos szinten elfogadják a többiek szükségleteit és alkalmazkodjanak hozzájuk, továbbá hajlandók legyenek a kompromisszumokra.

Politikai értelemben ez közös hatalmi formákat jelent, beleértve a konszolidációt is, és elfogadhatóvá teszi a csoport kollektív identitását – mint a politika egyik kulcsfontosságú tényezőjét.[10]

A többség és a kisebbség közötti kommunikációt a mindkét fél által elfogadott világos és érthető előírásokkal kell szabályozni.[11] A hatékony kommunikáció a politikai stabilitás szempontjából nélkülözhetetlen s általános érdek a kölcsönös tiszteletben tartás és a mások elfogadása. Kétségtelen, hogy az etnikumok közötti feszültségek sokkal kisebbek azokban az államokban, illetve közösségekben, amelyekben toleránsabban viszonyulnak a kisebbségi csoportok nyelvéhez, és ahol a kisebbséghez tartozó személyek által nagyobb arányban lakott területeken a többségi lakosság az ő nyelvüket is beszéli vagy tanulja.[12]

KULCSFONTOSSÁGÚ NEMZETKÖZI DOKUMENTUMOK

Ebben a részben azoknak a nemzetközi-jogi dokumentumoknak a jelentőségére mutatunk rá, amelyek szabályozzák a nemzeti kisebbségek helyzetét a helyi önkormányzatokban. Jogi megközelítést alkalmazunk, hogy rámutassunk a nemzetközi eszközöknek a többnemzetiségű helyi közösségekre nézve is releváns voltára – áttekintést adva a különbözőségek korszerű, elsősorban európai értelmezéséről.

A nemzetközi szervezetek mára kifejlesztették a kisebbségi jogok alapvető elveit, amelyek szavatolják az emberi közösségek különbözőségének a tiszteletben tartását, és szembeszegülnek azzal a nézettel, hogy az államok minden (jelentősebb) tekintetben egyedi közösségeket alkotnak.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) kivételével a szövegek többsége a XX. század nyolcvanas éveinek végén, illetve utol-

só évtizede során készült el – különféle gyorsasággal reagálva a nemzeti tudat (ismételt) kialakulására, ill. felerősödésére, különösen a közép- és kelet-európai országokban. Ezek az eszközök bizonyítják, hogy a nemzetközi jognak figyelembe kell vennie az etnikai érzékenység kialakulásának jelentős folyamatát – különösen az elmúlt évtizedekre való tekintettel.

Röviden áttekintjük ezeket a nemzetközi dokumentumokat, amelyeket elsősorban az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) fogadott el.

A POLGÁRI ÉS POLITIKAI JOGOK NEMZETKÖZI EGYEZSÉGOKMÁNYA (1966)[13]

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének szintjén A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke tovább működik, mint a megegyezés globális mércéjének a minimuma:

27. cikk

Az olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.

Az identitáshoz való jog a kisebbségi kérdés lényege az emberi jogok korpuszán belül. Ennek az identitásnak az elemei lehetnek etnikaiak, vallásiak vagy nyelviek, vagy lehetnek kombinálva. A 27. cikk világosan kerüli az egységes koncepciókat: a jogok „a kisebbségekhez tartozó személyeket" illetik meg. Nincsenek mutatók arra vonatkozólag, hogyan határozzák meg a hovatartozást.[14]

KERETEGYEZMÉNY A NEMZETI KISEBBSÉGEK VÉDELMÉRŐL (1988)

Az Európa Tanács a legfontosabb szervezet, amely fejleszti az emberi jogokról szóló megegyezéseket Európában. E szervezet kidolgozott két dokumentumot, amelyek már tartalmazzák a „kisebbségek" kifejezést. Ezek a dokumentumok a *Keretmegállapodás a nemzeti kisebbségek védelméről*[15] és *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája.*[16]

Szerbia és Montenegró politikai vezetősége kinyilvánítja politikai törekvését az európai struktúrákba való stratégiai integráció felé. A kormány jelentős lépéseket tesz ebben az irányban, az Európa Tanácshoz való csatlakozást és az EBESZ-ben való részvételt is beleértve. Az ET-tagság és a többi nemzetközi kötelezettségvállalás a nemzeti kisebbségek szempontjából hasznos csatornáknak tekinthető az alapvető jogok védelmére.

A JSZK 2001-ben csatlakozott a Keretmegállapodáshoz, és számára 2001. szeptember 1-jén lépett életbe. 2002 szeptemberében Jugoszlávia benyújtotta első jelentését az Európa Tanács főtitkárának, amelyben tájékoztatja a törvényhozói és egyéb intézkedésekről, amelyeket a Keretmegállapodásban meghatározott elvek megvalósítása érdekében foganatosított.

A Keretmegállapodás 10. cikke előírja:

1. A Felek vállalják, hogy minden, a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek elismerjék azon jogát, hogy kisebbségi nyelvét szabadon és beavatkozás nélkül használhassa, magánbeszélgetésben és nyilvánosan, szóban és írásban.

2. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területeken, ha azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a reális szükségletnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek, hogy amennyire lehetséges, olyan feltételeket teremtsenek, amelyek lehetővé teszik a kisebbségi nyelv használatát a kisebbség és a hatóságok között.

3. A Felek vállalják, hogy minden, a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek szavatolják azt a jogát, hogy az általa értett nyelven azonnal tájékoztassák letartóztatásának okairól és minden ellene irányuló vádról, és hogy ezen a nyelven védekezhessen, ha szükséges, tolmács segítségével.

Számos kisebbségi csoport számára a nyelvről szóló rendelkezések az egyik legfontosabb kérdés. A nyelv áll a kisebbségi jogok régi és korszerű alkalmazásának középpontjában. A Keretmegállapodás fő újdonsága (nem meghatározott, de védett) határok keretében a kisebbségek területi konceptusának a bevezetése. A 10. cikk elismeri a kisebbségi nyelv szabad és beavatkozás nélküli használatának a jogát, akár magánbeszélgetésben, akár nyilvánosan, tökéletesítve a szabad megnyilvánulást.

A 10. cikk előirányozza a kisebbségi nyelv használatának lehetőségét a hatóságokkal való kapcsolatokban. Nem részletezi a hatóságokkal való viszonyt: itt „igazgatási szervek"-re hivatkozik, noha ezeket bővebben kellene értelmezni. A terület, amelyen ezt a jogot alkalmazzák, a kisebbségekhez tartozó személyek által „hagyományosan vagy jelentős számban lakott" terület. Hogy a jogot aktiválják, kívánságra van szükség, amelynek meg kell felelnie „a reális szükséglet"-nek.

Úgyszintén jelentős a 15. cikk is:

A Felek megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára a kulturális, társadalmi és gazdasági életben, valamint a közügyekben, különösen az őket érintőkben való hatékony részvétel feltételeit.

A Keretmegállapodás idézett rendelkezései kötelezik az aláírókat, hogy tegyék lehetővé a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára a helyi hatóságokkal a saját nyelvükön történő kommunikációt, és hogy a saját nyelvükön kapják meg a bizonylatokat és igazolásokat. Az egyenlőség és a meg nem különböztetés elvével összhangban ezek a rendelkezések előirányozzák a dinamikus részvételt – melynek során a kisebbségi nyelv a kommunikáció eszköze lehet a helyi viszonylatú politikai életben, valamint a polgárok és a hatóságok kontaktusaiban, beleértve a közszolgálatokat is.

A REGIONÁLIS VAGY KISEBBSÉGI NYELVEK EURÓPAI CHARTÁJA (1998)

A közelmúltban, különösen az Európa Tanácshoz való csatlakozás óta, hazánk lépéseket tett az ehhez a Chartához való csatlakozásra. Lényeges kérdésről van szó, mivel ez a dokumentum a kisebbségi nyelvekre és a kulturális

különbözőségekre vonatkozik, és nem csupán a kisebbségi jogokra. A Charta magában foglal néhány állami kötelezettséget – amelyeket úgy alkottak meg, hogy szavatolják a kisebbségi nyelvek használatát a jogi és a közigazgatási eljárásokban, a médiában, az oktatásban és a mindennapi élet más területein.[17]

A Chartát a regionális és kisebbségi nyelvek, s nem a nyelvi kisebbségek védelmére és fejlesztésére dolgozták ki. Ebből következően a hangsúlyt a kulturális dimenzióra és a regionális vagy kisebbségi nyelveknek az élet minden területén való használatára helyezték.

A Charta megadja a regionális, illetve kisebbségi nyelvek definícióját is:

1. cikk – Meghatározások

A jelen Charta vonatkozásában

a) „regionális vagy kisebbségi nyelvek" kifejezésen azon nyelvek értendők:

1. amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai használnak hagyományosan, akik az állam többi népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és

2. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől, de ez nem foglalja magában sem az állam hivatalos nyelvének dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit;

b) a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területén" az a földrajzi körzet értendő, ahol ez a nyelv olyan számú személy kifejezési eszköze, amely indokolja a jelen Charta által előírt különböző védelmi és ösztönző intézkedések meghozatalát;

c) a „területhez nem köthető nyelveken" az állam polgárai által beszélt olyan nyelvek értendők, amelyek különböznek az állam lakosságának többi része által beszélt nyelvtől, de amelyeket, bár az állam területén hagyományosan beszélik őket, nem lehet egy külön földrajzi körzethez kapcsolni.

A helyi önkormányzat szintjén való hivatalos nyelvhasználat kérdését illetőleg a legjelentősebb a 10. cikk:

10. cikk – Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

1. Az állam azon közigazgatási egységein belül, amelyekben a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma indokolja az alább felsorolt intézkedéseket, mindegyik nyelv helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, a Felek vállalják, hogy:

a) 1. gondoskodnak arról, hogy az ügyfelekkel kapcsolatba kerülő hivatalnokok a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják; vagy

2. gondoskodnak arról, hogy a közösséggel kapcsolatban álló tisztviselők a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják az olyan személyekkel való kapcsolataikban, akik hozzájuk ezeken a nyelveken fordulnak; vagy

3. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók írásbeli vagy szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, és választ is ezeken a nyelveken kapjanak, vagy

4. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók írásbeli és szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be; vagy

5. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók jogérvényesen nyújthassanak be ilyen nyelvű dokumentumot;

b) széles körben használt közigazgatási szövegeket és formanyomtatványokat a lakosság számára regionális vagy kisebbségi nyelveken, illetve kétnyelvű változatokban tesznek közzé,

c) megengedik, hogy a közigazgatási hatóságok dokumentumokat regionális vagy kisebbségi nyelveken készítsenek.

Helyi önkormányzat – regionális és kisebbségi nyelvek

2. Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, amelyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók száma indokolja az alább felsorolt intézkedéseket, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják:

a) a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban;

b) a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak azt a lehetőséget, hogy szóbeli vagy írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be;

c) a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a megfelelő regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

d) a helyi testületek dokumentumaikat a megfelelő regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

e) hogy a regionális testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

f) hogy a helyi testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

g) a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges, a hivatalos nyelv/nyelvek szerinti elnevezésekkel együtt használva.

Közszolgálati szervek és a kisebbségek nyelve

3) A közszolgálati hatóságok vagy az ő nevükben tevékenykedő más személyek által működtetett közszolgálati szerveket illetően a Felek a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy:

a) gondoskodnak arról, hogy használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket a szolgáltatások nyújtásakor; vagy

b) megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő, és úgy is kapjanak rá választ; vagy

c) megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő.

4) Az 1., 2. és 3. bekezdések közül általuk elfogadott rendelkezések végrehajtására való tekintettel a Felek vállalják, hogy az alábbi intézkedések közül egyet vagy többet meghoznak:

a) az esetleges szükséges fordítás vagy tolmácsolás;

b) elegendő számú köztisztviselő és más közalkalmazott foglalkoztatása, és ha szükséges, képzése;

c) azoknak az igényeknek a lehetséges mértékű kielégítése, melyek arra irányulnak, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein a regionális vagy kisebbségi nyelvet ismerő köztisztviselőket nevezzenek ki.

A HELYI ÖNKORMÁNYZATOK EURÓPAI CHARTÁJA (1988)

A helyi önkormányzat fejlesztése és érvényesítése ma az egyik legfontosabb témája a liberális eszméknek, amelyek a korszerű igazgatás növekvő központosító törekvései által veszélyeztetett szabadság megőrzésére irányulnak.[18] Ennek értelmében az Európa Tanács keretében meghozták

A helyi önkormányzatok chartáját[19], amelynek a preambulája kiemeli, hogy „a helyi hatóság minden demokratikus rendszer egyik fő alappillére", továbbá „a polgároknak a közügyek intézésére vonatkozó joga az egyik alapvető demokratikus elv, amely a legközvetlenebbül helyi szinten valósulhat meg". A Chartát az ET minden tagállamának felkínálták aláírásra, beleértve most már Szerbia és Montenegró államközösségét is. A dokumentumnak nemzetközi szerződés jellege van, ami azt jelenti, hogy azok az országok, amelyek ratifikálják, kötelesek a benne foglalt elveket a saját törvényhozásukban előirányozni és alkalmazni. Amint már a bevezetőben hangsúlyoztuk, Szerbia és Montenegró 2003-ban tagja lett az ET-nek, tehát a belépéstől számított két éven belül köteles aláírni és ratifikálni e Chartát.[20]

A Charta elvei közül külön ki kell emelni az államnak azt a kötelességét, hogy a helyi önkormányzat elvét kifejezetten elismerje a törvényhozásban, és amennyiben lehetséges, az alkotmányban is, ami által ez a jog a legteljesebb jogvédelemben részesül (2. szakasz).

Az etnikailag homogén összetétel az egyik tényezője a helyi önkormányzat meghatározásának, melynek során ki kell kérni a helyi lakosság véleményét. A polgárok létfontosságú kérdései „a helyi problematikára" összpontosulnak (amelyre azonban gyakran hatással vannak „a magas állami politika" szempontjai is).

A 10. szakasz előirányozza a helyi hatóságok társulásra való jogát is:

A helyi hatóságoknak joguk van arra, hogy feladataik végzésekor kölcsönösen együttműködjenek más helyi hatóságokkal a közös érdekű ügyek rendezése végett.

A helyi hatóságoknak jogosultságot kell kapniuk arra, hogy „a törvényben előirányzott feltételek szerint" együttműködjenek más államok megfelelő helyi hatóságaival.

Ezeknek a rendelkezéseknek az a lényege, hogy a helyi állapotokkal és szükségletekkel összhangban lehetővé váljék a sajátságos helyi szükségletek kielégítése az országhatárokon túl is. Az etnikai-helyi és kulturális pluraliz-

musnak a helyi szinten való tiszteletben tartása egyfajta „biztonsági szelepként" működhet a feszültségek enyhítésében.

A NEMZETI KISEBBSÉGEK NYELVI JOGAIRÓL SZÓLÓ OSLÓI AJÁNLÁSOK (1998)

Az EBESZ folytatja a kisebbségi jogok fejlesztését, intézményesítve a Keretegyezmény, valamint az Emberi dimenzióról szóló dokumentum (Koppenhága, 1990) alkalmazásához kapcsolódó elveket. Ez az utóbbi dokumentum az európai kisebbségek jogainak korai modern „kodifikációja", lényegi mércéket állítva fel meghatározott csoportok felismerésére, a kultúra fejlesztésére.

A kisebbségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó elvek egybehangolására tett erőfeszítések a többi között az oslói ajánlásokat eredményezték. E dokumentum célja, hogy bátorítsa és elősegítse a nemzeti kisebbségek (hivatalos) nyelvhasználatát.

13. cikk – Azokban a régiókban és azokon a településeken, ahol nagy számban élnek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, és ahol erre kifejezett óhaj van, ezeknek a személyeknek jogosultaknak kell lenniük arra, hogy az igazolványokat és bizonylatokat a regionális és/vagy a helyi hatóságoktól és a közintézményektől mind a hivatalos nyelven vagy az állam nyelvein, mind a nemzeti kisebbségek nyelvein megkapják. Úgyszintén, a regionális és/vagy a helyi hatóságoknak és a közintézményeknek a polgárok megfelelő dokumentációját a nemzeti kisebbség nyelvén is őrizniük kell.

14. cikk – A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a saját nyelvüket használják a közigazgatási szervekkel való kapcsolat során, különösen azokban a régiókban és azokon a településeken, ahol ilyen óhaj megnyilvánult, és ahol nagy számban élnek. Hasonlóképpen a közigazgatási szerveknek is, ahol erre lehetőség van, mindig biztosítaniuk kell, hogy a közszolgáltatást a nemzeti kisebbség nyelvén is nyújtsák. Ilyen célból megfelelő foglalkoztatási és/vagy képzési programokat és politikát kell elfogadni és alkalmazni.

15. cikk – Azokban a régiókban és azokon a településeken, ahol nagy számban élnek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, az államnak olyan intézkedéseket kell foganatosítania, amelyek biztosítják, hogy a regionális és helyi állami szervek választott tagjai használhassák a nemzeti kisebbség nyelvét is az ezekben a testületekben folyó munka során.

Tehát kifejezetten megköveteli az államoktól, hogy „tegyék lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát a közigazgatási szervekkel való kommunikáció során". Ehhez hasonlóan a Koppenhágai dokumentum 35. paragrafusa is említi olyan környezet kialakításának a lehetőségét, amely kedvező feltételeket nyújt arra, hogy a nemzeti kisebbségek a saját nyelvükön vegyenek részt a közügyek intézésében, oly módon, hogy létrejönne a „megfelelő lokális vagy autonóm közigazgatás, amely megfelelne a kisebbségek külön történelmi és területi körülményeinek, az adott állam politikájával összhangban".

A közszolgálati programok és szolgáltatások kialakításakor és alkalmazásakor értelemszerűen elvárható, hogy a kormányok, amelyek szem előtt tartják

a fent említett elveket, tekintetbe veszik majd a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kifejezett törekvéseit, valamint a számbeli indokoltság elvét. Ott, ahol ilyen óhaj megnyilvánul, és ahol jelentős számbeliségről van szó, a jogszerűség megköveteli, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó adóköteles polgárok a saját nyelvükön jussanak a szolgáltatásokhoz. Ez különösen fontos az egészségügy és a társadalombiztosítás terén nyújtott szolgáltatások esetében, amelyek közvetlenül és lényegesen befolyásolják az emberek életminőségét.

Az egyenlőség és a meg nem különböztetés elvével összhangban a közigazgatási szervektől elvárják, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekhez jogszerűen és méltányosan viszonyuljanak. Az államoknak fel kell ismerniük az illetékességükbe tartozó régiók demográfiai valóságát. Az államoknak nem lenne szabad valamely régió demográfiai állapotának a megváltoztatásával kibújni a kötelezettségeik alól.

BELSŐ TÖRVÉNYES GARANCIÁK SZERBIA ÉS MONTENEGRÓ JOGRENDSZERÉBEN

A kisebbségi jogok védelmének létrejövő jogi keretét Szerbia és Montenegró Államközösségben néhány kulcsfontosságú jogi dokumentum alkotja. Ebben a fejezetben ezt a pozitív-jogi keretet elemezzük. Úgyszintén hangsúlyozzuk azoknak a jogi aktusoknak a jelentőségét, amelyek a helyi közösségekben hatnak ki a kisebbség helyzetére – elsősorban a hivatalos nyelvhasználat szempontjából.

A 2000. október 5-e utáni események változást jeleztek a nemzeti kisebbségek jogvédelmében is. Észrevehető volt a törekvés, hogy a pozitív-jogi előírásokat, de az alkalmazásukat is összhangba hozzák a nemzetközi mércékkel, akárcsak az európai szabályozással – ösztönözve az emberi jogok tiszteletben tartását.

Szándékunk, hogy hozzájáruljunk a köztisztviselők és a szakértők meggyőződésének erősítéséhez a (helyi) multietnikumú harmónia térségünkben való megteremtésének (régi és új) stratégiáiról.

SZERBIA ÉS MONTENEGRÓ ÁLLAMKÖZÖSSÉGÉNEK ALKOTMÁNYOS ALAPOKMÁNYA (2003)[21]

A Szerbia és a Crna Gora (Montenegró) közötti viszonyokat szabályozó alkotmányos alapokmány szövegének 9. cikke és 17. cikkének 6. bekezdése foglalkozik kisebbségi kérdésekkel.

A 9. cikk külön Emberi és kisebbségi jogi alapokmányt irányoz elő, meghatározza a tagállamok jogi szubjektivitását a kisebbségi jogok szabályozása tekintetében, és meghatározza a tagállamok kötelességét, hogy saját területükön érvényesítsék a kisebbségi jogokat. Külön kiemeli az említett jogok érvényesítésének kötelező figyelemmel kísérését.

A nemzetközi szerződéseket közvetlenül alkalmazzák, és hangsúlyozzák a szerzett jogok intézményét.

A 17. cikk előirányozza az emberi és kisebbségi jogi miniszter intézményét, aki figyelemmel kíséri az emberi és kisebbségi jogok érvényesítését, és egybe-

hangolja a tevékenységet a többi miniszterrel a nemzetközi egyezmények sikeresebb érvényesítése végett. Ez a cikk összhangban áll az Alapokmánynak az azokra a nemzetközi dimenziókra utaló többi rendelkezésével, amelyeket tiszteletben fognak tartani a tagállamokban.

Általában véve az Alapokmány megismétli a hatalom korábbi álláspontjait, jelentős azonban, hogy ebben a legmagasabb rangú jogi aktusban kijelölik azokat a feltételeket, amelyek alapján majd a kisebbségi politika megvalósul.

AZ EMBERI ÉS KISEBBSÉGI JOGOKRÓL, VALAMINT A POLGÁRI SZABADSÁGOKRÓL SZÓLÓ ALAPOKMÁNY (2003)[22]

Ez az alapokmány, Szerbia és Montenegró Államközössége Alkotmányos alapokmányának 8. cikke[23] értelmében összetevő része az Alkotmányos alapokmánynak. Az emberi és kisebbségi jogi alapokmány III. fejezete a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogaival foglalkozik:

52. cikk

A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van:

- nemzeti és etnikai, kulturális és vallási sajátosságaik kinyilvánítására, őrzésére, ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére;
- saját jelképeik nyilvános helyeken való használatára;
- saját nyelvük és írásmódjuk szabad használatára;
- arra, hogy a jelentős kisebbségi lakosságú környezetekben az állami szervek az eljárást a lakosság jelentős részét alkotó nemzeti kisebbség nyelvén is vezessék;

... Szerbia és Montenegró Képviselőházában, a közvetlen bemutatkozás elvéből kiindulva, a tagállamok törvényeivel összhangban:

- megfelelő képviseletre a közszolgálatokban, az államhatalom és a helyi önkormányzat szerveiben;
- a saját nyelven történő teljes és elfogulatlan tájékoztatásra, beleértve az információk és eszmék kifejezésére, fogadására, küldésére és cseréjére vonatkozó jogot is;
- saját tömegtájékoztatási eszközök alapítására.

E jogok érvényesítését törvény szabályozza.

TÖRVÉNY A NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGAINAK ÉS SZABADSÁGJOGAINAK VÉDELMÉRŐL (2002)[24]

A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait külön törvény szabályozza, amelyet 2002-ben hoztak meg a JSZK szintjén, tiszteletben tartva a nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi és különösen európai mércéit. Kerettörvényről van szó, tehát a föderális egységek saját előírásaikkal részletesebben is meghatározhatják a szövetségi törvény megoldásainak implementációját és konkretizálását.

A törvény meghatározza a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának a magánéletben és nyilvánosan való szabad használatát (9., 10., 11., 13., 14., 15., 16. és 17. szakasz).

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény felsorolja a hivatalos nyelv- és íráshasználat néhány megnyilvánulási formáját. A 11. szakasz 4. bekezdése szerint hivatalos nyelvhasználaton értendő különösen: a kisebbségek nyelvének használata a közigazgatási és bírósági eljárásban, a közigazgatási és bírósági eljárás lefolytatása a nemzeti kisebbség nyelvén; a kisebbségi nyelv használata a közhatalmi jogosítványokkal felruházott szervek polgárokkal történő kommunikációja során; közokiratok kiadása és hivatalos nyilvántartások, személyi adattárak vezetése a nemzeti kisebbségek nyelvén, valamint ezen okiratok teljes érvényű elfogadása e nyelveken; nyelvhasználat a szavazólapokon és választási anyagon; nyelvhasználat a képviselő-testületek munkájában.[25]

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 11. szakaszának 2. bekezdése előirányozza, hogy a helyi önkormányzati egység köteles bevezetni a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának egyenrangú hivatalos használatát, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint elérik a területükön levő összlakosság 15%-át.

Figyelembe véve a szerzett jogok védelmét, e törvény kimondja, hogy abban a helyi önkormányzati egységben, ahol e törvény meghozatalának idején a nemzeti kisebbség nyelve hivatalosan használt, e nyelv hivatalos használatban marad, függetlenül attól, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek hány százalékát alkotják a helyi önkormányzati egység összlakosságának.

A hivatalos nyelv- és íráshasználat

11. szakasz

A helyi önkormányzati egység területén, ahol hagyományosan élnek nemzeti kisebbséghez tartozó személyek, a nyelvük és írásmódjuk egyenrangú hivatalos használatban lehet.

A helyi önkormányzati egység köteles bevezetni a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának egyenrangú hivatalos használatát, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint elérik a területükön levő összlakosság 15%-át.

Abban a helyi önkormányzati egységben, ahol e törvény meghozatalának idején a nemzeti kisebbség nyelve hivatalosan használt, e nyelv hivatalos használatban marad.

E szakasz 1. bekezdése szerint hivatalos nyelvhasználaton értendő különösen: a kisebbségek nyelvének használata a közigazgatási és bírósági eljárásban, a közigazgatási és bírósági eljárás lefolytatása a nemzeti kisebbség nyelvén; a kisebbségi nyelv használata a közhatalmi jogosítványokkal felruházott szervek polgárokkal történő kommunikációja során; közokiratok kiadása, hivatalos nyilvántartások és személyi adattárak vezetése a nemzeti kisebbségek nyelvén, valamint ezen okiratok teljes érvényű elfogadása e nyelveken; nyelvhasználat a szavazólapokon és választási anyagon; nyelvhasználat a képviselő-testületek munkájában.

A közéletben való részvétel és egyenjogúság a közszolgálatokban való alkalmazáskor

21. szakasz

A közszolgálatokban, beleértve a rendőrséget is, foglalkoztatáskor figyelembe veszik a lakosság nemzeti összetételét, a megfelelő részvételi arányt és a szerv vagy szolgálat területén beszélt nyelv ismeretét.

A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelv- és íráshasználatának egyes megjelenési formáit külön előírások szabályozzák. A bírósági eljárások egyes fajtáiról szóló törvények külön is szabályozzák a bírósági eljárások levezetését azokon a nemzeti kisebbségi nyelveken, amelyek hivatalos használatban vannak. Így például A perrendtartásról szóló törvény előirányozza, hogy azokon a területeken, amelyeken a nemzeti kisebbségi nyelvek hivatalos használatban vannak, az eljárást az adott kisebbséghez tartozó személy nyelvén kell levezetni (6. szakasz). Ezzel a megoldással összhangban a bíróság köteles tolmácsot biztosítani és viselni annak költségeit, akárcsak az idézés, az ítélet és más bírósági iratok fordításának a költségeit (102–105. szakasz). A perrendtartási eljárás súlyos megsértésének tekintendő, ha a hivatalos szerv nem képes a nemzeti kisebbséghez tartozó személy anyanyelvén levezetni az eljárást, ami az eljárás semmissé nyilvánításához vagy megismétléséhez vezethet.

Szerbia Köztársaság népképviselőinek a megválasztásáról szóló törvény kimondja, hogy „azokban a községekben, amelyekben a nemzeti kisebbségi nyelvek hivatalos használatban vannak, a szavazólapokat ezeken a nyelveken is ki kell nyomtatni" (60. szakasz 6. bekezdés), a választási szervek pedig ezekben a községekben kötelesek a kisebbségi nyelveken is kinyomtatni a választási bizottságok munkájáról szóló jegyzőkönyveket (76. szakasz 2. bekezdés).

Szerbia Köztársaság személyazonossági igazolványról szóló törvénye meghatározza, hogy az igazolvány formanyomtatványai szerb nyelven készülnek, és „a nemzetek és nemzetiségek más nyelvein, amelyeknek az alkotmány szavatolja az egyenjogú nyelvhasználatot". A személyazonossági igazolványba az adatokat a nemzetek és nemzetiségek nyelvén írják bele, a törvénnyel összhangban (20. szakasz). Crna Gora Köztársaság személyazonossági igazolványról szóló törvénye nem irányoz elő ilyen lehetőséget.

TÖRVÉNY A HELYI ÖNKORMÁNYZATRÓL (2002)[26]

A Szerbiai Képviselőház 2002-ben hozta meg a helyi önkormányzatokról szóló törvényt, s igyekezett összhangot teremteni a helyi önkormányzatokról szóló európai Chartával. Az elmúlt évtizedben ez már a harmadik próbálkozás a helyi közösségek szervezési és illetékességi kérdéseinek a normatív szabályozására. A vélemények szerint ezzel most előrelépés történt a helyi önkormányzatok hatékonyabb és korszerűbb rendszerének a létrehozásában.

Az említett általános jogi aktus az ún. rendszerbeli törvények csoportjába tartozik, amelyekkel az államhatalmi szervek a helyi önkormányzati egységek közötti alapvető viszonyokat szabályozzák. E törvény szerint a helyi önkor-

mányzati egységet a község alkotja, amelynek jogi személy státusa van. A törvény meghatározza a község hatáskörét is:

18. szakasz

Szervei által a község, az Alkotmánnyal és a törvényekkel összhangban köteles:

. . .

28) gondoskodni a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok személyes és kollektív jogainak a védelméről és érvényesítéséről;

29) megállapítani, hogy mely nemzeti kisebbségek nyelve és írásmódja van hivatalos használatban a község területén;

. . .

Ez a jogi aktus a vegyes nemzetiségű községekben lehetővé teszi a nemzetek közötti viszonyok tanácsának a megalakítását, amelynek alapvető feladata figyelemmel kísérni a nemzeti egyenjogúság védelmét és fejlesztését a helyi közösségekben. A 63. szakasz kimondja, hogy vegyes nemzetiségűnek tekintik „azokat a községeket, amelyekben egy nemzeti közösség az összlakosságnak több mint 5 százaléka, illetve az összes közösség több mint 10 százaléka a legutóbbi szerbiai népszámlálás adatai szerint. A nemzetek közötti viszonyok tanácsában képviselőjük lehet azoknak a közösségeknek, amelyek a község összlakosságának több mint 1 százalékát alkotják". A törvény értelmében e tanácsok helyi testületek, amelyek azzal a céllal jöttek létre, hogy érvényesüljön a vegyes lakosságú községek többnemzetiségű dimenziója és az etnikumok közötti együttműködés szükséglete. Alapvető szerepük a koordinálás.

E törvény előirányozza, hogy:

A helyi önkormányzati egység hivatalos helyiségeiben csak az állami jelképeket és a helyi önkormányzati egység jelképeit tűzzék ki (118. szakasz 2. bekezdés).

A nemzeti jelképek használatát pontosabban szabályozza a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló szövetségi törvény.[27] A 16. szakasz szerint a nemzeti kisebbségek jelképei és jelei hivatalosan kitűzhetők a helyi szervek és közhatalmi jogosítványokkal rendelkező szervezetek épületén és helyiségeiben állami ünnepeken és a nemzeti kisebbségek ünnepe alkalmával azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbség nyelve hivatalos használatban van – a JSZK, illetve a tagköztársaság jelképeinek és jeleinek kötelező kitűzésével.[28]

A helyi önkormányzatokról szóló törvény elfogadása (2002 első fele) után meghozták a községek alapszabályait is. E törvény értelmében ugyanis a községek – helyi közösségek – kötelesek meghozni a statútumukat, amely szabályozza a hatóságok szervezetét és a helyi közösség illetékességének megvalósítását.

HATÁROZAT A NEMZETI KISEBBSÉGEK NYELVÉNEK ÉS ÍRÁSÁNAK A VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY TERÜLETÉN VALÓ HIVATALOS HASZNÁLATÁVAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK RÉSZLETEZÉSÉRŐL[29]

E határozat közvetlen jogi alapja A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 1. szakaszának 3. bekezdése.[30] Az említett jogszabály II. fejezete a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának a közigazgatási szervek munkájában való hivatalos használatával foglalkozik.

A 2. szakasz előirányozza, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személy a helyi önkormányzat szerveihez írásban és szóban a saját nyelvén és írásmódjával fordulhat, amelyek az adott szerv területén hivatalos használatban vannak.

4. szakasz

Azokon a területeken, amelyeken nemzeti kisebbségi nyelv is hivatalos használatban van, az illetékes szervek által előírt nyilvántartásokat a nemzeti kisebbség nyelvén is vezetni kell.

A 4. szakasz 4. bekezdése kiemeli, hogy:

A közokiratot kiadó szerv alkalmazottja köteles felhívni a nemzeti kisebbségi figyelmét arra a jogára, hogy kérhet kétnyelvű, azaz szerb nyelven és az ő nyelvén nyomtatott űrlapon készült közokiratot.

8. szakasz

Azt a területet, amelyen a nemzeti kisebbség nyelve hivatalos használatban van, a helyi önkormányzat egységének alapszabálya határozza meg.

A helyi önkormányzat egységének alapszabálya a nemzeti kisebbség nyelvének és írásmódjának hivatalos használatát a helyi önkormányzat egész területére vonatkozóan határozza meg, amennyiben az adott nemzeti kisebbséghez tartozó személyek arányszáma a legutóbbi népszámlálás adatai szerint eléri területe összlakosságának 15 százalékát.

Ha a nemzeti kisebbség nyelve és írásmódja nincs hivatalos használatban a helyi önkormányzat egységének egész területén, a nemzeti kisebbség nyelvét és írásmódját hivatalos használatba iktathatják a területén levő településen vagy helyi közösségben, amennyiben az adott településen vagy helyi közösségben a meghatározott nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma a legutóbbi népszámlálás adatai szerint eléri a 25 százalékot.

Azokban a helyi önkormányzati egységekben, amelyekben a meghatározott nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma a legutóbbi népszámlálás adatai szerint nem éri el a 15 százalékot, de amelyekben e határozat meghozatalának idején a helyi önkormányzati egység alapszabálya szerint a nemzeti kisebbség nyelve hivatalos használatban volt, az továbbra is hivatalos használatban marad.

A helyi önkormányzati egységekben e szakasz 3. bekezdésének értelmében a községi alapszabállyal meg lehet határozni a nemzeti kisebbség nyelvének

hivatalos használatát egyes helyi közösségekben vagy településeken, ahol a meghatározott nemzeti kisebbséghez tartozó személyek nagyobb számban élnek.

A HIVATALOS NYELVHASZNÁLATRA VONATKOZÓ TÖRVÉNYES RENDELKEZÉSEK ALKALMAZÁSÁNAK GYAKORLATA

A legutóbbi megjelölésekben elérkezünk a Szerbia és Montenegró Államközösség területén levő multikulturális közösségekhez is, az ebben a térségben való együttélés esélyéhez szükséges adottságok vizsgálatához. Aligha kell ismételten rámutatni e térség rendkívüli tarkaságára, amely Európa keretében is megérdemli a különleges elbírálást.

Különösen Vajdaságra jellemző ugyanis, hogy viszonylag kis területen ennyiféle etnikum található, ennyire összefonódó etnikai közösségekkel, egymásra utaltan, a történelem különféle folyamatai által összekötve.

Ezeknek a kisebbségeknek eltérő demográfiai és kulturális dimenzióik vannak, s területi elhelyezkedésük, szétszórtságuk szerint is különböznek egymástól. A köztük meglevő különbözőségek és területi eloszlásuk is decentralizált mechanizmusokat igényel, amelyek a kisebbségek tagjai számára elérhető lokális szintekig ereszkednek alá.

Számos szükséglet helyi szinten nyilvánul meg, éppen ezért itt kell hatékony módon érvényesíteni az alapvető emberi és kisebbségi jogokat. A lokális közösség működése által jut kifejezésre a demokrácia és a nemzeti tolerancia, így valósulhat meg a politikai, gazdasági és jogi rendszer hatékonysága.

Itt mutatjuk be a multikulturalizmus gyakorlati megvalósulását, a főleg 2000. október 5-e után meghozott pozitív jogi előírások, továbbá a nemzeti kisebbségek jogvédelmére vonatkozó kulcsfontosságú nemzetközi okmányok érvényesítése által. Szelektív módszerrel rámutatunk azokra a súlypontokra, amelyek a leginkább problematikusnak bizonyultak a kilencvenes években, és amelyeket a kisebbségekhez tartozók gyakran a legrelevánsabbaknak tartanak a multikulturalizmus megőrzése és a kisebbségi identitás fejlesztése szempontjából.

Ebben a részben felhasználjuk azokat a jelentéseket is, amelyeket a JSZK és a civil szervezetek a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény 25. szakaszának 1. bekezdése alapján az Európa Tanács főtitkárának küldtek.[31]

A hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó előírások alkalmazásának tekintetében (amelynek normatív alapját a Keretegyezmény 10. cikke, A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 9–17. szakaszai, Szerbia Köztársaság Alkotmányának 8., 12., 32. és 49. cikke, Szerbia Köztársaság Népképviselőháza Ügyrendi Szabályzatának 226. szakasza, Vajdaság AT Képviselőháza Ügyrendi Szabályzatának 3., 4., 51. és 160. szakasza, a községi alapszabályok stb. alkotják) megállapíthatjuk, hogy – élve azzal a joggal, hogy önállóan meghatározhatják a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának a hivatalos használatát – a 45 vajdasági község közül 38-ban a

szerb nyelv mellett hivatalos használatba vették a kisebbségek nyelvét is. Pontosabban Vajdaság területén jelenleg 20 községben a szerb nyelvvel együtt hivatalos használatban van egy nemzeti kisebbség nyelve is, 11 községben a szerb nyelv mellett hivatalos használatban van még két nemzeti kisebbségi nyelv is, 6 községben és Újvidék város területén a szerb nyelv és 3 nemzeti kisebbség nyelve van hivatalos használatban.[32]

Sandžak községeiben, ahol a bosnyákok vannak többségben (Novi Pazar, Sjenica és Tutin), a bosnyák nyelv is hivatalos használatban van (Tutin községi statútumának 8. szakasza 2002-ből).

Hogy az ügyfelek szóban és írásban a nemzeti kisebbségek nyelvén fordulhassanak a községi szervekhez azt Vajdaságban úgy biztosítják, hogy 8 községben és Újvidék városában fordítószolgálatot alakítottak, 15 községben pedig az ügyfelekkel foglalkozó személyeket képessé tették a nemzeti kisebbségek nyelvén történő kommunikációra; négy vajdasági községben, azon kívül, hogy fordítószolgálatot hoztak létre, a foglalkoztatottakat a kisebbségi nyelveken való kommunikációra képezik ki.

A jogi eljárásoknak a nemzeti kisebbségek nyelvén történő levezetését 7 községben és Újvidék városában fordítószolgálat létrehozásával biztosították, 17 községben pedig a foglalkoztatottakat képezték ki, hogy kisebbségi nyelveken folytassák le az eljárásokat. Két községben a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyekkel való kommunikálás mindkét formáját lehetővé tették, egy községben pedig az ezt a munkát végzők anyanyelve a kisebbségi nyelv.

A személyi okmányokat és más köziratokat Vajdaság területén 16 község közigazgatási szervei adják ki a nemzeti kisebbségek nyelvén. Tizenhét község területén teszik közzé a nyilvános felhívásokat, értesítéseket és figyelmeztetéseket, illetve írják ki a különféle feliratokat a nemzeti kisebbségek nyelvén. Újvidék város egy községében a nemzeti kisebbségek nyelvén is közéteszik a nyilvános felhívásokat, értesítéseket és figyelmeztetésket, három községben pedig csak a nyilvános felszólításokat és értesítéseket teszik közzé ily módon.

A községi képviselő-testület (a helyi parlamentek) által meghozott előírásokat, rendeleteket 10 község hivatalos lapjában a nemzeti kisebbségek nyelvén is megjelentetik, 18 községben és Újvidéken viszont ez nem szokás.

Lényegesen kisebb arányban és kevesebb kisebbségi nyelvre vonatkozóan, a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználata bizonyos mértékben Szerbia Köztársaság más részein (Szerbia középső részén) is megvalósul, például Dimitrovgrad és Bosilegrad községekben, ahol a bolgár, illetve Bujanovac és Preševo községekben, ahol az albán nyelv is hivatalos használatban van.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvétele a kulturális, társadalmi és gazdasági életben, valamint a közéleti tevékenységben főleg azokban a községekben kielégítő, amelyekben a kisebbségekhez tartozók többségben vannak (például Tutin, Kanizsa, Ulcinj, Preševo). Ezekben a községekben a nemzeti kisebbségek részt vesznek a helyi közigazgatásban s azokban az intézményekben és vállalatokban, amelyeknek a község az alapítója. A kisebbségekhez tartozók által lakott kis településeken a közéletben való részvételük megfelelő módon valósul meg a helyi önkor-

mányzat szerveiben (például Šid községben). Azokban a községekben azonban, amelyekben a kisebbségi lakosság aránya 50 százalék alatt van, ritkább a hatékony részvétel.

Figyelemre méltók a kisebbségek közigazgatásban való képviseletére vonatkozó felmérésnek az adatai, amelyek azt mutatják, hogy a szerbek, montenegróiak, zsidók, ruszinok, ukránok, a nemzetiségükről nem nyilatkozók és a regionális hovatartozásukat feltüntetők nagyobb arányban voltak képviselve Vajdaság AT adminisztrációjában/közigazgatásában, mint amilyen arányban szerepeltek a tartomány lakosságának 1991. évi etnikai szerkezetében. Ezekhez az adatokhoz képest kisebb arányban voltak képviselve a jugoszlávok, horvátok, bunyevácok, magyarok, macedónok, muzulmánok, németek, romák, románok, szlovákok, szlovénok, csehek és a sokácok. Az 1991. évi etnikai szerkezetben való részvételükkel arányos képviseletük volt a bolgároknak, görögöknek, albánoknak, lengyeleknek és az oroszoknak.[33]

Hasonló a helyzet az igazságszolgáltatási szervekben, a bírói és ügyészi tisztségek tekintetében. Sandžakban öt községi bíróságot és egy kerületi bíróságot (Novi Pazarban) hoztak létre. Ezekben 46 bíró van (2 elnök és 21 bíró bosnyák nemeztiségű, 3 elnök és 25 bíró pedig szerb nemzetiségű). A bírói tisztséget betöltő bosnyákok aránya 45,6%, ami kisebb az összlakosságban levő százalékarányuknál (Sjenicában 75% bosnyák él, Tutinban pedig 95%).

Végül megemlítjük, hogy a helyi önkormányzatról szóló törvény több kérdést rendezett, amelyek a nemzeti kisebbségek közigazgatásban való részvételi jogainak érvényesítése szempontjából jelentősek (63. szakasz).

A Vajdaság területén levő lokális közösségek nemrég meghozott statútumainak elemzése azt mutatja, hogy alapszabályában a községek többsége előirányozza a nemzetek közötti viszonyok tanácsának megalakítását (45 közül 38 község), vagy pedig az ilyen tanács létrehozásának lehetőségét (Mitrovica). Azok közül a községek közül, amelyek alapszabálya nem irányozza elő az ilyen tanács megalakítását (összesen 6 községről van szó), kettőben hivatalos használatban is vannak a kisebbségi nyelvek, a többi négy községben viszont nincsenek hivatalos használatban a kisebbségi nyelvek, és nem alakult meg a nemzetek közötti viszonyok tanácsa sem. A nemzetek közötti viszonyok tanácsát előirányozza néhány olyan község statútuma is, amelyekben a kisebbségi nyelvek nincsenek hivatalos használatban (például Apatin, Ürög, Karlóca). A községi alapszabályok legnagyobb része a törvényből vette át a nemzetek közötti viszonyok tanácsára vonatkozó rendelkezéseket, a törvényes megoldások konkretizálása nélkül.

Ezúttal is rá kell mutatnunk, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati előírásait a gyakorlatban, a helyi önkormányzat szintjén is tiszteletben kell tartani, hiszen tulajdonképpen itt valósul meg a nyelvek és írásmódok egyenjogúságának elve, akárcsak a kisebbségi nyelvek érvényesülése. Éppen ezért irányozza elő a mi pozitív jogunk a községek azon jogát, hogy az alapszabályban határozzák meg azokat a nyelveket, amelyek hivatalos használatban lesznek a területükön.

ZÁRÓSZÓ

Ezúttal is helytálló a megállapítás, hogy a törvényeknek mint a reform és az átalakulás eszközeinek az értéke nagymértékben függ az alkalmazásuk jellegétől, továbbá attól, hogy előírásokkal igen nehezen lehet változtatni az emberek mentalitásán és jogi kultúráján. Ismeretes ugyanis, hogy sem az emberi, sem a kisebbségi jogokat nem lehet csupán törvényekkel, nemzetközi mércékkel, kétoldalú szerződésekkel védeni. E jogok védelmének bele kell épülnie mindannyiunk társadalmi érzésébe és politikai kultúrájába. Úgyszintén rá kell ébrednünk arra, hogy tagjai vagyunk a nemzetközi közösségnek – elsősorban mint partnerek.

A nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása – beleértve a hivatalos nyelvhasználatot is –, akárcsak az etnikumok közötti együttműködés lényegi jelentőségű minden multikulturális közösség, s ezáltal a szélesebb térség stabilitása szempontjából.

A demokrácia elfogadása ebben a térségben (még ha egyelőre nem is működik úgy, ahogy szeretnénk) sokkal nagyobb teret biztosít az előrehaladásnak, mint egy évtizeddel ezelőtt. A tudás és a hatalom új formái ugyanis intézményeket teremthetnek a kisebbségeknek mind lokális, mind állami szinten – amelyek önmagukban véve is hasznosak. Emellett a demokrácia segít hozzá, hogy se a többség, se a kisebbség ne határozza meg önmagát homogénnek, s így a következetes többnyelvűség, azaz a heterogén jelleg olyan teret alakíthasson ki, amelyben a különféle kisebbségi közösségek egymás közötti és a többséghez tartozókkal való együttműködésének egyrészt megvannak a gyökerei, másrészt a jövője.

A sikert semmi sem szavatolja automatikusan, de eléréséhez hozzásegíthet „az együttélés jó gyakorlata". Az eredmény esélye most már sokkal nagyobb. A politikai kultúra kialakítása, a multietnikumú közigazgatás létrehozása (amelyre egyébként a nemzetközi dokumentumok és a pozitív jogszabályozások is utalnak bennünket) remélhetőleg kiteljesíti a gyakorlatot és az intézményes reformokat. A jó közigazgatásnak, amelyet hivatástudatú és felelősségteljes állami tényezők valósítanak meg, rendkívüli a jelentősége.

Reméljük, az elmondottak hozzájárulnak ahhoz, hogy a köztisztviselők és az állami hivatalnokok jobban megértsék a regionális, nyelvi és egyéb különbözőségek természetét, s ezáltal a demokratikus és többnyelvű társadalom szükségleteivel összhangban alakítsák a politikát.

JEGYZETEK

[1] Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1998).

[2] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Res (2003) 3. Határozata, amelyet 2003. 03. 26-án hozott meg a miniszterhelyettesek értekezlete.

[3] Részletesebben: Bukvar multikulturalnosti. (Előszó: Losoncz Alpár), szerk. I. Indin, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2002, 6. o.

[4] L.: A többnemzetiségű helyi közösségek irányítása a volt Jugoszlávia utódállamaiban. Szerk.: Nenad Dimitrijević. Nyílt Társadalomért Alapítvány, Budapest, 2000

[5] Ilić, M.: Razvoj lokalne samouprave u višestranačkoj Srbiji od 1990. godine. BCLS, Niš, 2003, 1. o.

[6] Hasonlóan: „Csupán ott, ahol a felelősséget az emberek többsége által ismert tevékenységek által lehet tanulni és gyakorolni, ahol az eljárásokat a közelállókról kialakított tudat, nem pedig a többi ember szükségleteire vonatkozó valamilyen elméleti tudás irányítja, csak ott vehet részt ténylegesen az egyszerű ember a közéleti tevékenységekben, mert azok az általa ismert világgal kapcsolatosak." Haje, F. A.: Put u ropstvo. Global Book, Novi Sad, 1997.

[7] Simić, A.: Pravni aspekti upravljanja lokalnom zajednicom. In.: Begović, B.–Vacić, Z.–Mijatović, B.: Upravljanje lokalnom zajednicom. CLDS, Beograd, 2000, 34. o.

[8] Marković, B.: Jezik nacionalne manjine u lokalnoj samoupravi. Lokalna samouprava 7–8/2001, 14. o.

[9] Az országok többsége többnyelvű. A majdnem 200 meglevő országban a mintegy 6000 élő nyelv közül mindössze 67 élvezi az állami/hivatalos nyelv státusát. A hivatalosnak elismert nyelvek és az e státust nélkülöző nyelvek aránya Európában 1:2, Észak-Amerikában 1:100, Afrikában és Dél-Amerikában pedig 1:200. A. Schwartz, Linguistic Minorities and Their Place in a New Europe, In.: Minorities in Serbia, Helsinki Committee for human Rights, Beograd, 2000, 194. o.

[10] Dž. Šeflin: Manjine i demokratija. In: Različitost na delu. Szerk.: A. M. Biro i P. Kovač, Novi Sad, Centar za multikulturalnost, 2002, 10. o.

[11] „. . . és, ha elkerülhetetlen, kétségbe vonják . . ." ibid

[12] Marković, B., ibid

[13] 1966 decemberében fogadta el az ENSZ Közgyűlése, a JSZSZK 1971-ben ratifikálta.

[14] Patrik Tornberi: Nedovršena priča o manjinskim pravima. In.: Različitost na delu . . ., 49. és 50. o.

[15] 1994-ben hozták meg, aláírásra 1995-ben nyitották meg, 1998-ban lépett hatályba, ETS N° 157.

[16] ETS N° 148, 1992-ben hozták meg, 1998-ban lépett hatályba, a JSZK lépéseket tett a csatlakozásához és ratifikáláshoz.

[17] 1991-ben hozták meg, 1998-ban lépett hatályba. Ljudske slobode i prava: 136 multilateralnih međunarodnih konvencija i drugih akata. Szerk.: V. Todorović, Beograd, Službeni glasnik, 2000, 581. o.

[18] Simić, A., ibid

[19] ETS N° 122, 1985-ben hozták meg, 1988-ban lépett hatályba.

[20] az ET Res (2003)3. Határozata.

[21] „Službeni list SCG" br. 1., 2003. 02. 04.

[22] „Službeni list SCG" br. 6., 2003. 02. 28.

[23] „Službeni list SCG" br. 1., 2003. 02. 04.

[24] „Službeni list SCG" br. 11., 2002. 02. 27.

[25] Szerbia Köztársaságnak a hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvénye szintén pontosítja, mi értetődik a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használatán. A 2. szakasz kimondja, hogy a nemzeti kisebbség nyelvének és írásának hivatalos használata az állami szervek munkájában, az autonóm tartományok, a városok és községek, vállalatok szerveinek munkájában való használat. E törvény nem határozott meg mércéket, amelyekhez a helyi önkormányzati egységeknek tartaniuk kellett volna magukat annak meghatározásakor, hogy a szerb nyelv mellett mely nyelvek lesznek hivatalos használatban. Ennek a hiányosságnak a következménye, hogy a helyi önkormányzati egységekben különböző megoldásokat találunk erre vonatkozólag.

[26] „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 9/2002.

[27] 2002-ben A nemzeti és Etnikai Közösségek Szövetségi Minisztériuma, a Tartományi Közigazgatási, Előírásügyi és Nemzeti Kisebbségügyi Titkársággal közösen óvást emelt a Szövetségi Alkotmánybíróságnál a hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló köztársasági törvény 7. szakaszának 3. bekezdése, valamint a helyi önkormányzatokról szóló köztársasági törvény 118. szakaszának 2. bekezdése ellen. A beterjesztők állítása szerint mindkét törvény ellentétben áll A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadság-

jogainak védelméről szóló szövetségi törvénnyel, mert e törvények szerint „a helyi önkormányzat helyiségeiben csak az állami jelképeket és a helyi önkormányzat jelképeit lehet kitűzni, de a kisebbségekét nem, miáltal a kisebbségeknek a jelképek használatára vonatkozó joga lényegesen szűkül".

[28] A Crna Gora Köztársaság nemzeti jelképeinek használatáról szóló törvény előirányozza, hogy azokban a helyi önkormányzati egységekben, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek a lakosság többségét képezik, Crna Gora Köztársaság állami ünnepein a helyi önkormányzat szerveinek épülete előtt az állami jelképek mellett kitűzhetők a nemzeti kisebbségek nemzeti jelképei is.

[29] „Službeni list APV", br. 8/2003, LIX.

[30] „Köztársasági és tartományi előírásokkal, az Alkotmánnyal és a törvényekkel összhangban, részletesebben is rendezhetők a jelen Törvénnyel szabályozott kérdések."

[31] Az SZK-nak a Keretmegállapodás végrehajtásáról szóló első jelentésének és az Alternatív jelentéseknek az adatait említjük. A jelentést 2002 szeptemberében készítette A nemzeti és etnikai közösségek szövetségi minisztériuma, az Alternatív jelentéseket pedig civil szervezetek: Emberi Jogi Alap (Belgrád), Multikulturális Központ (Újvidék), Az emberi jogok vajdasági központja (Újvidék). A hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó felmérést az újvidéki SCAN ügynökség végezte.

[32] Például Alibunár községben a községi statútum előirányozza, hogy a szerb nyelv mellett a román és a szlovák nyelv és írás is hivatalos használatban van, tehát a községi hatalom képviselőivel való mind szóbeli, mind írásbeli kommunikációban a kisebbségi nyelveket is használják.

[33] A felmérést az Újvidéki Egyetem földrajzi, idegenforgalmi és vendéglátóipari tagozata végezte 2002 novemberének végén és decemberének elején. Az összesen 18-ból 17 tartományi titkárságnak, valamint az összesen 45-ből 42 vajdasági községnek az adatait gyűjtötték össze.

Káich Katalin

ZOMBOR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL (I.)

Az 1866. évi porosz–osztrák háború és az 1867-ben létrejött osztrák–magyar kiegyezés lényegében változtatta meg a Habsburg Birodalom nemzetközi helyzetét és belső államszerkezetét. Az előbbi események a nemzetközi politikai életben másodrendű hatalommá módosították az addig vezető nagyhatalommal rendelkező birodalmat, a kiegyezés pedig a birodalmat összetartó dinasztia abszolút uralmát törte meg, minthogy „a Monarchia belső szerkezetében kétközpontú dualisztikus, alkotmányos monarchia lett".[1] Mindkét lényegbeli változás döntő módon befolyásolta az elkövetkező évtizedek kül- és belpolitikai, gazdasági-társadalmi és kulturális életének alakulását az egész ország területén. A kiegyezéssel létrejött Osztrák–Magyar Monarchia határain belül 11 különböző nemzet élt, így nemzeti struktúráját tekintve eltért a nyugati nemzeti államoktól, mert függetlenül attól, hogy a 19. század második felében a kapitalizmus fejlődése lehetővé tette a gazdasági integrációt, a nyugati államokra jellemző egységes nemzeti fejlődés semmilyen körülmények között sem valósulhatott meg a soknemzetiségű birodalomban. „A legerősebb osztrák–németség csak negyedét, a magyarok alig több mint hatodát, a két uralkodó nemzet (tehát) együttesen is csak kisebbségét tette ki a birodalom lakosságának."[2]

A nagyhatalmak mindegyikének érdeke volt a másodrendű hatalommá degradálódott Monarchia fenntartása, mert ilyen formában hatalmi egyensúlyt teremtett Közép- és Kelet-Európában: megakadályozhatta a cári Oroszország balkáni terjedését és a Földközi-tengerre vezető szorosok elfoglalására irányuló törekvéseket. A nyugat-európai hatalmak fenntartással fogadták a 67-es kiegyezést. Rövidesen azonban bebizonyosodott, hogy a létrejött megoldás volt az egyedüli lehetőség arra, hogy a Habsburg Birodalom megtarthassa egységét és nagyhatalmi állását. A továbbiakban a Monarchia külpolitikájában is szükségszerű változás állt be: a nyugati aspirációk helyét a Balkán felé való orientálódás váltotta fel (lásd Bosznia és Hercegovina annexiója 1878-ban).

A belpolitikai szempontból létrejött változások is megfeleltek a korabeli európai hatalmi viszonyoknak. Ugyanis az 1848. évi forradalmak Európa-szerte megteremtették a magyar polgári átalakulás alapfeltételeit, de az európai burzsoázia nem vállalta a radikális változtatásokat, hanem kompromisszumot

kötött a feudalizmusból fennmaradt hatalmi tényezőkkel: reformok révén igyekezett elősegíteni a polgári és nemzeti átalakulást, kizárva a forradalmi néptömegeket a további folyamatokból. Lényegében ezért fogadhatta el a dualista kiegyezést is, mert a segítségével megvalósítható átalakulás „felülről, a vezető hatalmi tényezők megegyezése útján, antidemokratikus módon és tartalommal ment végbe".[3]

Mit is jelentett tulajdonképpen belpolitikai szempontból a 67-es kiegyezés? Az abszolutizmus hatalmi tényezői változatlanul fennmaradtak: döntő szereppel rendelkezett továbbra is a dinasztia, hatalmi pozíciója konzerválódott az udvarhű polgári és katonai magas rangú bürokrácia, valamint a feudális eredetű nagybirtokos osztály összefogásával. A soknemzetiségű Monarchia súlyos nemzeti problémáinak megoldására viszont ismételten nem teremtődtek meg a feltételek, mindössze annyi történt, hogy „az addig fiktive »nemzetek felett álló«" egységes birodalom „két nemzeti alapon szerveződő részállamra tagozódott".[4] Ez azt jelentette, hogy a hatalom jelentős része megoszlott az osztrák–német és a magyar uralkodó osztályok között, biztosította szupremációjukat az összbirodalomban élő többséget kitevő többi nemzet felett. Azzal viszont, hogy a Habsburg Birodalom polgári alkotmányos monarchiává alakult, megnyílt a lehetőség a folyamatos polgári átalakulásra.

„A polgári államszervezet létrehozásának legfontosabb és legkényesebb kérdése a közép- és alsó fokú közigazgatás polgári átalakítása, a megyerendszernek a parlamentáris felelős kormányzattal való összeegyeztetése volt."[5] A képviselőház 1867. március 8-i és 11-i felhatalmazása alapján az Andrássy-kormány elrendelte a törvényhatóságok újjászervezését, de mint ahogy magát a kiegyezés tényét beárnyékolta a félmegoldások, kompromisszumok tömkelege, ugyanúgy a törvényhatóságok visszaállítása sem zajlott le gyökeres változtatások jegyében. A kormány pl. rögtön a kezdetben elvonta a törvényhatóságoktól az adókivetés és az adókezelés hatáskörét, ily módon tartva fenn továbbra is az abszolutizmus adórendszerét. Törvényekkel szabályozták a törvényhatóságok önkormányzati és politikai jogait, amelyek biztosították a létrejött dualista rendszernek és társadalmi-politikai struktúráinak védelmét. A kormány nevezte ki az igen nagy hatalmi jogkörrel rendelkező főispánt, akit bármikor elmozdíthatott helyéről, ha tevékenységével nem a fennálló rendszer érdekét szolgálta, ugyanis a kormányt képviselő főispán intézkedési jogköre egyben azt jelentette, hogy hathatós eszközök álltak rendelkezésére a törvényhatóságok önkormányzati működésének felülről történő szabályozására. Törvények szabályozták a közigazgatás polgári átalakítását mégpedig oly módon, hogy messzemenően figyelembe vették a középnemesség és a jómódú polgárság érdekeit. Bevezették az ún. virilizmust – amely a magyar államszervezet sajátos intézménye volt Európában –, ami a legtöbb adót fizetők személyes képviseleti jogát jelentette, és ezzel gyakorlatilag meggátolták azt az egyébként természetes folyamatot, hogy a gazdasági növekedéssel párhuzamosan egyre szélesebb rétegek juthassanak választójogosultsághoz: azaz elősegítette a vagyonos, jómódú rétegek hegemóniáját, míg a városi kispolgárok és a falusi középparasztok részvételét a politikai életben majdnem teljes egészében lehe-

tetlenné tette. A rendszer szelleméből adódóan a birtoktalan munkásokat és szegényparasztokat kizárták mindennemű politikai jog gyakorlásából.

A röviden vázolt, sok ellentmondáson alapuló 67-es kiegyezés a nemzetiségi kérdés rendezését nem tudta megoldani még oly mértékben sem, hogy az a nemzetiségi elvárások szempontjából elfogadható alapokra épülhetett volna. Témánk megköveteli, hogy ezzel a kérdéskörrel behatóbban foglalkozzunk, hiszen a vegyes lakosságú megyeszékhely, Zombor kulturális életének alakulása sok tekintetben volt függvénye az 1868-ban meghozott nemzetiségi törvénynek (1868. XLIV. tc.).

Még a kiegyezés előtt a magyar politikai vezetők olyan álláspontra helyezkedtek, hogy a magyarországi nemzetiségek számára lehetővé kell tenni jogaik törvényes érvényesítését. Ennek eredményeképpen 1866 áprilisában az országgyűlés 40 tagú bizottságot választott, melynek feladata a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozása volt. Az ezzel kapcsolatos tényleges munkálatok elvégzését egy szűkebb albizottságra bízták. Mind a 40 tagú, mind pedig a szűkebb albizottságban több nemzetiségi képviselő is helyet kapott. A nemzetiségek a Monarchia föderatív-nemzeti átalakulásában bíztak, ellenezték a 67-es kiegyezést, mert az a magyar hegemónia megszilárdulásának alapkövét jelentette, s egyértelműen kiszolgáltatott helyzetbe hozta a nemzetiségeket.

A nemzetiségi albizottsághoz 1867 februárjában 26 román és szerb képviselő törvényjavaslatot nyújtott be „az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására". A javaslat 1. §-a kimondta, hogy „a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg biztosíttatik".[6] Ezek szerint tehát a felsorolt hat országos nemzetiség számára azokban a vármegyékben és területeken, ahol többségben volt a nevezett nemzetiségek egyike, politikai és nyelvi önkormányzat biztosítását követelte ez a törvényjavaslat, hivatalos nyelvként a többség nyelvének elismerését irányozta elő, sőt második hivatalos nyelv használatát is kilátásba helyezte indokolt esetekben (összlakosság 20% másik kisebbség). A javaslatban megfogalmazást nyert az is, hogy a megyék és városok összes hatóságai saját hivatalos nyelvükön érintkezhessenek a felsőbb állami hatóságokkal. A törvényhozás és a központi hatóságok hivatalos nyelveként természetesen a magyar nyelv szerepelt, de ez nem zárta ki az említett nemzetiségek anyanyelven történő felszólalásainak lehetőségét az országgyűlésen és a központi hatóságok egyes osztályaiban.

Ott, ahol többségben élt a hat országos nemzet egyike, az iskolákban az oktatást a saját nemzeti nyelven kérték lebonyolítani, az ország történelme mellett követelték a saját nemzeti történelem tanításának kötelezővé tételét. Az országos egyetemeken nyelvi és irodalmi tanszékek felállítása mellett foglaltak állást a javasalttevők, mely majd biztosítja a hat országos nemzet nyelvén történő egyetemi továbbképzést, sőt „más tárgyakból is lehetővé kell tenni a nemzeti nyelveken történő vizsgázást".[7]

Az országos nemzetek jogai között szerepelt még a nemzeti társadalmi egyesületek, kulturális intézmények létesítése, saját zászlóhasználat nyilvános gyűléseken és nyilvános épületeken. A javaslat síkraszállt annak érdekében is, hogy a felsőházban, a központi hatóságoknál és minden kinevezéstől függő hivatalban megfelelő számú képviseletet biztosítsanak a nevezett nemzetiségek köréből.

A nemzetiségi képviselők javaslata tehát abból az alapelvből indult ki, hogy Magyarország területén (Erdélyt és Horvátországot kivéve) 6 egyenrangú nemzet létezik: a magyar, a román, a szerb, a szlovák, az orosz és a német, s mind a hatot kollektív jogi személyként kell elismerni. Az osztrákokkal kiegyezésre készülő korabeli magyar közvélemény azonban ezt a törvényjavaslatot elfogadhatatlannak tartotta, Magyarország feldarabolására irányuló törekvésnek, alkalmasnak arra, hogy lehetővé tegye a nemzetiségek elszakadását.

A nemzeti indulatoktól túlfűtött politikai hangulatnak nem esett áldozatul minden magyar vezető politikus. A liberálisabb érzelműek, közöttük elsősorban Eötvös és Deák figyelmeztették a magyarságot arra, hogy milyen veszélyekkel járhat a nemzetiségek elnyomása, az erőszakos hatalmi eszközök alkalmazása a magyar hegemónia megteremtése érdekében. Eötvös József többek között a következőket írta a nemzetiségi kérdésről: „A nemzetiségi kérdésnek megoldása . . . közös érdeke minden nemzetiségeknek, melynél nem egynek suprematiája vagy mesterséges elnyomása, hanem csak az lehet célunk, hogy minden e hazában lakó nemzetiségnek méltányos igényei a *lehetőségig* kielégítessenek . . . Az egyedüli út, mely a nemzetiségi kérdés megoldásához hazánkban nyílik, csak az egyéni szabadság teljes biztosításában kereshető."[8]

Eötvös szerint a nemzetiségek a helyhatósági autonómia keretében kell hogy érvényesítsék nemzeti nyelvüket és kultúrájukat, továbbfejlesszék azt. A magyar politikai vezetőség álláspontja – még a legjobbaké is – viszont az volt, hogy Magyarországról mint egységes államról gondolkodtak, melyben magától értetődően és kizárólag a magyarság kezében kell hogy összpontosuljon a gazdasági, kulturális és főleg a politikai vezető szerep. Ezek a körök nemhogy elutasítottak minden föderalizálásra való törekvést, hanem megkérdőjelezték a szűkebb körű területi autonómiát is. Kizártnak tartották a nemzetiségeknek mint kollektív jogi személyiségeknek elismerését. Nézeteik szerint a nemzeti kérdést a liberalizmus szellemében kell ugyan megoldani, de olyképpen, hogy biztosítani kell a nemzetiségi hovatartozás különbsége nélkül minden polgár számára az egyenjogúságot, beleértve a szabad nyelvhasználatot is. Az általuk így értelmezett liberalizmus figyelmen kívül hagyta azt a nagyon is lényeges történelmi szükségszerűséget, hogy a polgári átalakulás megvalósulásának fő követelményei között szerepel a nemzetté válás folyamata is.

Az előbbiekben ismertetett nézetek ellenére, megalakulása után a magyar kormány bizonyos jóindulattal és türelemmel igyekezett viszonyulni a nemzetiségi kérdéshez. Felfüggesztették az 1848. XVI. tc. rendelkezését, miszerint a megyék kizárólagos hivatalos nyelve a magyar. A nemzetiségek által lakott területeken engedélyezték a nemzetiségi nyelven történő megyei, városi, községi tanácskozást, jegyzőkönyv-vezetést. Mindazok a magasállású nemzetiségi

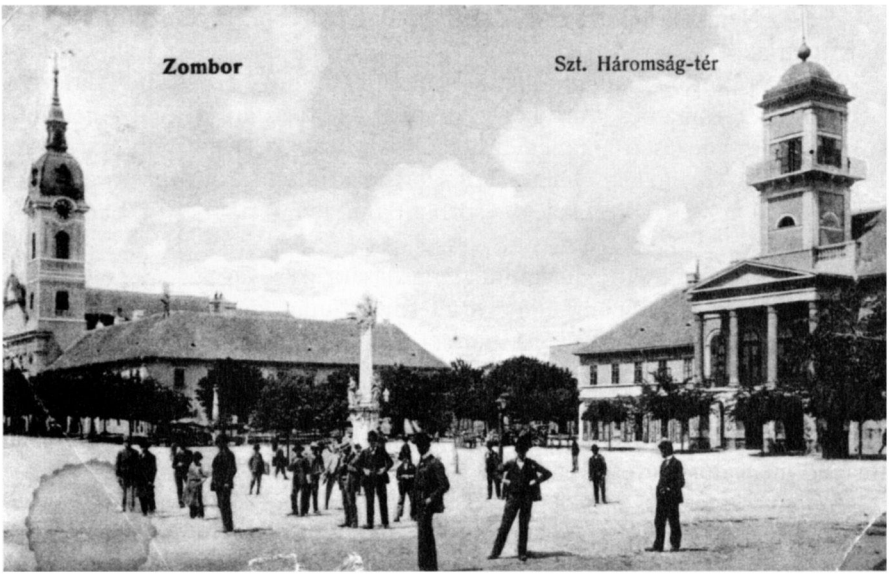

vezetők, akik az abszolutizmus idején alkalmazást nyertek a központi hatóságok intézményeiben, vagy a bírói karban, „egy ideig a magyar kormány alatt is állásukban maradtak".[9]

Az országgyűlés által 1866 áprilisában kinevezett nemzetiségi albizottság, 1867 júniusában értesítette megbízóját arról, hogy a nemzetiségi kérdés rendezéséről szóló javaslat elkészült. Értelmi szerzője Eötvös József volt, s az előterjesztés lényegében az ő elképzeléseit juttatta kifejezésre. A nyelvhasználat kérdésében a többségi elvre épült, de síkra kelt annak érdekében is, hogy minden egyén minden fórumon anyanyelvén szólalhasson fel. A községek, városok, törvényhatóságok az ügykezelési és a jegyzőkönyvi nyelvről közgyűlésen, szavazattöbbséggel döntenek, de 20%-nyi kisebbség esetében is biztosítani kell a kisebbségi nyelv használatát. Ez a rendelkezés lehetőséget nyújtott arra, hogy a magyar önkormányzat keretében politikai érvényesüléshez juttassa a nemzetiségi képviselőket. Ellentétben a már ismertetett nemzetiségi állásponttal, ez a javaslat kizárólag a magyar nyelvet ismerte el államnyelvként, ami azt jelentette, hogy a kommunikáció országgyűlés, központi hatóságok, megyék és a kormány között csak magyar nyelven történhet.

A nemzetiségi albizottság javaslatát elfogadhatatlannak tartotta mind a magyar, mind pedig a nemzetiségi közvélemény. Különösen a nemzetiségi területek magyar birtokos rétege tiltakozott a javaslat elfogadása ellen, miután a kiegyezés révén látta biztosítottnak „gazdasági és politikai hegemóniáját a soknemzetiségű ország egész területe, valamennyi népe felett. A nem magyar többségű megyék magyar nemességét »aggodalomba ejté az országgyűlési választmány által igen széles alapra fektetett nemzetiségi törvényjavaslat«, amely – véleményük szerint – a megyéket »kivetkőztetné a magyar nemzeti jellegük-

ből«" . . . „Nemzetiségi ürügyek alatt hazánk feldarabolása céloztatik" – írták a szatmáriak.[10]

Az ismertetettek alapján tehát megállapítható, hogy heves vitát váltott ki nemcsak a 26 román és szerb képviselő által beterjesztett javaslat a nemzetiségi kérdés rendezéséről, hanem a liberális vezetők kis csoportjának elképzelése sem talált termékeny talajra, sőt szembekerültek „a birtokos osztály türelmetlen, a magyar szupremációt csorbítatlanul fenntartani akaró nacionalista többségével".[11]

A törvényjavaslat érdemleges megtárgyalására, a szöveg végleges megfogalmazására több mint egy év után került sor. Miután kisebbségben maradtak azok, akik a nemzetiségi kérdést demokratikusabb, liberálisabb elgondolások alapján kívánták rendezni. A bizottság által újra átdolgozott törvényjavaslatban már egyértelműen kifejezésre jutott a magyar birtokososztály többségének érdeke: törvényileg fogalmazódott meg a magyar szupremácia minden téren történő megvalósíthatósága.

A nemzetiségi törvényt (1868: XLIV. tc.) végül is 1868 novemberében vitatták meg. Az Eötvös eszméit tükröző eredeti albizottsági törvényjavaslat és a vita tárgyát képező új javaslat merőben eltért egymástól. A törvényhatóságok hivatalos nyelveként a magyart irányozta elő. Ha a törvényhatósági képviselő-testület tagjainak egyötöde óhajtja, a jegyzőkönyvek vezetése a magyar mellett nemzetiségi nyelven is megtörténhet. A magyar államnyelv mellett kivételes esetekben a kisebbségi nyelvet is használhatták a jegyzőkönyv vezetéséhez a belső ügykezelésben. A hatóságok magatartását a fenti kérdésben nem *kötelességszerűen* szabályozták, hanem mint *lehetőséget* említették. Ily módon elsikkadt a nemzetiségek egyenjogúságának kötelező, törvénycikk által, egyértelműen kimondott érvényesítése.

Eötvös megfogalmazásában a nyelvhasználat kérdése egyéneken, községeken, törvényhatóságokon keresztül egészen az állami központi szervekig nyert megfogalmazást, tehát alulról felfelé építkezett. E ponton ellentétbe került a liberális táboron belüli társának, Deák Ferencnek a nézetével is, ami fényt derít az e kis csoportbeli nézeteltérésekre is. Deák, a fölzaklatott magyar politikai közvélemény nyomásának engedve, módosította nézeteit ebben a sorsdöntőnek nevezhető kérdésben. A képviselői vita első fölszólalójaként két fontos alapelvet fogalmazott meg. „Az én meggyőződésem az, hogy Magyarországban egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, amit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban dívó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, czélszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. . . . A nemzet említett politikai egységénél fogva az, a mi az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie."[12]

Deák javaslata tehát arra irányult, hogy törvény mondja ki a magyar nyelv államnyelvi rangra emelését. A nyelvhasználat kérdésében álláspontja, Eöt-

vöstől eltérően, felülről lefelé (az állam központi szervei, törvényhatóságok, községek, egyének) nyert megfogalmazást. Kimondta: nem idegenkedik attól a gondolattól, hogy tág teret adjon a törvény az egyenjogúság gyakorlásában „*lefelé*", azaz a megyékben, törvényhatóságokban, községekben, az egyházaknál, s természetesen az igazságszolgáltatásban, az alsóbb bíróságokban.

A nemzetiségi képviselők, közöttük Svetozar Miletić is, hevesen támadták a központi bizottság és Deák javaslatát. Mindaddig, amíg a nemzetiségeket nem ismerik el politikai tényezőként, nem lehet beszélni a nemzetiségek egyenjogúságáról sem. Miletić emlékeztetett arra is, hogy Magyarország esetében nem lehet a nyelvileg egységes nyugat-európai nemzeti államok mintájára elvégezni az államszervezést. „A több nemzetiségű államnál kell hogy az minden nemzetiségek jellegét magán viselje, hacsak nem akarja, hogy a nemzetiségek elemeit feloldó elemekké tegye. Ezen jelleg két módon nyerhet politikai kifejezést: az állami föderációban, . . . vagy az állami szervezet azon rétegében, amely . . . az ún. önkormányzat körébe esik."[13]

A nemzetiségi képviselők kitartottak egységes álláspontjaik mellett, miszerint a szűkebb Magyarországban (Erdélyt és Horvátországot kivéve) a municipális szerkezet keretében kell megvalósítani a nemzetiségek esetében az önkormányzatot.

Az ismertetett álláspontok képviselői között egyre hevesebbé váltak a viták. Tisza Kálmán a fennálló nyelvi törvények kíméletlen végrehajtásával fenyegetőzött, végül is Deák javaslatát fogadta el a Képviselőház, 24 nemzetiségi képviselő pedig tiltakozása jeléül elhagyta az üléstermet. Az ily módon meghozott nemzetiségi törvény legnagyobb fogyatékossága az volt, hogy a nemzetiségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó rendelkezéseket nem fogalmazta meg egyértelműen, rengeteg lehetőséget biztosított azok megsértésére, ugyan-

akkor semmilyen biztosítékot nem tartalmazott a nyomán felmerülő sérelmek orvoslására. A végleges szöveg számos kibúvóra adott alkalmat, szubjektív tényezőkre bízta a nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítését, a hatóságok és magánfelek érintkezésének, az állami iskolák oktatási nyelvének kérdésében, sőt a nemzetiségi tisztviselők alkalmazásának kérdésében is. Mindebből következik, hogy a látszólag liberális 1868. évi nemzetiségi törvény az elkövetkező évtizedek gyakorlatában nem érvényesülhetett még olyan mértékben sem, mint ahogyan azt a javaslattevő Deák Ferenc és a megszavazó képviselők elvárták. A későbbi magyar kormányok, melyeknek politikájában mind nagyobb teret nyertek a türelmetlen, egyre agresszívabb, az egységes magyar nemzet elvéből kiinduló nacionalista törekvések, melyek kétségbe vonták és megkérdőjelezték a nemzetiségek kulturális törekvéseinek létjogosultságát is, minden alkalmat megragadtak arra, hogy a nemzetiségi törvényben minimálisra redukált jogok alkalmazását is lehetetlenné tegyék. Ez a nemzetiségek iránti magatartás, valamint a 67-es kiegyezés s a Monarchia fenntartásának majd minden vitális kérdésében kompromisszumokra épülő szerkezete vezetett oda, hogy az általános világégésben a sorozatos jogtalanságok által létrejött feszültség a dualista rendszer felbomlását eredményezte.

Amikor Zombor szab. kir. város 1867 és 1918 közötti művelődéstörténetének feltérképezésére vállalkozunk, ismernünk kell azokat az állítólagos lehetőségeket, amelyeket az 1868-ban meghozott nemzetiségi törvény írt elő. Rendelkezéseiben megfogalmazást nyert többek között a szabad nyelvhasználat érvényesítése, mégpedig „az egyházaknak az egyházközségek, a felsőbb egyházi hatóságok és az egyházi bíróságok szintjén egyaránt". A törvény kimondta, hogy „bármely nemzetiségű állampolgárnak jogában áll közművelődési, tudományos, művészeti és gazdasági egyesületeket, társulatokat és intézményeket létesíteni, s azok nyelvét szabadon meghatározni".[14] A községeknek, egyházközösségeknek és magánszemélyeknek jogában állt az általuk alapított és fenntartott iskolák oktatási nyelvéről dönteni. Az állam által létesített alsófokú és középfokú oktatási intézmények esetében pedig úgy rendelkezett, hogy „az állami tanintézetekben köteles (az állam) a *lehetőségig* gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegben együttélő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik".[15] E 17. megfogalmazásából konkrétan felismerhető a rendelkezés kijátszására nyíló lehetőség, mert nem azt írta elő egyértelműen, hogy az állam köteles a nemzetiségi területeken az érdekelt nemzetiség anyanyelvén megszervezni az oktatást, hanem csak a „lehetőségig" való gondoskodást irányozta elő. Ez pedig azt jelentette, hogy szubjektív megítélés függvényeként kezelte a kérdést, ahelyett, hogy az objektív követelmények kielégítését tette volna kötelezővé.

A 27. § kimondta, hogy „valakinek a nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra a különböző nemze-

tiségekből a szükséges nyelveken jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak."[16]

Függetlenül attól, hogy az 1868-ban meghozott nemzetiségi törvény korántsem tett eleget a nemzetiségek elvárásainak, a liberális jelleget nem lehet tőle elvitatni. Állításunk bizonyításaként hadd említsünk csak annyit, hogy a későbbiek során, amikor a magyar vezető réteg mind elkeseredettebb harcot vívott az egységes magyar politikai nemzet megteremtéséért, és minden eszközt felhasznált a nemzetiségek maradéktalan beolvasztására, a kormányhű nemzetiségi képviselők egy része gyakran éppen e törvény végrehajtását követelte a nemzetiségek ellen irányuló nacionalista törekvések megakadályozására.

*

Zombor művelődéstörténeti viszonyainak alakulására egyfelől a kiegyezéssel létrejött országos viszonyok hatottak, másfelől meghatározó jellegű volt a város geográfiai helyzete, történelmi és kulturális múltja, etnikai összetétele, valamint az országos rendezés nyomán kialakuló társadalompolitikai és gazdasági helyzet létrejötte. Bács-Bodrog vármegye központjában, különösen a 19. századtól kezdve, érezhető volt az itt élő polgárok azon törekvése, hogy ne csak adminisztratív központként működjön a megyeszékhely, hanem vezető hely illesse meg a politikai életben, gazdasági körülményeinek mind szerteágazóbb továbbfejlesztésében, és természetesen igény támadt egy valóságos művelődési központ létrehozására is. A megyeszékhelyi státus elnyerésével rohamosan megnőtt a lakosság száma. Míg 1773-ban 9776 lakosa volt a városnak, 1818-ban már 19 439-re emelkedett a létszám. Az összlakosság többségét a szerbek és bunyevácok (horvátok) alkották. Közvetlenül 1848 előtt jelentékenyen megnövekedett a magyar ajkú lakosság száma, s 1867-től kezdve ismét

a magyarság létszámának lassú, de állandó növekedése figyelhető meg. Még az 1900. évi statisztikai adatok alapján is (amikor pedig minden eszköz a magyarosítás szolgálatában állott: a gimnáziumban pl. 1903-tól csak magyar nyelven folyt tanítás és csak a majd egy évszázados múlttal rendelkező szerb tanítóképző tette lehetővé a szerb nyelven történő oktatást), a 29 609 lakosú Zomborban 11 927 szerb, 5770 bunyevác (horvát) és csak 9297 magyar élt. A magyarul beszélők száma nem haladta meg az ötven százalékot.[17]

A kultúrateremtés igénye a városban mindig nemzeti alapokról indult, a nemzeti megosztottság viszont nem kedvezett egy erőteljes, jelentős eredményeket is felmutatható kulturális mozgalom kialakulásának. A 19. század első felében volt is némi lehetőség arra, hogy a szerb nemzeti kultúra letéteményese legyen a város, s valószínűleg ez meg is történik, ha az 1849/50-ben tervezett Szerb Nemzeti Színház alapját Zomborban sikerül megvetni, de a Matica srpska Újvidékre való költözése lényegében már e várost jelölte ki az egyre jobban izmosodó szerb kultúra székhelyéül. Ha viszont a 19. század második felében kialakuló körülményeket vesszük figyelembe, amikor a magyar kultúrtörekvések kibontakoztatásán volt a hangsúly, meg kell állapítanunk azt, hogy az óhajtott célok megvalósítására nem voltak meg a feltételek Zomborban, mert a megyeszékhely sohasem volt annyira magyar jellegű, hogy egy esetleges Bács-Bodrog megyei magyar művelődési központ legyen, amely színvonalban megközelíthette volna a magyarországi vidéki kultúrközpontok bármelyikét.

Amikor Zombor művelődéstörténeti szerepének helyét igyekszünk kijelölni, mind a kiegyezés utáni magyar, mind pedig szerb vonatkozásban, meg kell állapítanunk, hogy a két nemzeti kultúra vonatkozásában nem születtek olyan eredmények, amelyek túlmutattak volna a provincializmuson. Ezen belül a hagyományőrző jelleget természetesen nem lehet elvitatni a két nemzeti kultúra számos helybeli ápolójától sem. E tényszerű megállapítás nem kérdőjelezhető meg annak tudatában sem, hogy a századfordulón olyan íróegyéniségek éltek Zomborban, mint Laza Kostić vagy Gozsdu Elek, hogy innen indult útjára a szerb irodalom ma már klasszikusa, Veljko Petrović, vagy a magyar nyelvészet kimagasló alakja, Bárczi Géza, hogy ebben a városban tanult Papp Dániel, Isidora Sekulić és Jovan I. Dučić. Az itt születettek és itt tanultak tehát, útravalóul, az alapozó tudást Zombor tanintézeteiből kapták.

Mint látni fogjuk az elkövetkezőkben, csak azok az intézmények és azok az egyének értek el a provincializmuson is túlmutató eredményeket, amelyek és akik az általános műveltség mind szélesebb körű megalapozásán és térhódításán fáradoztak, amelyeknek és akiknek kulturális törekvése túlnőtt a nemzeti szempontok elsődleges érvényesítésén, de ugyanakkor az általánosat szolgálva, magán viselte a nemzeti jelleget. És túlnőtt a provincializmuson azoknak a számos helybeli értelmiségieknek a tevékenysége, akik koruk hivatalos nemzetiségellenes politikáját meghazudtolva, irodalmi és irodalomtörténeti munkálkodásuk feladatául a kapcsolatteremtést tűzték ki.

Az általános műveltséget megalapozó intézmények között kell megemlítenünk a könyvtárat, a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulatot, az 1882-ben felépített színházat, a századfordulón megalapított Szabad Lyceumi Egyesüle-

tet. Tágabb értelemben ide sorolhatók a nemzeti jellegű tanintézetek közül a szerb tanítóképző, a 19. század utolsó harmadában megnyitott főgimnázium és felső kereskedelmi iskola is. Az általános és egyben nemzeti jellegű művelődést tette lehetővé a *Golub* című ifjúsági lap, a *Bácska* és a *Zombor és Vidéke* tárcarovata is, mely ezen felül még a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok ápolóinak munkásságát is rögzítette egy olyan korban, amikor az egyre jobban elmérgesedő politikai szituáció mind kevésbé kedvezett az ilyen jellegű tevékenységnek. Az egyre gyarapodó egyéni és intézményes kiadótevékenységet sem szabad mellőznünk akkor, amikor Zombor művelődéstörténetének sokrétűségben és eredményekben igen gazdag periódusáról, az 1867 és 1918 közötti időszakról igyekszünk minél reálisabb képet festeni.

Ismeretes tény, hogy „az 1867-ben megkötött osztrák–magyar kiegyezés bizonyos politikai nyugalmat, jelentős gazdasági fellendülést, tehát a szó teljes értelmében vett konszolidációt teremtett".[18] Ennek a konszolidáció teremtette légkörnek viszonylagos nyugalmi helyzete uralkodott Zomborban a 20. század elejéig, melyet a lappangó nemzeti ellentétek nem túl gyakori, rövid ideig tartó kirobbanásai zavartak meg időnként. A kifejezett állásfoglalásra kényszerítő politikai események legtöbbször a város határain túl bonyolódtak le, s lecsapódásuk csak erejevesztetten éreztette hatását, bolygatta meg a kompromisszumokra épülő helybeli viszonyokat. Az egymás mellett élés ténye és az ebből fakadó egymásrautaltság tudata eleve gátat emelt az egymás közötti viszonyok megváltoztatására irányuló törekvéseknek.

Az 1845-ben megalakított Szerb Olvasókör (Čitaonica) tevékenységére a tárgyalt korszakban meghatározóan kihatott a tőkés fejlődés, „amelybe a szerblakta dél-magyarországi területek viszonylag korán és erőteljesen bekapcsolódtak", s melynek következménye a szerb polgárság differenciálódása

lett.[19] A Szerb Nemzeti Liberális Párt (Srpska narodna slobodoumna stranka) felbomlása, mely Svetozar Miletić visszavonulásával kezdődött, ebben az Olvasókörben is éreztette hatását. A nagykikindai konferenciát megelőző budapesti tanácskozáson Nika Grujić és dr. Stevan Kronić vettek részt. Ezt az előzetes ülést azért hívták össze, hogy megvitassák annak lehetőségét, miképpen illeszkedhet be a szerb földbirtokos réteg és gazdag polgárság a dualista rendszerbe. Lényegében ez a magyar polgári társadalomba való aktív beilleszkedést jelentette volna, és az ily módon lehetségessé váló érvényesülést. A két küldött, miután megismerkedett a konferencia céljaival, melyekkel nem értett egyet, eltávozott az ülésről. A Szerb Nemzeti Liberális Párt tagjainak Zomborban megtartott tanácskozásán a mindig is Miletić politikáját ellenző Nika Maksimović igyekezett meggyőzni a részvevőket az újonnan kidolgozott program célszerűségéről, de a többség nem értett egyet nézeteivel és olyan döntés született, hogy a zomboriak nem képviseltetik magukat a nagykikindai értekezleten. Mindenesetre tény az, hogy ez az értekezlet a párton belüli megosztottsághoz vezetett Zomborban is. A beilleszkedést igenlő, a „notabilitások"-nak (notabiliteti) nevezett tábor Nagykikindán 1884-ben önálló pártot alakított, mely mindenben a kormánypártot támogatta, elismerte a kiegyezést, s cserébe csak a nemzetiségi törvény végrehajtását, valamint a szerb egyházi önkormányzat tiszteletben tartását kívánta. A Nika Maksimović köré csoportosuló olvasóköri tagok ebben a szellemben tevékenykedtek, a nagykikindai konferencián való részvétel ellenzői viszont a liberális szárnyhoz tartoztak. A liberális pártban is bekövetkezett azonban a differenciálódás, előtérbe került a radikális szárny, amely az 1869. január 28-i nagybecskereki konferencia programját igyekezett kibővíteni, mégpedig szociális-demokratikus szellemben, a kispolgárság és a tehetősebb parasztság igényeinek és érdekeinek figyelembevételével. Miletić *Zastavá*jának szerkesztője 1885-ben a radikális Jaša Tomić lett, az eredeti programhoz ragaszkodók Mihajlo Polit-Desančić és lapja, a *Branik* köré tömörültek.

A Szerb Olvasókör tagjainak többsége az óliberális szárnyhoz tartozott. Az évben, amikor Nagykikindán megalakították a notabilitások pártját, a *Zastava* szerkesztése is az ő kezükbe került, s a miletići eszmékkel szöges ellentétben álló nézetek szócsövévé vált. A Szerb Olvasókör 28 alapító tagja rendkívüli ülés összehívását szorgalmazta, melyre 1884. május 20-án került sor. A 28 alapító tag nevében Nika Grujić olvasta fel azt a beadványt, melynek készítői arra kérték a tagokat, szüntessék be a *Zastavá*ra való előfizetést, mivel a lap „kijátszotta a mi régi szerb nemzeti pártunkat".[20] A vitában felszólalók többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lapra való előfizetést mindaddig fel kell függeszteni, amíg annak szerkesztője Toša Bekić. Négyen szavaztak a javaslat ellen. Közöttük volt Nika Maksimović testvére, Konstantin is.[21] E négy tag képviselte tulajdonképpen a notabilitások irányvonalát az Olvasókörben, a többséget mégis a liberálisok alkották, ami az 1885. évi restaurációs közgyűlésen is nyilvánvalóvá vált. Az elnököt ugyanis e tábor tagjai közül választották meg a kereskedő Sima Bikar személyében. Ez politikai vereséget is jelentett egyben az évtizedeken át monopolhelyzetben levő csoport számára, mely a

város politikai és társadalmi életében a sznobizmuson és családi összeköttetéseken alapuló együvétartozás címén az ún. városi arisztokráciát alkotta.[22] Az elszenvedett vereség után e réteg képviselői kivonultak az Olvasókörből, és a bojkott jeléül a Magyar Olvasókör tagjai közé vétették fel magukat.

Ezek után vége-hossza nem volt az Olvasókörben a tagok közötti nézeteltérésekből fakadó összetűzéseknek. A nézeteltérések gyökereit a politikai differenciálódásban kell keresni, és nem magyarázhatók a szerbek hirtelentermészetűségével, szenvedélyességével és vérmességével, mint ahogyan az elnök, Ljubomir Rajić kifejtette az 1892. november 30-án megtartott közgyűlésen. A radikálisok és liberálisok közötti frakcióharc természetesen az Olvasókör tagjainak viszonyán is éreztette hatását. Mivel azonban a tagok többsége mégiscsak a helybeli burzsoázia képviselőiből és a hozzájuk hasonuló értelmiségi rétegből tevődött össze, nem kell csodálkoznunk azon, hogy Stevan Jović, a *Zastava* egykori főszerkesztője, Drakulić Paja zombori országgyűlési képviselővel támadt vitája kapcsán a következőket írta a *Stražá*ban: „Senki se higyje, hogy a zombori Olvasókörben a politika miatt borzalmas dolgok történnek. Csak úgy mellékesen jegyzem meg, hogy a zombori Olvasókör tagjainak többsége ha netán politizál is, azt privát teszi (semmiképpen sem az Olvasókörben), hiszen az elmúlt országgyűlési képviselő-választásokon a kormánypárti képviselőre szavazott . . . Különben, ha a Zomborban uralmon levő kormányhatalom az eddigiek során arra a meggyőződésre jutott volna, hogy az Olvasókör politikai egyesületté vált, föltételezem, hogy intézkedései révén véget vetett volna az Olvasókör ezirányú tevékenységének."[23]

Hogy mennyire igaza volt Stevan Jovićnak, amikor az Olvasókör tagjainak politikai hovatartozásáról megállapította, hogy az az államra nézve nem veszélyes, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az Olvasókör 50 éves

jubileumának megünneplése után nyilvánvalóvá vált az erőviszonyok differenciáltsága, mégpedig nem a radikális nézeteket vallók javára. A notabilitások gazdasági érdekeltségeit védelmezők kerültek túlsúlyba, hiszen a további működésre vonatkozó irányelvek érvényesítését az elnökké választott földbirtokos, Apponyi-pártot támogató Stevan Kronić és a köréje csoportosuló tagok határozták meg. Ennek egyenes következménye az volt, hogy az Olvasókör a továbbiak során föladta a szerbek önkormányzati jogaiért folytatott harcot, 1901-ben messzemenően támogatta az újonnan választott főispán, Latinovits Pál kinevezését, 1902-ben pedig a Kossuth-ünnepség alkalmából támogatta azt a javaslatot, hogy szobrot állítsanak Damjanich Jánosnak, akit a szerb közvélemény árulónak tartott. A tagság egy része távolmaradásával fejezte ki elégedetlenségét, ami az Olvasókör anyagi helyzetének alakulására is kedvezőtlenül hatott. A *Sloga* ezzel kapcsolatban pl. 1910-ben a következőket írta: „Po pročitanju izveštaja dobili smo impresiju, da kruženje krvi u Čitaonici biva s godine u godinu sve tromije kao u organizmu koji stari. Čitaonica kao da nije više centar srpske društvenosti u Somboru. Ona više nema one privlačne snage, koju je negda imala, jer ima dosta članova koji prodju mimo nje kao pored turskog groblja, pa idu pod tudj krov, da se tamo razonode od dnevnih briga i poslova . . . Kod nas mnogi Čitaonicu upotrebljavaju kao jeftiniju kavanu . . ."[24]

Az Olvasókör hangadó tagjainak elkötelezettsége a magyar kormány és annak politikája iránt tehát nyilvánvalóvá vált a 20. század elejére. Laza Kostić 1901-ben történt elnökké választása sem változtatott ezen a tényen. Az Olvasókör monográfiájának írója, Radivoj Plavšić is megállapította: annyi történt csupán, hogy az 1902. évi költségvetés az addigiaknál nagyobb összeget különített el újság- és könyvvásárlásra. Ettől az időtől kezdve egészen az első világháborúig évente 45–50 különböző szerb, horvát, magyar és német nyelvű napi- és hetilapot, folyóiratot szereztek be az olvasóköri könyvtár számára.

A belgrádi Szerb Királyi Akadémia (Srpska kraljevska akademija) 1902-től rendszeresen ellátta kiadványaival az Olvasókört. Az egyetemes szerb kultúra szempontjából az 1903. esztendőnek (Branko Radičević halálának 50. évfordulója) volt jelentősége. A zombori Olvasókör október folyamán alkalmi műsorral adózott a nagy szerb költő emlékének és a karlócai szobor leleplezésén is képviseltette magát Laza Kostić és Stefan Ilkić személyében.

Függetlenül a társadalompolitikai tevékenységben tapasztalható érdektelen magatartástól, a 20. század elején is történtek kísérletek arra, hogy kulturális, de politikai szempontból is az Olvasókör életét az akkori társadalmi szükségleteknek megfelelően mozgalmasabbá tegyék. E tekintetben a kezdeményezés a fiatalok részéről történt, elsősorban Stefan Ilkić és dr. Joca Lalošević igyekezete fémjelezte ezeket a törekvéseket. Többek között népegyetem (Narodni univerzitet) alakítását javasolták az Olvasókörnek, amely alkalmat nyújt majd minden szerb érdeklődőnek a város kulturális életében való tevékenyebb részvételre. Véleményünk szerint is, a zombori szerb polgárok igényelték az ilyen jellegű tevékenységet, hiszen a magyar nyelven működő Szabad Líceumi Egyesület által rendezett előadóestéknek gyakran számos szerb

hallgatója is volt, sőt 1903-ban, éppen Joca Lalošević tartott sikeres előadást a görögkeleti egyházi ének történeti fejlődéséről. Az eszme népszerűsítése érdekében a helybeli *Slogá*ban is cikkeztek a javaslattevők, sajnos, eredménytelenül. A szerb nyelvű népegyetemi előadások szervezésére valóban alkalmas lett volna az Olvasókör, s szinte érthetetlen, miért nem valósulhatott meg a fiatalok elképzelése, annál inkább, mert a Szerb Olvasókör keretében megvolt a lehetősége annak, hogy az érvényben levő, sokat támadott és kifogásolt nemzetiségi törvény által szavatolt jogok alapján szerb nyelven szervezték meg az érdeklődő polgárság nemzeti és általános művelődésére irányuló tevékenységet. Mindössze annyi történt, hogy a Devojačko kolo és a Trgovačko kolo az Olvasókör helyiségeiben tartotta meg rendezvényeit 1907 és 1914 között.[25]

Az Olvasókör társadalompolitikai és művelődési szerepét 1867 és 1918 között lényegében két folyamat határozta meg: a tagok politikai differenciálódásának folyamata, amely a szerb polgárság gazdasági érdekeltségének függvényeként jelentkezett, és mint ilyen óhatatlanul a beilleszkedéshez vezetett. A második korszak a differenciálódást követő éveket öleli fel egészen az első világháborúig, amit a beilleszkedett erők dominanciája jellemzett, s melynek következménye a szerb nemzeti törekvésekért folytatott harc stagnációja volt. A differenciálódás folyamatának kezdetén néhány jelentős társadalompolitikai és művelődési tevékenység megszervezésének színhelye volt az Olvasókör jótékonysági akciók formájában. Gyűjtést szerveztek az újvidéki Szerb Nemzeti Színház anyagi megsegítésére, a színház vendégszereplésekor pedig igyekeztek mind nagyobb számú bérletet biztosítani. Gyűjtéssel igyekeztek segíteni a helybeli szegényebb sorsú szerb tanulók, valamint az 1869-ben elfojtott Boka Kotorska-i felkelők helyzetén is (ugušeni ustanak Bokeljaca). Az újvidéki Szerb Népnyomda (Srpska narodna štamparija) számára harmincszor 50

forintos befizetést biztosítottak a tagok, de segítették 1876-ban a hercegovinai felkelést, 1876 és 1878 között pedig a szerb–török háborút. Az anyagi támogatáson kívül több zombori, az Olvasókör néhány tagjával együtt részt vett a háborúban, ezért 1879-ben bűnvádi eljárást indítottak néhányuk ellen. A felbolydult közvélemény hatására és Ferenc József november 22-i rendelete értelmében azonban megszüntették az eljárást. Az 1896. évi szerbiai és boszniai árvízkárosultak megsegítésében is kivette részét az Olvasókör.

A város gazdasági életének fellendülése a nyolcvanas években éreztette hatását. Ennek köszönhetően 1882. május 25-én megvetették a felépítendő Szerb Olvasókör otthonának alapját. A 34 543 forint értékű épületet még az év decemberében felszerelték.[26]

Az Olvasókörnek a város művelődési életében betöltött, eredményekben gazdag részvétele mindinkább lelassult. A nemzeti egyenjogúságért folytatott küzdelmet a Szerb Nemzeti Liberális Párton belüli frakcióharc váltotta fel, a nemzeti törekvések nagy részét feladta az Olvasókör tagjainak jelentős hányada is, azért, hogy a kompromisszumokra épülő, uralmi osztályérdekeltségű csoporton belül megtarthassa és megszilárdíthassa azokat a vezető pozíciókat, amelyeket a nemzeti ügy elárulása révén sikerült megszereznie.

A magyar nemzeti művelődés otthonának tekintették az 1844-ben megalakított Magyar Olvasókört, melynek legtevékenyebb korszaka a Bach-féle abszolutizmus idejétől a kiegyezésig tartott. Elsősorban politikai tevékenységről volt szó és nem művelődési célok megvalósításáról, mint ahogyan az alapszabályok hangoztatták. A helybeli nemzeti ellenállás megszervezésére törekedtek a tagok. A kormányellenes szervezkedést 1860 májusában megtorló intézkedések követték. Aszt Nándort néhány társával együtt Josefstadtba hurcolták. Közvetlenül a kiegyezés előtti években a zombori szerb és magyar vezető réteg együttesen igyekezett fellépni a függetlenségért, alkotmányosságért és parlamentarizmusért folytatott küzdelemben. Ennek szellemében megélénkült a két olvasókör közötti kommunikáció, s habár bizonyos fenntartásokkal, de egészen addig tartott, amíg a dualista rendszer létre nem jött. A város polgárainak közös érdeke magyar nemzeti érdekké redukálódott, melynek érvényesítését az elkövetkezőkben a kiegyezés teremtette politikai és gazdasági konszolidáció biztosította. A Magyar Olvasókör meghirdetett művelődési programja tulajdonképpen paravánul szolgált a politikai célok megvalósításáért folytatott küzdelemben. Az effajta tevékenység mindinkább tárgytalanná vált, a város művelődési életének lebonyolítását pedig más típusú intézmények létesítése tette lehetővé. A magyar nemzeti művelődés igényét, miután annak helyzete már nem volt veszélyeztetett, az általános művelődés igénye váltotta fel. A Magyar Olvasókör meghatározó jellegű politikai orientáltsága felett elszállt az idő. Az általa 1844 és 1867 között betöltött politikai funkció érvénytelenné vált. Ennek eredményeképpen a város társadalmi életének perifériájára szorult az Olvasókör: társas összejövetelek színhelye lett 1918-ig. Mindössze egyetlenegyszer sikerült kézbe venni a város művelődési életének egyik kulcsfontosságú kérdésében a kezdeményező szerepét. Az 1879. április 6-i

közgyűlésen konkrét indítvány formájában szorgalmazták a városi színház felépítését, s a tervek három éven belül valóra váltak.[27]

A város polgárainak általános művelődését elősegítő intézmények sorában az 1859. szeptember 19-én megalakult Városi Könyvtárt kell elsőként megemlíteni, függetlenül attól, hogy működésében 1918-ig bizonyos nemzeti tendenciák (előbb német, majd magyar) érvényesítését érhetjük tetten. Alapítójának, Bieliczky Károly városi hivatalnoknak, a könyvtártörténet írója, Radivoj Plavšić az apolitikusságot rója fel, nem kisebbítve természetesen érdemeit sem. Az apolitikus magatartás magában véve elítélendő jelenség lehet, de ha konkrét társadalompolitikai kontextusban vizsgáljuk, pozitív előjelűvé válhat. Tény az, hogy Bieliczky, amikor megalapozta könyvtárát, elsősorban a köz nevelését tartotta szem előtt, s mindvégig kitartott politikamentes törekvéseiben. Ennek köszönhető, hogy már a kezdet kezdetén elhatárolta magát attól a nép művelődését elősegítő bécsi egyesülettől (Bečko udruženje za širenje štampanih dela radi narodnog obrazovanja), melynek 1856 decemberében segítségét kérte: hamarosan világossá vált előtte ugyanis, hogy ez az egyesület Bécs elnémetesítő politikájának szolgálatában áll, a közművelődést csupán a germanizáció függvényeként kezeli, tagjait különösen a francia és angol irodalmi termékektől igyekszik megóvni. Ezt az álláspontot Bieliczky nem tartotta elfogadhatónak, mert ő egy mindenki számára hozzáférhető városi könyvtár létesítését tűzte ki feladatul, melynek egyedüli célja az általános közművelődés feltételeinek megteremtése volt, függetlenül az egyes nemzeti törekvésektől. Azt a tényt, hogy tevékenysége során elsősorban német nyelvű kiadványokkal gyarapodott a könyvtári állomány, nem vitatjuk, de való igaz az is, hogy az általános művelődést elősegítő kiadványok többsége Kelet-Közép-Európában ebben a korban német nyelven jelent meg, a szerb és a magyar nemzeti jellegű könyvkiadás még gyermekcipőben járt az ellenállás éveiben, de később is, egészen a 19. század utolsó harmadáig, és sem mennyiségben, sem minőségben nem vehette fel a versenyt az általános művelődést elősegítő német nyelvű kiadványokkal. A könyvtáralapító művelődési célokat előnyben részesítő, nemzetmentes orientációjáról tanúskodik az 1875-ben kiadott katalógus is, mely 9499 műről ad számot (20 093 füzetben). A könyveket Bieliczky nyolc csoportba osztotta. A szépirodalmi kiadványok mellett megtalálhatók a történelmi, földrajzi és természettudományos tárgyú könyvek, különböző útleírások és életrajzok, a politika és a mitológia tárgykörét feldolgozó művek, a görög és latin klasszikusok, de a gyakorlati életben segítséget nyújtó kiadványok is, melyek az oktatással és a neveléssel, a mezőgazdasággal, a kertészettel stb. foglalkozók érdeklődési körét voltak hivatva kielégíteni. A felsoroltakon kívül enciklopédiákkal, orvostudományi és nyelvészeti szakkönyvekkel is gyarapították a könyvtári állományt.[28]

Nincsenek konkrét adatok arra vonatkozóan, hogy a város polgársága függetlenül a nemzeti hovatartozástól, milyen mértékben beszélte egymás nyelvét, de feltételezzük, hogy a tehetősebbek és iskolát végzettek az anyanyelv mellett, lett légyen az magyar, szerb vagy német, jártasak voltak egymás nyelvének ismeretében. Ennek a feltételezésnek igazolásául emlékeztetni szeret-

nénk egy 1841-ből származó beadványra. Öt szerb és magyar aláírója kifogásolta a Városi Tanács intézkedését, melynek értelmében, szerintük indokolatlanul, megtagadták egy német színtársulattól a játszási engedélyt, holott a város előkelő és művelt polgárai a német nyelvet is beszélik.[29] Nincs okunk kételkedni abban, hogy a művelt réteghez való tartozás a továbbiakban is feltételezte a német nyelv ismeretét, hiszen a 19. század utolsó harmadában megjelenő helybeli magyar és szerb sajtó munkatársai pl. gyakran közöltek fordításokat a tárcarovatban, nemcsak német, de francia és angol nyelvről is. Amikor tehát Bieliczky munkásságát kívánjuk értékelni, nem tehetjük azt pusztán abból a szempontból, hogy szándéka milyen mértékben tudott a szerb vagy magyar nemzeti érdekek érvényesítésével szolgálatába állni. Általános közművelődési alap megteremtésén fáradozott, egy olyan korban, amikor a nemzeti művelődést részesítették előnyben. Korában és később is sokan elmarasztalták emiatt, holott az általa megalapozott könyvtár nem zárta ki a nemzeti aspektus figyelembevételét, illetve előnyben részesítését a későbbiek során, amikor a szerb vagy a magyar könyvkiadás kiterebélyesedett. Nem rajta múlott csupán, hogy ezt az igényt nem tudta maradéktalanul kielégíteni.

Bieliczky elfoglaltságára és egészségi okokra hivatkozva 1874 folyamán lemondott könyvtárosi megbízatásáról. Július 1-jétől fizetett könyvtáros végezte mindennap du. 14-től 16 óráig a könyvkölcsönzés munkáját évi 200 forintért. Az összeget a magisztrátusi költségvetéséből biztosították. Körülbelül ettől az időponttól számítottan indult meg az a folyamat, melynek eredményeképpen a kifejezetten humanisztikus és apolitikus célok a politikai-nemzeti irányvonalra váltottak, s az állam által szorgalmazott kultúrmissziós feladat betöltésének fegyverévé váltak. Az Egyesület (Udruženje grada Sombora za održavanje biblioteke) 1882. április 30-án megtartott közgyűlésen (Generalna skupština) Gertinger Adolf elnök számolt be a Bieliczky Károly halála óta eltelt időszakban végzett tevékenységről. Röviden ismertette a könyvtár történetét, felsorolta Bieliczky érdemeit, de elmarasztalta őt a könyvállomány gyarapításának kérdésében. Kifogásolta a mennyiségi gyarapodást a minőség ellenére és természetesen azt a vitathatatlan tényt, hogy a vásárolt könyvek 85%-a német nyelvű volt. Ismertetőjének lényege tulajdonképpen az volt, hogy az elkövetkezőkben a magyar könyvek vásárlására kell helyezni a hangsúlyt. Gertinger kritikai észrevételeit csak részben fogadhatjuk el, ha tudjuk, hogy egyike volt a könyvtári Egyesület alapító tagjainak, tehát volt lehetősége arra, hogy már a kezdetektől beleszóljon a könyvállomány gyarapításának kérdésébe. Még akkor is, ha helyénvalónak tartjuk észrevételét, miszerint kevés magyar könyve (11,3%) volt a könyvtárnak, nem hallgathatjuk el azt, hogy ugyanakkor elmulasztotta megjegyezni: a szerb könyvek mindössze 1,5%-át teszik ki az állománynak, holott a város lakosságának több mint 50%-a szerb, a bunyevácokról/horvátokról nem is beszélve.[30]

A közgyűlésen többek között döntés született az Egyesület reorganizálásáról, új alapszabály kidolgozásáról és egy gyakorlati jellegű katalógus összeállításáról. Az új alapszabályt a magyar kir. külügyminisztérium 44 955/1882

szám alatt hagyta jóvá, melyet az Egyesület ülésén (skupština Udruženja za održavanje biblioteke) 1882. július 2-án léptettek életbe.

Az Egyesület nevét Zombor Szabad kir. város könyvtári Egyesületére változtatták. A célok és feladatok megfogalmazásában történtek lényeges változtatások elsősorban, valamint a vezetőségi tagok szervezeti struktúrájában. A régi alapszabály értelmében az Egyesületnek könyvvásárláskor az évi jövedelem összegétől függően figyelembe kellett vennie a Zomborban élő nemzetiségek igényeit és azok egyenlő arányú kielégítésére kellett törekedni. Az új alapszabály 2. §-a értelmében viszont az Egyesület célja „se sastoji u nabavci i širenju savremenih dela lepe književnosti i naučnih dela, da pomoću njih, s jedne strane, uzdigne opšte duhovno obrazovanje, s druge strane, da potpomaže domaću, u prvom redu madjarsku književnost".

A könyvtár anyagi kiadásait elsősorban a tagsági díjból fedezték. Mindössze 1911-ben részesítette az állam 1000 korona segélyben ezt az intézményt. A vásárláson kívül adományokkal is gyarapodott a könyvállomány. Radics György hagyatéka 1882-ben került a könyvtárba, az adományozók között találjuk Vértesi Károlyt, Mártonffy Károlyt, Baloghy Ernőt, Patai Sándort, Gertinger Pált és Dalmai Bélát, valamint a Magyar Olvasókört, mely 1883-ban szüntette meg saját könyvtárát.

Beszédesek az 1880 és 1918 közötti statisztikai adatok is. Míg 1882-ig a tagok száma jóval meghaladta a 200-at (200–260), addig 1883-tól kezdve egészen 1915-ig 145 és 177 között alakult a taglétszám, 1905-ben pl. mindössze 119 tagot számlált az Egyesület. A gyarapodásra vonatkozóan vezetett kimutatások csak a magyar és a német nyelvű kiadványokat jegyezték szám szerint, a szerb könyveket a többi kiadványok kategóriájába sorolták, függetlenül attól, hogy városi könyvtárról lévén szó, gondot kellett volna viselni a lakosság 50%-át kitevő szerbek igényeinek kielégítésére is.[31] Annak idején felrótták Bieliczkynek, hogy nem fordított kellő figyelmet a magyar könyvek vásárlására. Az 1882 és 1918 közötti időszak legnagyobb hiányosságát viszont abban állapíthatjuk meg, hogy a könyvtárszervezés ügyét a magyar kultúrmissziós feladatok érvényesítésének szellemében végezték egy olyan nemzetiségi közegben, amelynek művelődési elvárásai nem voltak azonosak az állam által meghirdetett és szorgalmazott művelődéspolitika kívánalmaival. A város lakossága 50%-ának igényeiről tudomást nem venni olyan politikai vakságról tett tanúságot, melynek negatív következményei a könyvállomány hiányosságában éppen úgy megnyilvánultak, mint a meghirdetett általános művelődés lehetőségének a megkérdőjelezésében, s közvetve tovább mélyítették a nemzetiségi ellentéteket is.

Visszatekintve az 1857 és 1918 közötti időszakra, a városi könyvtár művelődéstörténeti szerepét a következőkben állapíthatjuk meg. Bieliczky Károly politikamentes magatartásának köszönhető, hogy egyáltalán létrejött egy, az általános művelődés iránti igény kielégítését megalapozó könyvtár, mely lényegében nem a bécsi egyesület germanizációs politikájának szolgálatában állott, jóllehet a könyvek jelentős hányada német nyelvű volt. Mint ilyen, az iskolázott polgárság továbbművelődését tette lehetővé, viszont a szélesebb

néprétegek közművelődési igényeit egy ilyen jellegű könyvtár nem biztosíthatta. Tehát lényegében egy osztályjellegű réteg érdekeltségének volt alárendelve, függetlenül a nemzeti hovatartozástól. Amíg ez az irányvonal volt a mérvadó, a taglétszám évenként jóval a 200 felül alakult. Abban a pillanatban, amikor a könyvtárállomány gyarapítását a századvégen egy elhatalmasodó magyar asszimilációs törekvések szellemében igyekeztek kisajátítani, a magyar nemzeti érdek előtérbe helyezésének következménye az lett, hogy csökkent a taglétszám, s ezzel párhuzamosan a könyvek vásárlására fordítandó jövedelem is. Az elpolitizált művelődési törekvések nemhogy megnövelték volna az érdeklődést, de csökkentették azt, leszűkítették a városi könyvtár olvasóinak számát. Hogy milyen visszás helyzet állt elő a kormány által meghirdetett művelődési politika irányelveinek követése folytán, bizonyítja az Egyesület elnökének, Falcione Nándornak közgyűlési felszólalása is. A szerb értelmiségi körök oly módon bojkottálták a könyvtárat, hogy nem a magyar nyelvű könyveket, hanem a német nyelvű kiadványokat kölcsönözték ki, ezért fokozottabb gondot kellett fordítani ezek vásárlására. Az eszébe sem jutott a könyvtár vezetésével megbízottaknak, hogy a könyvtárállományt szerb könyvek vásárlásával gazdagítsák, és ily módon hidalják át az olvasóközönség általános megelégedésére, a felmerült problémát.[32] A városi könyvtár körüli bonyodalmak is azt bizonyították, hogy egy olyan nemzetiségi közegben, mint Zombor, nem lehetett káros következmény nélkül asszimilációs művelődéspolitikát folytatni. Csupán meddő fikció maradt az az elképzelés, mely a 30 milliós „egységes magyar politikai nemzet" megteremtését szorgalmazta, anélkül, hogy számolt volna a reális helyzettel.

A Magyar és a Szerb Olvasókört, valamint a könyvtárat Zomborban a kiegyezés előtt alakították meg. Ezek alkották a Szerb Tanítóképzővel, valamint az alsófokú német, szerb és magyar oktatási tanintézetekkel együtt azokat az intézményeket, amelyekben a város művelődési élete meghatározott keretek között kibontakozhatott. Az 1867-ben létrejött kiegyezés a város művelődési életének arculatát sok tekintetben megváltoztatta. „A dualizmus mint a polgári átalakulás különböző erejű és irányú komponenseinek eredője a Monarchia burzsoá rendjének egész államhatalmi-politikai rendszere volt, amely magában foglalta az osztályuralom és a nemzeti hegemónia formáit, azaz az osztály- és nemzeti elnyomás hierarchiáját. E hatalmi rendszer, mint minden felépítmény, a társadalmi-gazdasági alapjain épült fel. A dualizmus gazdasági alapja bonyolult volt. A kapitalizmus ugyan a Monarchia egységes belső piacán a tőke és az áru szabad mozgását biztosító egységes gazdasági intézményekre és eszközökre támaszkodva fejlődött ki, de az egyre jobban hódító alapvető tőkésviszony mellett a gazdaságban tovább éltek a feudalizmus maradványai, s az egyes tartományok, nemzetek között történetileg kialakult egyenlőtlenségen alapuló gazdasági kapcsolatok, függőségi viszonyok. A Monarchia egységes belső piacán létrejött kapitalista munkamegosztás ezekre a termelés jellegében s a fejlődés színvonalában megörökítődött – különbségekre épült rá. Ugyanakkor az egységes monarchiai piacra – néhol csak részlegesen, vagy csak potenciálisan – nemzeti piacok is kiformálódtak."[33]

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[1] Magyarország története 1848–1890. Főszerkesztő Kovács Endre, szerkesztő Katus László, 2. kötet, 775. o.
[2] Ua., 781. o.
[3] Ua., 777. o.
[4] Ua., 777. o.
[5] Ua., 834. o.
[6] Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. Összegyűjt. és jegyz. ell. Kemény G. Gábor. I., 1867–1892, Bp., 1952, 5. o.
[7] A már idézett Magyarország története 1848–1890, 807. o.
[8] Idézi ua. a 807. oldalon (kiemelés K. K.)
[9] Ua., 808. o.
[10] Ua., 809. o.
[11] Ua., 809. o.
[12] Ua. idézi a 810–811. oldalon
[13] Ua. idézi a 812. oldalon
[14] Ua., 813. o.
[15] Az 1868. évi nemzetiségi törvény 17. § (kiemelés K. K.)
[16] A már idézett Magyarország története 1848–1890. 813–814. o.
[17] Káich Katalin: Egy fejezet a magyar–szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből. Zombor 1875–1918. Ravangrad, Zombor, 1975, 4. o.
[18] Horváth Zoltán: Magyar századforduló. (A második reformnemzedék története, 1896–1914). Gondolat Kiadó, Bp., 1961, 27. o.
[19] Magyarország története, 1378. o.
[20] Idézi a beadványt Radivoj Plavšić: Monografija Čitaonice, Laza Kostić u Somboru. 1845–1960. Izd. Čitaonica „Laza Kostić" u Somboru. 1961, 104. o.
[21] Radivoj Plavšić idézett monográfiája, 106. o.
[22] Ua., 110. o. „nanesen (je) ozbiljan udarac decenijama razvijanom i održavanom snobizmu i porodično-rodbinskom monopolizmu somborske 'aristokracije' u društvenom i političkom životu".
[23] Ua. idézi a 125. oldalon: „No, da ne bi ko pomislio da se u Somborskoj čitaonici zbog politike dogadjaju užasne stvari, to ću samo mimogred da spomenem, da su članovi somborske čitaoničke većine, u koliko privatno politiziraju (a nikako ne u čitaonici), kod prošlih izbora za državni sabor glasali za kandidata vladine stranke . . . u ostalom, u Somboru ima i državnih vlasti, koje mislim, da su uverene, da se je čitaonica pretvorila u političko društvo, učinile bi tome smesta kraj." Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy az Olvasókörben kialakuló erőviszonyoknak megfelelően, Paja Drakulić hol tagja volt, hol pedig látványosan lemondott a tagságról.
[24] Ua. idézi a 136. oldalon
[25] Ua., 137–140. o. Káich Katalin: Szabad líceumok Bácskában és Bánátban. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1979, 68. o.
[26] Radivoj Plavšić idézett monográfija, 86–89. és 93–100. o.
[27] Káich Katalin: már a 17. alatt idézett munkája, 12., 15. és 38. o.
[28] Radivoj Plavšić: Stogodišnji razvoj i rad gradske biblioteke u Somboru 1859–1959. Izdanje Gradske biblioteke u Somboru, 1959, 33–34. o.
[29] Történelmi Levéltár, Zombor, Fond Magistrata Acta Politica 412/1841.
[30] Radivoj Plavšić 28. alatt idézett műve, 40–42. o.
[31] Ua., 44. és 45. o. 1882 és 1916 között 11 534 füzettel, vagyis 67%-kal gyarapodtak a könyvek: 6640 magyar, 2464 német és 2430 más nyelvű füzet került az állományba. 1916-ban a könyvek százalékos megoszlása: 64% német, 26,7% magyar és 9,03% szerb, latin, francia stb. Az 1882. évi kimutatáshoz viszonyítva annyi történt csupán, hogy kevesebb lett a német és több a magyar nyelvű könyv.
[32] Ua., 45–46. o.
[33] Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1975, 225–226. o.

Ózer Ágnes

A SZERB TÖRTÉNETÍRÁS KÁLLAY-KÉPE

Ritka az olyan történelmi személyiség, aki iránt a szerb történettudomány annyira élénk, kitartó és ellentétes érzelmek vezérelte érdeklődést mutatott, mint a száz évvel ezelőtt elhunyt Kállay Benjámin iránt.

Ez a majdnem másfél évszázados folytonos érdeklődés más jellegűnek mondható Kállay belgrádi diplomáciai szolgálatának korszakában (1868–1874), s másnak közös miniszterkedésének a kiegyezést követő időszakában (1882–1903). Abban a korban, amikor a Birodalom aktív, a Balkán-félsziget felé irányuló külpolitikájának Kállay Benjámin egyik elméleti és gyakorlati megalapozója és végrehajtója volt.

Ez a kép természetesen Kállay halála után is változik, különösen pedig 1918, a közös jugoszláv állam megalakulását követő időszakban, a két világháború között. Majd a 20. század második felében, Kállay konzuli naplójának szerb nyelvű megjelenése után, 1976-tól, a szerb történészek újból megnövekedett érdeklődéssel foglalkoznak, a marxista történetszemlélet szellemében, Kállay Benjáminnal a politikus-diplomatával és a szerb nép egyik 19. századi történetírójával.

A szerb történettudomány ilyen folyamatos és túlnyomórészt érzelmektől vezérelt véleményformálásának gyökereit azokban a történelmi körülményekben kell keresnünk, amelyek során Kállay Béni összeköttetésbe került a szerb néppel és történelmével. Ennek valódi kezdete azonban nem a sikertelen szentendrei képviselő-jelöltsége, hanem az 1868-as konzuli kinevezése és belgrádi küldetése volt. Akkor került először közvetlen összeköttetésbe a török uralom alól véglegesen felszabadulni kívánó szerbséggel, az újra szerveződő és függetlenségéért küzdő Szerbiával.

A szerb történetírás először azonban mégsem Kállay Bénivel, a diplomata-politikussal kezdett el foglalkozni, hanem Kállayval, a történésszel. Pontosabban Kállay Bénivel mint a szerbek, a szerb nép történészével. Az 1877-ben könyv alakban megjelent, *A szerbek története 1780–1815* című művét ugyanabban az évben a Magyarországról Szerbiába áttelepült Gavrilo Vitković lefordította szerb nyelvre, és azt a Čupić-féle alapítványnak (Čupićeva zadužbina) ajánlotta fel kiadásra. Az alapítvány Čedomilj Mijatovićot az újra szerveződő szerb állam pénzügyi szakértőjét, diplomatát a Velika školának nevezett egye-

tem tanárát, aki a történelemben is jártas volt, különben pedig Kállay Béni személyes ismerősét, valamint Ljubo Kovačević szerb történészt bízta meg a mű és a fordítás véleményezésével. Mind a két referens írásban nyújtotta be észrevételeit, Kállay művét és történetírói módszerét dicsérve és bírálva.

Nehezményezték például, hogy a szerző tudatosan nem a szerb állam, hanem a szerb nép történetével foglalkozott, Kállay megfogalmazásában: „A szerbek és nem »Szerbia« történetének neveztem el művemet, mert azon korban, melyről az szól, szerb állam még nem létezett". Fölrótták neki, hogy nem elemezte mélyebben a különben helyeselt állítását a szerbek három „gravitationalis központ" körüli csoportosulásáról (Szerbia, Bosznia, Montenegró Hercegovinával) és ennek történelmi okairól. Ugyanakkor Čedomilj Mijatović a mű a Dušan cár uralkodásáról írt fejezetét alaposnak, elemzőnek, szinte kifogástalannak tartotta. Azt azonban, hogy Kállay a szerb államok török fennhatóság alá való jutását, a szerb nép vesztének tartotta, mely nép „molekuláira" hullva majd 350 évig sírban feküdt, már nem tudta elfogadni. Véleménye szerint Kállaynak ez az állítása nem helytálló. A negatív döntéshez azonban legnagyobb mértékben az járult hozzá, hogy a véleményezők összevetették Gavrilo Vitković fordítását a Schwicker által fordított német nyelvű szövegváltozattal, amiből több pontatlanságra következtettek, de kifogásolták Vitković régies nyelvezetét és a művet kiadásra alkalmatlannak találták. Javasolták, hogy a szöveget adják vissza a fordítónak, hogy a szerb nyelv szellemében és pontosan újra fordítsa le a könyvet. Az ilyen vélemény alapján az alapítvány visszautasította Kállay könyve szerb nyelvű változatának finanszírozását.

Ez a tény azonban, úgy látszik, nem kedvetlenítette el Gavrilo Vitkovićot és *A szerbek történetének* első része, a *Bevezetés – a szerbek bevándorlásától a szerb állam bukásáig*, 1882-ben, Petar Čurčić belgrádi könyvkiadónál szerb nyelven meg is jelent.

A szerb történészek figyelmére érdemesnek ismét történészi ténykedése kapcsán bizonyult Kállay, már halála után, közvetlenül *A szerb felkelés története 1807–1810* című művének megjelenése után. Ekkor jelent meg, 1910-ben *A srpski književni glasnik* című belgrádi folyóiratban Mihajlo Gavrilović tollából Kállay művének recenziója, a Tudományos ismertető rovatban.

Gavrilović két folytatásban közölte véleményét, több fejezetre tagolva. Írásának első részében nemcsak Kállay Benjámin életrajzát ismertette, hanem ő volt az első szerb történész, aki megkísérelte, igaz röviden, megrajzolni Kállay politikai életrajzát és a szerb történelemben elhelyezni azt.

Természetesen Kállayról, politikai pályafutásáról, konzuli, miniszteri és boszniai helytartói intézkedéseiről a szerb nyelvű korabeli sajtó és politikusok szinte naprakészen és folytonos ellentétben lévén reagáltak, de ezek az írások jellegüknél fogva nem sorolhatók a történetírás szférájába, hanem a politikai harc eszközéül szolgáltak.

Gavrilović rövid portréját ezért kell külön is kiemelni, mert Kállay pályafutásának kezdeteit 7 évvel Kállay halála után, a szerbekkel való összeköttetéseit így látta: „Kállay Benjámin (Venjamin) Andrássy barátságán és protekcióján kívül a szolgálatába komoly műveltségét, bizonyos irodalmi munkássá-

gát, ezen kívül szerb nyelvtudását, a szerb történelem ismeretét hozta. Ezek voltak azok az argumentumok, amelyekkel Andrássy, Kállay a szerbiai küldetésre való jelölését alátámasztotta. De a szerb nyelv és történelem ismerete csak egy része volt Kállay politikai útipoggyászának..." Majd szinte látnokian tovább folytatta: „Kállay hét évet töltött Szerbiában. Az ő hivatalos jelentései, magán jellegű jegyzetei, naplói a későbbiekben kétségkívül a legérdekesebb történelmi forrásai lesznek Szerbia történelmére vonatkozóan 1868 áprilisától, amikor Kállayt bemutatták Mihajlo fejedelemnek, 1875 áprilisáig, amikor azt elhagyta. Kállay tehetséges megfigyelőnek számított, méltán hihetjük, hogy a Helytartóság történetéről és Milan Obrenović uralkodásának első hónapjairól, mégha külföldi műveként is elegendő lokális színt és objektív igazságot tartalmaz ahhoz, hogy az ember valóban az intrigák részesének érezhesse magát, melyekben újabb kori történelmünk igen bővelkedik". Majd arról is szólt, hogy Kállay művét, *A szerbek történetét*, amely szerbiai tartózkodásának hozadéka, a szerb és a külföldi kritika is, mint ahogyan ismeretes, nagyon jól fogadta, és részleteiben később szerbre is lefordították. Ennek a ténynek tulajdonítja Kállay szerb történelemkutatásainak folytatását is. Dicséri Kállay kitartását, utal arra, hogy a bécsi levéltárak szerbekre vonatkozó dokumentumain ő személyesen is látta Kállay saját kezű ceruzajelzéseit. Bizonyos kifogásai azonban neki is voltak: dicséri ugyan Kállay kibővített könyvtervezetét, de a művet nem tartja elég dokumentáltnak. Elsősorban az orosz és francia levéltári anyagot hiányolja. Mihajlo Gavrilović különös alapossággal bírálta Thallóczy Lajos sajtó alá rendezett munkáját, nem tartotta eléggé „lelkiismeretes"-nek. Azokat a szerb történészeket pedig, akiről Thallóczy jó véleménnyel volt (Stojan Novaković és Vladan Đorđević), elmarasztalta. Bő listán közölte elsősorban a szerkesztő, majd a szerző bibliográfiai tévedéseit, elírásait (férehallásait) és megbocsáthatatlan hiányosságnak tartotta őket.

A 19. és 20. század fordulójának Kállay-képe nem volna teljes, ha nem szólnánk Stojan Novakovićnak, a történésznek, tanárnak és – Kállayhoz hasonlóan – politikusnak-diplomatának a véleményéről. Különben egyetemi és akadémiai könyvtárosi-levéltárosi minősítésben ő is Kállay belgrádi ismerősei közé tartozott. Őt is Kállay *A szerb felkelés története* c. művének megjelenése késztette írásra *A szerb állam feltámadása és történészei* címen írt történelmi értekezést nemcsak Kállay könyvéről, hanem azokról a szempontokról is, amelyekhez szerinte a szerb történelemmel foglalkozóknak tartaniuk kellene magukat. Gavrilovićtól eltérően belőle már kibújt a szerb politikus, így szövegében megtalálhatóak mindazok az alapgondolatok, amelyek Kállayról mint a szerbek ellenségéről, egyesülési szándékaik meghiúsítójáról kialakultak, amelyek szerinte Kállay politikai álláspontjainak a tudományos-történelmi munkáira is kihatottak. Vagyis azok eredetileg már azzal a céllal készültek, hogy felkészítsék Kállayt boszniai küldetésére.

Mint ahogyan Novaković a szerb történészekkel kapcsolatban szinte magától értetődőnek tartja, hogy azok munkái szinte törvényszerűen magukon viselik a szerb nemzettest egyesülésének óhaját, a szerbek és horvátok, vala-

mint a jugoszlávok (délszlávok) együttes életre való törekvését, s ezekben a törekvésekben a szerb állam különleges szerepét.

Az osztrák szemléletmódra is kitér. E szemlélet képviselőjének tartja Kállayt is. Az ő meglátása szerint az osztrák történetírás mindig is konzervatívan tekintett a szerb történelemre, mert az folyton az Osztrák Császárság álláspontját képviselte. Ez pedig Szerbiát a „merev szerződések" korlátai közé bezárt államnak látta, abban az állapotban, amelyben változatlanul megmaradva szerette volna mindig tudni. Annál az egyszerű oknál fogva, hogy szerbek nemcsak a török birodalomban, hanem Ausztriában is vannak – „és ezeknek semmi közös ügyük nem lehet" a szerbiai szerbekkel, ez különösen a »habsburgi szerbek«-re vonatkozik, akik talán legjobb volna, ha el is tünnének, talán be is olvadhatnának a németek vagy magyarok közé . . . " Ez az oka – mondja ki Novaković –, hogy az osztrák és német körök Ausztria és Magyarország déli határain „szívesebben látják a középkori állapotokat, nem tudják elfogadni azokat a változásokat, amelyek a mi korunkban ott a lelkekben végbementek". Ő már érzékeli Kállaynak az 1878-ban megjelent, A szerbek története és A szerb felkelés közötti különbséget. Megállapítja, hogy a későbbi műben már nem érzékelhető Kállaynak a „szerbszeretete" (srbofilstvo), ami szerinte a mű igazmondásának kárára írható. A körültekintés, a mérlegelő stilisztika és nyugalom viszont sokkal nagyobb mértékű, mint az első művében. „Ez a könyv már egy osztrák miniszter szemével íródott" – írja Novaković. „Az első könyvet is igazi osztrák szemmel írta, de szabad gondolkodóként, az új magyar alkotmányosság kezdeteinek idején. A második könyv már az elveszett illúziók könyve, amikor már védeni kellett Boszniát és Hercegovinát a »szerbizmus« romboló hatásától, amikorra már a szerző az osztrák–magyar dualizmus egyik fő pillérévé vált, melynek lándzsái a szlávok ellen fordultak – különösen a délszlávok ellen, mert hát azt hitték, hogy velük meg lehet növelni a magyarok számát." Nem tudott napirendre térni Stojan Novaković, a történész, afelett a tény felett sem, hogy Andrássy meghiúsította Szerbiát céljának elérésében és annak a feladatának a végrehajtásában, hogy egyesüljön Boszniával és Hercegovinával, valamint a többi szerb területtel.

A Stojan Novaković által kialakított kép az, amely Kállay karrierjének alakulásában annak kezdeteitől a ravaszkodó, a számító, a tudományos alapossággal előre készülő Kállayt tárja elénk. A politikusi-diplomáciai és történészi ténykedésének szoros összefüggésével ennek bizonygatásával pedig Kállayt egyetlen eszmétől vezérelve, mégpedig Andrássy Gyula balkáni elképzeléseinek végrehajtójaként mutatja be. Az ilyen Kállay-kép lesz alapjában véve az, amelyre a szerb történetírás napjainkig keresi és felsorakoztatja a bizonyítékait.

A jugoszláv népek nagy álmának megvalósulásával, a közös állam megszületését követő időszakban, a két világháború között, a Kállayról, a szerbek ellenségéről kialakult kép, két jelentős szerb polgári történész munkáiban azonban már más irányba mutat.

Kállayról talán először írtak szerbül szócikket a Stanoje Stanojević által szerkesztett Szerb–horvát–szlovén nép enciklopédiájában (Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatska-Slovenačka, Zg., 1928), ennek szerzője Vladimir

Ćorović volt. A Zágrábban megjelent 4 kötetes műben Kállayról mint jelentős személyről egy kicsivel több mint másfél hasábnyi terjedelemben írt Ćorović. A szimpátiával megírt alapvető életrajzi adatokból kitűnik, hogy Kállay a szerb történelem jelentős alakja, és pontokba foglalja Kállay boszniai intézkedéseinek lényegét, megállapítva azt a tényt is, hogy Kállay ellenezte a szerb egyesülési törekvéseket, de azt is elmondja, hogy „mint szervező a kezdeményezések emberének számított, erős akaratú és kitartó egyéniség volt. Bosznia és Hercegovina jó utakat kapott, vasútvonalat a Szávától a tengerig és sok kulturális intézményt. Igaz, hogy sok dolgot azért tett, hogy elkápráztassa a külföldieket, hogy az annexiót könnyebben igazolhassa, de számos a valóban értékes tette is" – írja Ćorović. Gyakran emlegeti Kállayt, hasonló hangnemben, *A Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia viszonya a XX. században* című művében (Odnosi između Srbije i Austrougarske u XX veku). Így jellemzi: „Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter és Bosznia-Hercegovinával megbízott miniszter, sok éven keresztül Ausztria belgrádi diplomáciai képviselője, aki szinte haláláig Bécsben a Balkán-politika fő szakértőjének számított, tudván mindezt (a szerbek véleményét Bosznia megszállásával kapcsolatosan), azt javasolta, hogy Szerbiának ne zárjanak el minden lehetőséget jövőjét illetően. És valóban abban az emlegetett 1881-es Titkos szövetségben, amelynek kidolgozásában neki közismerten szerepe volt, az Osztrák–Magyar Monarchia magára vállalta az egyezmény VII. pontjában ezt a kötelezettséget."

A szerbek története (Istorija Srba, Bg., 1989) címen megírt, kéziratban maradt nagy történelmi szintézisében, amelyet 1989-ben, halála után adtak ki, Kállay belgrádi konzuli és későbbi bécsi intézkedéseit az obrenovići korba beépülve tárgyalja, objektíven és mértéktartóan.

Az Obrenovićok korának történelmi elemzésében jelentkezik Kállay Benjámin neve a több évtizeden keresztül elhallgatott, mostanság újra felfedezett és ma már kultikusnak számító jogtörténész, Slobodan Jovanović műveiben is. Nála Kállay nemcsak aktív szereplője az Obrenovićok uralta Szerbiának. Itt nemcsak a Milan Obrenović (Vlada Milana Obrenovića) és Aleksandar Obrenović (Vlada Aleksandra Obrenovića) uralkodásáról írt nagy történelmi elemzéseire gondolunk, hanem a Kállay Benjáminról mondottakra is, ő az, aki Jovanović megállapításainak a bizonyítéka is. Ennek a két, a szerb történetírás kiemelkedő egyéniségének köszönhetően Stojan Novakovićék szinte már sztereotípiává kövesedett Kállay-képe valamennyire kiegyensúlyozódott és árnyaltabbá lett.

A második világháború után a szerb marxista szellemű történetírás lényegében nem változtatott a már kialakult véleményen, azon kívül, hogy Kállay intézkedései az uralkodó osztály intézkedéseivé váltak, az elnyomó szerepével azonosították őt, a jugoszláv nemzetek pedig, így a szerbek, muzulmánok és horvátok is az elnyomott, idegen rabságban sínylődő, másokért dolgozó, félgyarmati sorsba süllyedt nemzetekkel azonosultak. És a történelmi tankönyvekbe is ilyen képük került be.

Nem sokban különbözött ettől a sok vitára okot adó, Ivan Bozić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić és Vladimir Dedijer *Jugoszlávia története* (Istorija

Jugoslavije) című összegezése sem, talán csak annyiban, hogy Kállay boszniai intézkedéseiről írva a bosnyák nép kialakításának sikertelenségét ecsetelve a szerző megjegyezte, hogy „Kállay 1883-ban a hazai népnek tett engedményei közé tartozott a Vuk- és Daničić-féle fonetikus (szerb) helyesírásának hivatalossá tétele". Ami, még ha kimondatlanul is, Kállay modernizációra hajlamos egyéniségét illusztrálja.

A modern szerb történetírás figyelmének középpontjába Kállay Béni a belgrádi konzuli naplójának szerb nyelvű megjelenésekor került ismét, 1976-ban. Ezt Andrija Radenić rendezte sajtó alá, és ő látott el magyarázatokkal. A megjelent Napló azonban nemcsak a történettudománnyal foglalkozók figyelmét keltette fel, hanem bizonyos értelemben a szélesebb olvasóközönségét is. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a nagy példányszámú napi- és hetilapok is közöltek szemelvényeket Kállay naplójából, illetve folytatásokban hosszabb részleteket. Kállay Benjámin így nemcsak mint Bosznia kormányzója, hanem a Monarchia belgrádi konzuljaként is a szerbek modern történettudatának a részévé vált.

Bizonyos fordulópontot a szerb történetírás Kállay-képében azok a szerb történészek hoztak, akik a 20. század nyolcadik évtizedében előbb tudományos kutatásaik eredményeinek közreadásakor, majd a Szerb Tudományos Akadémia tagjainak, köztük több ismert, Kállayval is foglalkozó történész, elfogadták a *Memorandum* címen közismertté vált elemzést, amelyben a szerb nemzet és Szerbia helyzetéről értekezve azt kivételesen rossznak és veszélyeztetettnek találták a szocialista Jugoszláviában. Ez lett annak a nagy szerb mozgalomnak is az alapdokumentuma, amelyből a megbukott miloševići rendszer táplálkozott. Etnikai összetűzésekké, háborúkká fajult a dolog, valamint a jugoszláv népek közös államának, Jugoszláviának a szétesését okozta. Mint ahogyan az integrációs folyamatokban, úgy a dezintegrációs folyamatokban is, Kállay történelmi szerepe a szerb nép egyesülési törekvéseinek ellenzőjeként jó történelmi példává és bizonyítékká vált ezeknek a szerb történészeknek a kezében. Így Kállay boszniai rendelkezéseiről és kormányzóságának idejéről Tomislav Kraljačić (Kalajev režim u Bosni i Hercegovini) által írt elemző műből mintegy kiemelték a szerbekre vonatkozó részt, és felépítették a napi politika szolgálatában álló műveiket. Itt elsősorban Milorad Ekmečić *Jugoszlávia megteremtése* (Stvaranje Jugoslavije 1790–1918) című, nagyra értékelt művére vagy Dušan Berićnek *A szerb kérdés és az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország politikája 1848–1878* (Srpsko pitanje i politika Austrougarske i Rusije) című művére gondolok. Felfokozva, szinte hisztérikusan van ez jelen Vasilije Krestić több művében, amelyen Kállaynak a szerb nép ellen elkövetett bűnei között a magyarsága is szerepel.

Ha nem számítjuk azokat az írásokat, amelyek Kállay történetírói munkásságát Leopold Ranke után a legjelentősebb 19. századi művek közé sorolják, mint azt Radovan Samardžić vagy Čedomir Popov tette, azt mondhatnánk, hogy Stojan Novakovićnak a 19. század végén megalkotott Kállay-képe csak megterhelődött azokkal a történelmi eseményekkel is, amelyek napjainkig a szerb néppel történtek.

Ez különösen akkor válik szembetűnővé, ha azokra a felszólalásokra gondolunk, amelyek a Nagy Szerbia című, a Szerb Tudományos Akadémia tavalyi tudományos tanácskozásán elhangzottak. Így pl. Srđa Trifković történelmi-politikai pamfletjében, ahol Kállay Béni Ante Starčevićtyal, Josip Broz Titóval és Madeline Olbrighttal egy sorban szerepelt, ismét a szerb nép ellenségeként.

Így mi sem tudunk megszabadulni attól az érzéstől, hogy Kállay Benjámin halálának tényét a szerb történészek száz év múltán sem tudják elfogadni, így a napjainkban íródott műveikből is az élő Kállay néz vissza ránk.

Elhangzott 2003. szeptember 26-án a Budapesten megtartott, az MTA Történettudományi Intézetének és a Budapesti Európa Intézet szervezésében Kállay Béni halálának 100. évfordulójára emlékező nemzetközi tudományos konferencián

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Mihajlo Vojvodić: Stojan Novaković i Vladimir Karić. Beograd, 2003.

Kalaj Venjamin: Istorija srpskog naroda. Preveo Gavrilo Vitković. Beograd, 1882.

Kállay Béni: A szerbek története 1780–1815. Budapest, 1877

Kállay Béni: A szerb felkelés története 1807–1810. Budapest, 1909

Stojan Novaković: Vaskrs države srpske i njegovi istoričari. Godišnjica Nikole Čupića, XXX, Beograd, 1911.

Slobodan Jovanović: Milan Obrenović. In.: Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV–V., Beograd, 1990.

Slobodan Jovanović: Vlada Aleksandra Obrenovića. In.: Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VI–VII. Beograd, 1990.

Tomislav Kraljačić: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903. Sarajevo, 1987.

Andrija Radenić: Dnevnik Benjamina Kalaja 1868–1875. Beograd, Novi Sad, 1976.

Radovan Samardžić: Pisci srpske istorije II. Beograd, 1981.

Vasilije Đ. Krestić: Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja. Beograd, 1983.

Milorad Ekmečić: Stvaranje Jugoslavije 1780–1918. Beograd, 1989.

Dušan Berić: Srpsko pitanje i politika Austrougarske i Rusije 1848–1878. Beograd, 2000.

Božić, Ćirković, Dedijer: Istorija Jugoslavije. Beograd, 1973.

Vladimir Ćorović: Istorija Srba. Beograd, 1989.

Vladimir Ćorović: Odnosi između Srbije i Austrougarske u XX veku. Beograd, 1992.

Narodna enciklopedija Srpsko–Hrvatska–Slovenačka. Zagreb, 1928.

Mihajlo Gavrilović: Prikaz Kalajeve „Istorije srpskog ustanka 1807–1815." In.: Srpski književni glasnik XXV. Beograd, 1910.

Čedomilj Mijatović: Mišljenje. Godišnjica Nikole Čupića II. Beograd, 1878.

Zastava. Jelentések Kállay haláláról. Július 2-án, 3-án, 15-én. Novi Sad, 1903

Branik. Jelentések Kállay haláláról. Július 3-án, 9-én, 19-én, Novi Sad, 1903

Srbofobija je moralna degeneracija – Šta povezuje Kalaja, Starčevića, Broza i Olbrajtovu – Četiri priče o velikosrpstvu. In.: Nedeljni telegraf. Beograd, 6. novembar 2002.

Pejin Attila

POLITIKAI PÁRTOK SZERVEZKEDÉSE ZENTÁN

1904-ből származik Zentáról egy aláíratlan vers, amelyet érdemes idézni:

Régi baja a magyarnak,
Akár szegény, akár gazdag,
Mikor iszik, mikor pipál:
Télen-nyáron politizál.

Mert nálunk a politika
Oly mesterség, uramfia!
Hogy nincs ember, ki nem érti,
Akár asszony, akár férfi.

Hogyan áll az ország dolga?
Ezt firtatja úr és szolga.
Háború lesz, avagy béke?
Ezt gágogja minden gége.

Bakter padján, bársonyszéken,
Malom alatt, faluvégen,
Vámos-réven, bárhol bárki:
Az a kérdés, milyen párti?

Egyik az újságból lopja,
Másik az ujjából szopja,
De a hír száll . . . tovább adják,
s fontos képpel latolgatják.[1]

Hosszú utat kellett megtenni idáig, hiszen 1861-ben például nem is igazán pártok szerint történik a választás, hanem lényegében a 48-as képviselőket választják zömmel újra (például Sinkay Jánost is Zentán). S azt már a kisszámú korabeli forrásból is láthatjuk, hogy az 1867-et követő években eleinte

Részlet a Zenta politikai élete 1867–19[illegible] [illegible] készülő könyvből

úgyszintén nincsenek erős helyi pártszervezetek Zentán. Úgy tűnik, inkább egyének, jobbik esetben kisebb csoportok közvetítik a pártközpont akaratát.

Sajnos, ebben a korai időszakban még nincsenek helyi lapok, pedig ekkor lehetne tetten érni azokat a pillanatokat, amikor Zentából ellenzéki-függetlenségi város lett. Bár ez sem biztos, hiszen érdekes, hogy Majoros István, aki egy megszakítással három ciklusban volt országgyűlési képviselő, balközépes létére végül a függetlenségiek táborában köt majd ki, s azok színeiben nyeri meg 1878-ban a választásokat. Még semmi sem sejteti azokat az egyre jobban hevülő politikai harcokat, amelyek majd az 1912-es országgyűlési pótválasztáson tetőznek, s mutatják meg legrútabb arcukat. Ezekben az években még csak csírájukban léteznek a későbbi „ügyek", amelyek majd jó alkalmul (és eszközül) szolgálnak egymás lejáratására, a kölcsönös vádaskodásokra.

Lévén kisváros, Zentán nem fejlődhetett ki differenciált politizálás, és ha eltekintünk a ritka kivételektől, úgy tűnik, hogy itt valóban sarkítottan, fekete-fehérben látták az ország, illetve a szűkebb közösség dolgait. Ennek megfelelően a helybeliek általában két szembenálló tábor mögé sorakoztak fel. Ez eleinte nem volt feltűnő, hiszen Magyarország politikai erői eleinte zömmel szintén két opció mögé sorakoztak fel, vagyis a legfontosabb s elsődleges törésvonal két oldalán, ez pedig az úgynevezett közjogi kérdés volt. Ennek értelmében beszélünk kezdetben 48-asoktól vagy 67-esekről aszerint, hogy a kiegyezés pártolóiról vagy ellenzőiről van-e szó. Idővel természetesen jóval bonyolultabbá vált a kérdés.

A város társadalmának erőteljes differenciálódása, illetve a lakosság egy részének elszegényedése oda vezetett, hogy az 1890-ben megalakult Szociáldemokrata Pártnak a század végére már itt is voltak képviselői, hangadói, sőt markáns vezére is. A keresztényszocializmus is felütötte fejét, de komolyabb eredményeket nemigen tudott elérni, s követőkre sem nagyon talált, ámde mindenképpen számon kell tartanunk mint egy halovány színfoltot a város politikai palettáján.

Bár Zentát a politikai köztudat függetlenségiként kezelte (s a helytörténetírás is átvette ezt a közhelyet), ez korántsem volt ennyire egyértelmű. Míg az országgyűlési képviselőválasztásokat legtöbbször ellenzéki jelölt nyerte, addig a város igazgatása a kormánypártiak kezében volt. E kettősség nagyon sok gondot okozott, nemegyszer heves vitákra adott alkalmat, elsősorban a zentai „ügyek" körül. Hiszen ezek a függetlenségiek számára mindig jó ürügyet szolgáltattak a tetemrehívásra, s az ilyen ziccereket ritkán hagyták ki. Nem is alakult ki szinte soha konszenzus szabadelvűek és függetlenségiek között; talán csak a gimnázium esetében, amikor a tét igen nagy volt: a főgimnázium.[2] Szomorú valóság, hogy a zentai érdekek rendre elsikkadtak a pártharcokban. Mivel Zenta többnyire függetlenségi országgyűlési képviselőt választott, az nem tudott sikerrel lobbizni (még ha akarta is) a város ügyében.

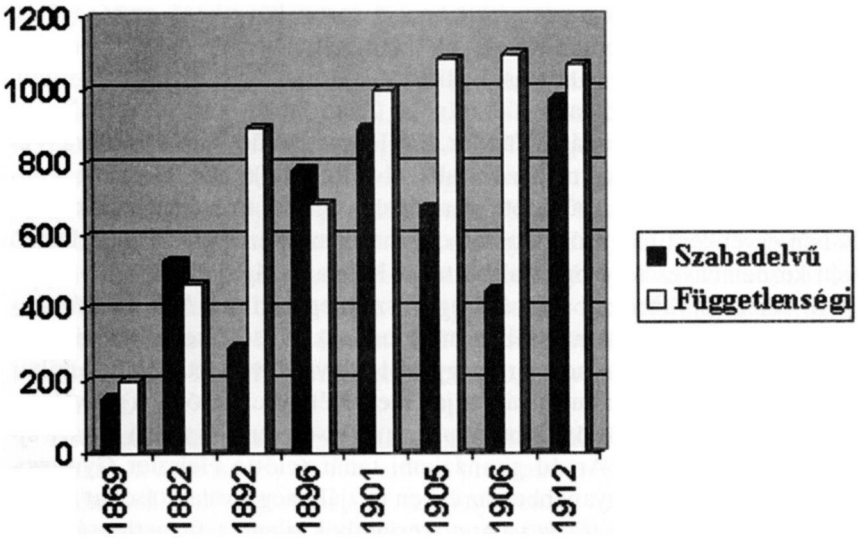

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐJELÖLTEK SZAVAZATBELI TÁMOGATOTTSÁGA EGY-EGY VÁLASZTÁS ALKALMÁVAL

Megjegyzés: a diagram nem követi a pártnevek változását.

Visszatérve a pártokra, érdemes megnézni, mikor alakultak meg a városban azok helyi szervezetei. Állandó jelleggel általában csak ott jöttek létre pártszervezetek, ahol a város önálló választókerületnek számított, mint például esetünkben is. Még itt is gyakran előfordul azonban, hogy a sajtó hasábjain újraalakításról olvasunk, többnyire a szabadelvűek esetében, hiszen országos informálásukra rendelkezésre állt az egész közigazgatási apparátus, így a helyi szervezetek gyakran csak választáskor jöttek össze, azaz „alakultak újra".

Kezdjük akkor mindjárt a kormánypárttal. S itt mindjárt be kell vallanunk: nem tudjuk pontos dátumhoz kötni a *Szabadelvű Párt* zentai szervezetének életre hívását. Az első biztos forrásunk 1886-ból való, amikor február 14-ére Zsarkó Antal elnök egybehívja a pártot újjáalakulása végett. Ez meg is történt, s Zsarkót ismét elnöknek választják meg, amiből arra következtethetünk, hogy a párt már legalább négy-öt évvel azelőtt szerveződhetett meg először. Az újonnan megválasztott vezetőség névsorát nem árt itt közölni, hiszen szinte kivétel nélkül Zenta jeles közéleti személyiségeiről van szó. Alelnök volt Szárits Bertalan, jegyzők Szűcs Lajos és Tóth Lajos, a végrehajtó bizottság tagjai pedig Matkovits Lajos, Mikosevits József, Gombos Gábor, Deutsch Farkas, Kohn Sámuel, Lukácsevits Ignác, Hevér Péter, Tóth Pál, Horovitz Bertalan, Boros János, dr. Kuthy József, Burány Jenő, Guelmino Alajos, Đorđe Pecarski, Nikola Radovanović, Polyák Antal, Mester Lajos, Gyurgyovánszky György, Kiss János és Deák Ignác.[3]

Kisebb kihagyás után a párt 1901-ben, a soron következő országgyűlési képviselőválasztás apropóján újralakul; elnöknek Đura Vujićot választják meg.[4] 1905-ben, az újabb választások alkalmával ismét egybehívják a tagságot. Tudjuk, hogy ekkor a szabadelvűek elnöke Zákó István, társelnökök Braun Izsó, Hevér Péter, dr. Huszágh Nándor, Sik Frigyes, Szűcs Lajos és Đura Vujić.[5] Ám a harminc évig kormányzó Szabadelvű Párt 1906-ban feloszlott, s ennek hatása Zentára is kigyűrűzött: a szabadelvűek itt is szétszéledtek. Már 1904-ben egyébként megpróbálkoztak egy másik szervezéssel, s Hajdú Dezső ügyvéd kezdeményezésére megalakították a Közgazdasági Pártot.[6]

1910-ben az egykori szabadelvűek egy része megalakítja a *Nemzeti Munkapárt*ot. Zentán még az év májusában megszervezik.[7] Első és egyetlen sikerük az ebben az évben megtartott országgyűlési képviselőválasztás volt, amikor jelöltjüket, Mikosevits Kanutot választják meg. Két évvel később, a pótválasztást viszont már elvesztik. 1913-ban (a nagy 1912-es vereség után) a párt újraalakul; elnöke Veress Árpád gimnáziumi tanár (előtte Heiszler Gyurgyovánszky Ferenc volt).[8] Ugyanebben az évben tartják meg a választásokat a községi képviselő-testületbe. A tíz választókerületből kilenc a függetlenségieké, egy pedig a szociáldemokratáké lett; a munkapártiaknak egy sem jutott.[9] Ez volt a kegyelemdöfés. A pártközpont ugyanakkor az egyetemes pártérdeket szem előtt tartva Magyarkanizsát, Martonost és Csantavért csatolta a zentai választókerülethez, így csökkent a függetlenségiek potenciális mandátumszáma, de a zentai munkapártiak esélyei is, hogy egy újabb képviselőválasztáson zentai munkapárti jelölt győzzön.[10] Ennek esélyeit persze csak latolgathatjuk, hiszen jött a világháború, és több választást már nem tartottak.

A *Függetlenségi Párt (Kör)* zentai szervezete 1884-ben alakult meg formálisan, de már két évvel korábban megtörtént az alakulásra való kezdeményezés.[11] 1887 elején tisztújítás volt, s e vezetőség névsora az első, amelyet ismerünk. Elnök volt Kozics István (valószínű, hogy az ő esetében újraválasztásról volt szó), helyettes elnök Aleksandar Tešić, alelnökök Kovács Mihály és Trifun Vlašić, jegyző Reitmann Ferenc.[12] Kör vagy Párt – ez nem kell hogy zavarba hozzon bennünket, hiszen a nevükben „Kör"-ként szereplő zentai függetlenségiek tevékenysége szolidan nyomon követhető és egyértelmű, hogy tevékenységük párttevékenység, noha jótékony célú rendezvények szervezésével is foglalkoztak, ezenkívül a körben egyfajta klubélet is folyt. A zentai függetlenségiek közt egyre inkább az Ugron Gábor-féle frakció kerül túlsúlyba; legalábbis Bartha Miklós már ezt a vonalat képviseli mint országgyűlési képviselő.

1891-ben a tisztújító közgyűlés újraválasztja Kozicsot, akit Szabó László országgyűlési képviselő, a kör tiszteletbeli elnöke is támogat. Ekkor már érezhetők a belső ellentétek (Reitmann például önként lemond az alelnökségről, és csak egyleti jegyző marad). Az alakuláskor 400 tagot számláló kör is eléggé szétszóródott, csupán egynegyede aktív ekkor.[13] A századfordulón Ellinger Jenő ügyvéd az elnök (1902-ben is újraválasztják), helyettes elnök Keceli Mészáros Géza. 1905-ben szakadás áll be: Ellinger vezetésével (s Érdujhelyi Menyhért, Bíró János, Szekfű György és mások hathatós támogatásával) meg-

alakul a *Függetlenségi Polgárok Köre* mintegy 300 taggal, másrészt viszont létrejön a *Függetlenségi és 48-as Kör* Lovászy Andor elnökletével.[14] November 17-jén, a Bartha Miklós országgyűlési képviselő halála miatt rendezett pótválasztáson már egy-egy jelölt indul, azaz a két elnök: Ellinger és Lovászy.[15] Nem marad el a különutas sajtótámogatás sem. Ellinger pártját az *Összetartás* támogatja, Lovászyét pedig a *Zentai Függetlenség*. 1906-ban a Függetlenségi és 48-as Kör mintegy 200 tag jelenlétében tartja évi közgyűlését, s elnöknek Keceli Mészáros Gézát választják meg; Lovászy Andor tiszteletbeli elnök marad Appel Ede plébánossal egyetemben. A vezetőségi tagok között a város jelentősebb alakjai közül ott találjuk Fülöp Adorján gimnáziumi tanárt, Brichta Nándor ügyvédet, Kalmár Simont és Rudics Ignác földbirtokost. Egyidejűleg a falvakban is – Felsőhegyen és Keviben – függetlenségi körök alakulnak 100–100 taggal.[16]

Ezekben az években a Függetlenségi és 48-as Kör egyre többet foglalkozik a munkások kérdésével, bővítve ezáltal programját. Közben 1907-ben új elnököt választanak, Fülöp Adorján[17] személyében.

A közvélemény sajátos kritikával illette a függetlenségiek megosztottságát: az 1907-es községi képviselőválasztásokat ugyanis így kommentálta a függetlenségi tollnok:

A Zentai Függetlenségi és 48-as Kör a tegnapi választáson vereséget szenvedett. Két kerület kivételével az összes (8) kerületeket elveszítette. Csupán az I. és V. kerületben győzött. A többi kerületeket elhódította a szocialista–szerb–zsidó–szabadelvű szövetség. A mi igazságunk nem nyert meghallgatást. Zenta közönsége nem a függetlenségi párt mellett döntött. A jövő tehát nem a mi kezünkben van. De kívánjuk, hogy az a jövő, amelyet nem mi fogunk irányítani, Zenta városára boldog legyen.[18]

A függetlenségiek osztódása azonban egyáltalán nem különleges, nem helyi, hanem országos viszonylatban is tapasztalható. A közjogi viták felőrlik a függetlenségieket, s 1910-ben már országszerte két nagy különálló csoport indul a választásokon: a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt (Kossuth Ferenc vezérletével) és a Függetlenségi és 48-as Justh Párt (Justh Gyula vezérletével). Természetesen Zentán is: Lovászy Andor a Justh Párt zászlaja alatt, Ellinger Jenő pedig a Kossuth Párt jelöltjeként próbált szerencsét, s mint ahogyan az ilyenkor lenni szokott: győzött a nevető harmadik, a frissen alakult Munkapárt jelöltje, Mikosevits Kanut.[19]

S amikor a függetlenségiek 1910 után újból ellenzékbe kerülnek, a zentaiak ismét követik az országos trendet; a két zentai csoportosulás 1911. január 22-én egyesült, s immár közös vezetőséget választott. Elnök lett Fülöp Adorján és Orbán Károly, ügyvezető alelnök Mester Andor, alelnök Rudics Ignác, Kikirics János, Tóth Abonyi Antal és Surányi György. A kör székháza a főtéri Karácsony-féle vendéglőben volt. A két függetlenségi csoportosulás fúzióját követi a két függetlenségi lapé is. 1911. január 22-ével megszűnik a *Zentai Függetlenség*, illetve beolvad az *Összetartás*ba.[20]

Egyre nagyobb közeledés volt tapasztalható a szocialisták felé, ami pragmatikus taktikaként értelmezhető, és ennek meg is lesz az eredménye az 1912.

évi pótválasztáson, ekkor ugyanis a szociáldemokraták a függetlenségi képviselőjelöltet támogatták. 1913-ban a körnek 347 tagja volt, pedig az előző évben 98 tagot kizártak „elvhűtlenség" miatt. Nyilvánvaló, hogy a pótválasztás piszkos játékainak utórezgése volt ez.[21]

A két párt legnagyobb erőpróbái az országgyűlési képviselőválasztások voltak. Ilyenkor a jelöltek között mindkét oldalon találunk nagy neveket éppúgy, mint csupán Zentán közismert személyeket aszerint, hogy miként ítélték meg az adott helyzetet a párt politikusai. A város sorsa azonban leggyakrabban a községi képviselő-testületben dőlt el, ahol a szabadelvűek – elsősorban a virilistáknak köszönhetően – túlsúlyban voltak. Ha ugyanis összevetjük a virilista jegyzékeket az 1912. évi választás szavazóinak jegyzékével, látni fogjuk, hogy a virilisták, illetve a munkapárti Teleszkyre szavazók listája akár név, akár foglalkozás szerint is mennyire összecseng.

Az országgyűlési képviselők nem tartoztak elszámolással választóiknak, ez inkább becsületbeli ügynek számított, hiszen nem lehetett őket visszahívni, leváltani. Mégis szokás volt, hogy beszámolót tartottak ténykedésükről röpirat formájában, előszóban, de általában a mandátum letelte közeledtével. Egy alkalommal például (1886-ban) Szabó László tervezett ilyen nyílt színi fellépést. A szabadelvű sajtó kajánkodva írt az eseményről:

Beszámoló akadályokkal. Nagyságos Szabó László úr, Zenta város képviselője kihirdette, hogy „Nagyságos Szabó László képviselő úr július 18-án tartja meg beszámolóját a piacztéren." Ebben a föltett jószándékban azonban megakadályozta őt Bacchus a Népkert lombos fái alatt, s így nagyon természetes, hogy a ki reggeli 9 óráig áldoz a bor istenének, az reggeli 9 órakor beszámolóra képtelen. Elmaradt tehát a beszámoló d. u. 3 órára, 3 óráról 4 órára, mikor is a nagyságos képviselő úr felolvasta az országgyűlési naplóból – a kíváncsiságból összegyűlt tömeg előtt – azt a szerencsétlen beszédjét, melynek – annakidejében az országházában történt elmondása után – a zentai polgárok adóját rögtön felemelték. (Így Bergel Gyula polgártársunk adója évnegyedenként, míg e beszéd el nem mondatott 80 frt volt, mikor pedig Szabó úr e beszédet elmondotta rögtön 150 frtra emeltetett fel.) A felolvasás után Tisza Kálmán kormányelnökre tért a vasárnap délutáni szónok, s olyan hévvel beszélt, hogy Pupi Jakab és Kontár Péter azóta megvannak győződve, miszerint e beszéd miatt Tisza lefog mondani. Most ért el azonban a czélhoz a képviselő úr, ahelyett hogy elmondta volna, hogy mit tett, vagyis jobban mondva mit nem tett az ország házban, – fölcsapott utczai kortesnek, s ajánlta korteseit a legközelebbi választás alkalmából.[22]

JEGYZETEK

1 Közvélemény, 1904, I. évf., 116. sz.

2 F: 003. Zenta rendezett tanácsú város (1850–1918) 13–61. Zenta város képviseleti gyűlésének jegyzőkönyvei (1867–1918). Lásd még a korabeli zentai sajtót.

3 Bácska, 1886. február 18.

4 Zentai Híradó, 1901. szeptember 11.

5 ZTL F: 381. Iratok

6 Lásd Hajdú Dezső lapjának, a *Közvélemény*nek egyes számait 1904-ből, valamint a *Zentai Híradó* 1904. február 14-i számát.

[7] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája.
[8] ZTL F: 381. Iratok és F.: 381. Dudás Andor krónikája
[9] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája.
[10] Uo.
[11] *Zentai Híradó*, 1884. április 6.
[12] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája
[13] *Zentai Közlönyv*, 1891. január 1.
[14] Tolmácsy Géza: *A zentai társadalmi egyesületek 1918-ig*. I., Zenta, 1972, 86–87. p.
[15] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája.
[16] Tolmácsy, I., 87. p.
[17] Uo., 91–92. p.
[18] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája. Újságcikk.
[19] ZTL F: 381. Dudás Andor krónikája.
[20] *Zentai Függetlenség*, 1911. január 22.
[21] Tolmácsy, I., 92–94. p.
[22] *Zentai Hírlap*, 1886. augusztus 1.

Kalapis Zoltán

JELENKORI ÖSSZEGEZÉS, NÉMI VISSZAPILLANTÁSSAL

A vajdasági magyar helytörténeti irodalom a XXI. század legelején

A helytörténeti irodalom minden eddigi áttekintése a kiadványok „örvendetes szaporodásá"-ról ad számot, vagyis a szerzők a mennyiségi mutatók szívderítő alakulásának örülnek, a minőségről már ritkábban esik szó, nehogy mondanivalójuknak hervasztó hatása legyen . . .

Valóban, szemmel látható a gyarapodás, különösen az utóbbi tíz-egynéhány esztendőben, amióta (1992-től) rendszeressé vált a határon túli kulturális tevékenység támogatása a mindenkori magyar állami költségvetésben elkülönített összegből. Nem elhanyagolható azonban a különféle egyesületek, a községek és a magánszemélyek által kiadott könyvek száma sem, az önkezdeményezés ezen a téren, különösen az anyagiak előteremtésében, figyelemre méltó eredményekre képes.

Majdhogynem azt találtam mondani, hogy a helytörténeti munkák száma szinte áttekinthetetlen, de ez a megállapítás téves lett volna. Inkább arról van szó, hogy hozzáférhetetlenek, még az érdeklődőknek is külön erőfeszítéseket kell tenniük, hogy tájékozódjanak megjelenésükről, majd újabb erőbedobással hozzá kell fogni beszerzésükhöz. Néha szórakoztató és mulatságos, olykor azonban bosszantó is ez a „társasjáték".

Ebben az áldatlan állapotban benne van az is, hogy tizenöt éve már, hogy felbomlott az intézményes könyvterjesztés, s ma sem állt talpra. Valahogy úgy fest a dolog, hogy a könyvhöz való hozzájutás a bennfentesek kiváltsága, a kevésbé érdeklődő olvasóhoz már nehezen vagy éppenséggel sehogy sem jut el. Kivételek persze vannak, a helyi kiadványok a megjelenés színhelyén rendszerint kapósak. Emlékezetes maradt, hogy Sárközi Ferenc és szerzőtársainak 1997-ben kiadott könyve, *A megtartó egyház* (A feketicsi református gyülekezet történetéből) című, egy nap alatt 900 példányban kelt el.

Talán éppen ez a rendezetlen helyzet az egyik oka (a fő előidézőt persze máshol kell keresni), hogy kudarcba fulladt a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságnak, valamint a zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének közös projektuma, amely a Magyar helyismereti kutatások Vajdaságban, 1945–1995 címmel indult el. 1996-ban megjelent az első mintafüzet, de az erő-

ből csak ennyire futotta, a következő, amelyet egy-másfél hónap múltán ígértek, már nem jelent meg, ennélfogva az 1997-re beharangozott átfogó kiadvány sem hagyhatta el a sajtót.

A kezdeményezés hordozói a helyismereti kiadványok kapcsán többször is idézték Szeli István szavait: „Csak ki kell nyújtani kezünket a kincsért, amit az idő betemetett", de az üzenetet mintha félreértették volna: a helytörténeti kiadványok nincsenek kéznél, a kincseket fel kell kutatni, ha tető alá akarnak hozni egy tisztességes bibliográfiát.

Most, hogy a helytörténeti irodalom egy rövid korszakának (a XXI. század első négy-öt évének) összefoglalására vállalkoztam, én is főleg a mennyiségi eredményeket („örvendetes szaporodás") dicsérhetem, a minőségieket már kevésbé, habár gyorsan hozzá kell tennem, hogy még a legrosszabb könyvben is találhat az ember – ha van türelme végiglapozni – értékes vagy további munkára ösztönző adatot, jelzésszerű közlést, továbbgondolásra késztető megállapítást.

De nem is a szerzők tapasztalatlanságát, tolluk erőtlenségét tenném elsősorban szóvá – habár az ilyesmivel gyakran találkozom –, hanem a szakmai előkészítésnek, a kéziratok előkezelésének gyakori hiányát.

Közhely, de elmondom: a könyvkészítés szakma, amit meg lehet tanulni, s illik is ismerni annak, aki az írásművek kiadására adta a fejét. Az előmunkálatokat ugyanis a lehető legnagyobb gonddal, maximális lelkiismerettel kell elvégezni. Az előkezelésnek két legfontosabb támpontja a recenzens és a szerkesztő.

A recenzens ismerteti a művet, elbírálja, s ennek alapján kiadásra javasolja vagy elveti, esetleg átdolgozását javasolja.

A szerkesztő (redaktor) a kiadásra elfogadott kéziratot nyomdakész állapotba hozza, miközben ő is állandóan mérlegel, értékel, ellenőriz. Feladatköre kényes, mert közvetlen kapcsolatban van a szerzővel, kellő tapintattal kell figyelembe vennie a szerző szándékát, a kéziratban megtestesített munkáját, de ugyanakkor megfelelő eréllyel és tekintéllyel irtania kell a szószaporítást, a locsi-fecsit, a közhelyet, a nyegleségeket, az odavetett megállapításokat, a tudálékosság megnyilvánulásait, amikor a szerző azt is tudni véli, hogy hányat tojt a bíró tyúkja. Minden tudományát latba kell vetnie, ha az asztalára a vidékiesség tömény mázával bevont vagy a nemzetieskedő mártással leöntött kézirat kerül. A mértéktartás, a jó ízlés ezekben az esetekben is nagy segítségére lehet, de a tárgyi hibák esetében olykor tehetetlen: boldog és hálás lehet a szerző, ha netán mégis elcsípi. Persze, az ő feje sem káptalan, a kéziratért azért mégis elsősorban a szerző a felelős.

A helytörténeti kiadványokon a könyvkészítésnek épp ez a két központi alakja van ritkábban feltüntetve, ami azt jelenti, hogy – amennyiben voltak ilyenek – nem adták nevüket a kiadványhoz, vagy ami valószínűbb, a könyvnek se recenzense, se szerkesztője nem volt: a szerző maga bírálta el művét, a szerkesztői munkát pedig egy ismeretlen nevű (felelősséget nem vállaló) egyén végezte el, talán éppen a kiadó. A bajok ilyenkor csőstül megmutatkoznak, s halmozódnak.

Ne részletezzük talán, hogy mennyire fontos a könyv előkészítő szakaszában a nyelvi lektor, a szövegszerkesztő, a képszerkesztő, a műszaki szerkesztő, a korrektor szerepe.

Nálunk három nagyobb kiadó „szakosodott" a helytörténeti munkák kiadására. Közülük a legtapasztaltabb az újvidéki Forum Könyvkiadó, amely az ilyen jellegű kéziratokat ugyanolyan elbírálásban, szakmai megmunkálásban részesíti, mint bármelyik irodalmi vagy más természetű művet. Az előkészületek szakszerűsége, a kikerülő „késztermék" minősége tekintetében a legközelebb áll hozzá a szabadkai Grafoprodukt, amely magáncégként a lehető legjobb színben mutatkozott be az olvasóközönségnek. A tóthfalusi Logos Grafikai Műhelyből (ahol pedig a legtöbb helytörténeti munka jelenik meg) igen váltakozó művek kerülnek ki, sok tekintetben hullámzó kvalitásúak, úgyhogy találni köztük mindent, az első osztályútól a selejtig. Ebbe a sorba tartoznak a több-kevesebb sikerrel működő, „nyomda nélküli" kiadók is: a szabadkai Életjel, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (Újvidék), a kanizsai Cnesa meg két zentai szervezet is, a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, valamint a Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Hogy a kép még tarkább legyen, ahhoz a magánkiadók is vastagon hozzájárulnak.

Talán éppen ez a kiegyensúlyozatlanság a forrása annak a helyzetnek, hogy a helytörténeti irodalom kínálata egy kicsit a terített asztalhoz hasonlít, ahol vegyes felvágottal „megrakott" tálak sorakoznak katonás rendben. Van itt minden, ami szemnek, szájnak ingere, a látvány is legtöbbször szemgyönyörködtető.

A fogvájó hegyére azonban már ez is, az is kerülhet: hazai vagy bolti harapnivaló, ízletes vagy élvezhetetlen falat, rágós vagy szájban olvadó húsétel, friss vagy állott sajt, pikáns savanyúság vagy hitvány gezemice.

Gusztálom a falatokat, ebbe is, abba is belekóstolok. Képem szélesre kerekedik, amikor fogamra való kerül a számba, elfintorodik, mintha savanyú almába haraptam volna, ha ízetlen falatra találok. Mit mondjak az utóbbi esetben a főszakácsnak? Majd Arany Jánoshoz tartom magam: „Nem tiszte a lantnak, olyatén szolgálat, Hogy megénekeljen minden egyes tálat . . ."

*

Áttekintésemet a klasszikusnak is mondható falutörténetekkel, településkrónikákkal, városi monográfiákkal kezdeném. Egy általános szabály határozza meg jellegüket: elmondani, feljegyezni, felkutatni minden adatot és jelentősebb eseményt egy-egy községről (a szülőhelyről?), mégpedig a kezdetektől napjainkig. Ebbe a keretbe aztán minden belefér: a jó is, a rossz is, a kiváló és a csapnivaló, de még az is, ami köztük van – embere válogatja.

Némileg fellengzős fogalmazással úgy is mondhatnám, hogy az általam meghatározott időszakban (de valamivel korábban is) az opusok és opusculumok egész sora jött létre.

A XXI. század elején megjelent helytörténeti munkák ismertetésére vállalkoztam ugyan, de szívesen emlékszem az előzményekre is, így Karl Miklós 1990-ben megjelent könyvére (*A dűlőutak szorgos népe*. Adalékok Muzslya

százéves történetéhez, 1890–1990). Ő nem tartozott a szélkakas típusú emberek közé, korán kukorékolt, ezért bebörtönözték, elvesztette állását, kényszernyugdíjba ment. Üldöztetésének idején fejezte be kéziratát, s amikor a változó idők jegyében már nyilvánosságot kaphatott, még akkor is csak megcsonkítva jelenhetett meg.

Akkor még nagyon fontos szempont volt a politikai megbízhatóság, a tabutémák tisztelete, ellentétben a mai helyzettel, amikor a fő szempont a tények megbecsülése, a szakmai kérdések ismerete és alkalmazása.

A századvég két egészen kiváló helytörténeti munkát produkált, az egyiknek szerzője Simon Sándor tanító (*Feljegyzések Magyarittabéről*, 1786–1986), a másiknak pedig Ökrész Károly állatorvos (*Míg Temerinbe' magyar szántani fog* . . ., Fejezetek egy község múltjából).

Az előbbi 1998-ban jelent meg, de előzőleg, 1995-ben, a budapesti Néprajzi Múzeum országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatán harmadik díjat kapott. „Bánát magyarságának nyelve, néprajza, néphagyományai viszonylag egyöntetűnek mondhatók – írja a könyv szerkesztője, dr. Papp György –, két nagy tájegységre tagolódnak: a szegedi központú, északról délre hatoló kirajzás, a »szögedi nagytáj« területére, illetve a déli szigetmagyarság életterére, a székely telepekre. Csak egy falu kivétel ezekben a településvonulatokban, mert egészen más gyökerű, eredetű, magyar nyelve viszonylatunkban egyedülálló, szokásrendje sok tekintetben páratlan: ez Magyarittebe, másképpen Ittabé, amelynek népe Békésből került ide . . ." (Nem egészen társtalan, mert a szintén dél-bánáti Torontálvásárhely népe Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Gyomáról és Makóról érkezett. Bálint Sándor csak feltételesen sorolja ezt az utóbbit azok közé a települések közé, amelyeknek vérségi köze van Szeged népéhez – K. Z. megjegyzése.)

Ökrész Károly 1999-ben megjelent könyve az egyik legjobb helytörténeti munka, amely nálunk valaha is megjelent, s egyúttal a legtöbb eredeti dokumentum gazdag tárháza is. Ökrész tisztelettel említi elődeit, köztük Mészáros Sándor történészt és Timár Kálmánt, a kalocsai tanítóképző-intézeti magyartanárt, de elismerően szól segítőtársairól is: Koroknai Ákosról, a Magyar Országos Levéltár munkatársáról, s külön dr. Hegedűs Antal történészről, aki a könyv előmunkálatai során a Vajdasági Levéltár dolgozója volt. „Ez a könyv – írja a hálás szerző – nem jöhetett volna létre Hegedűs Antal közreműködése, a maga nemében élvezetes fordítói munkája nélkül, aki minden segítséget megadott kutatásaimhoz, és buzdított, ösztönzött a munkára."

A helytörténeti munkák legtöbbször alkalmi kiadványok is. Tanók József iskolaigazgató, községi képviselő-testületi elnök három kiadványban emlékezett meg Magyarcsernye újratelepítésének 200. évfordulójáról (*Emlékőrző. I.*, 1992; *II.*, 1995; *III.*, 1997).

Hasonló terjedelmű Dobai József *Tordai krónikája* is (*I.*, 1982; *II.*, 1990; *III.*, 1998). Az ő munkássága azonban átnyúlik a harmadik évezredbe. Legfrissebb kiadványa (*Torda jubileumai*, 2003) az egyházközség megalakulásának és az oktatás kezdetének 200., valamint a megörökülésnek a 100. évfordulója al-

kalmából jelent meg: 1803-ban az első nádfedeles templom és az iskola épült fel, 1903-ban pedig kiparcellázták a Pejácsevich-féle uradalmat.

Még néhányan vannak, akik nagy vállalkozásaikat az új évezredben is folytatták, illetve be is fejezték. Ezek közé az utóbbiak közé tartozik Nagy Sívó Zoltán is, aki második kötetével (az első: *Bukovina, mit vétettem?*, 1999; a második: *A főváros árnyékában*, 2003) befejezte az al-dunai székelység, illetve valamivel pontosabban, a háromfalu egyikének, Vojlovicának, az egykori Hertelendyfalvának helytörténeti vizsgálatát, amely valójában önálló közigazgatási egységként már nem is létezik (akárcsak Muzslya), helyi közösségként Pancsova része lett, a Magyar Nemzeti Tanács sem Vojlovicaként, sem Hertelendyfalvaként nem tünteti fel a magyar helységnevek között. A háromfalu másik két települése egyébként megőrizte önállóságát: Székelykeve és Sándoregyháza.

Szemünk előtt kerekedik ki még egy másik nagy vállalkozás is: *Bezdán története*. Két orvos, két édestestvér – dr. Balla Ferenc és dr. Balla István – közös munkájáról van szó, azzal a megszorítással, hogy az utóbbi szerző valamelyest háttérben maradt az ismertebb dr. Balla Ferenc mellett, neve eleinte a belső oldalakon tűnt fel, s csak újabban került egyenrangú szerzőként a címoldalra, ezért irodalmi lexikonunkban is csak dr. Balla Ferenc neve van feltüntetve, dr. Balla István még társszerzőként sem szerepel.

Bezdán történetének eddig három kötete jelent meg (*Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*, 1993; *Bezdán története az első világháború kezdetétől 1944. október 25-ig*, 2001; *Bezdán története.* A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelőszövetkezetek felbomlásáig, 1944–1953, Logos, 2001). Nem tartoznak a legkiegyensúlyozottabb munkák közé, de mégis, tisztelettel nyugtázhatjuk a két testvér-doktor törekvését, kitartását, s végső fokon a befektetett munka végeredményét is.

Sok bácskai és bánáti helység lakói csak örülhetnének, ha olyan kutatóik lennének, mint a Balla fivérek, s még a harmadik kötet után is elmondhatnák: folytatása következik . . .

Kishegyesnek (Feketicsnek, Topolyának, Csantavérnek) is van egy tudós helytörténésze, aki az utóbbi negyed században már tiszteletre méltó, még be nem fejezett életművet hozott létre: Virág Gábor. A közelmúltban alkalmam volt megismerkedni egy érett, szorgalmas és sikeres kutató három újabb munkájával, bár így is mondhatnám: három arcával (*Kishegyes*, Helytörténeti tanulmányok és dokumentumok, 2002; *A kézművesség története*, Paraszti foglalkozások, kézművesek, iparosok Topolyán, 2002; *A topolyai Csáki Lajos Általános Iskola története*, Cservenák Pállal, 2003).

Az első könyvről maga a szerző mondja, hogy nem a monográfia igényével készült, de a tanulmányok, cikkek egymás mellé sorakoztatva Kishegyes történetének „bizonyos fokú kronológiai folytonosságát adják" a XV. századtól napjainkig. Kitűnő könyv, oda is került sok kishegyesi és szentandrási lakos otthonába, akik egyébként anyagi támogatásukkal a könyv megjelenését is lehetővé tették. A két község, a telepítvényes Kishegyes és kibocsátó Békésszentandrás 1969-től, az egymásra találás változatlanul boldog örömével ápolják testvéri kapcsolataikat.

A másik könyv ragyogó bizonyítéka annak, hogy a szerző szívéhez a néprajzi témák is közel állnak, a harmadik pedig egy alapos iskolatörténet, amely valójában része egy több darabból álló sorozatnak (*A topolyai iskolák története*, 1750–1944, Újvidék, 1993; Egy bácskai magyar népiskola krónikája, A kishegyesi római katolikus felekezeti iskola története, 1770–1920, Újvidék, 1999; *A feketicsi református iskola története*, kézirat).

Nem tudok ellenállni a csábításnak, hogy ne tegyek említést kedvenc Virág-könyvemről, habár szigorúan véve sem tárgyban, sem időben nem is tartozik ide (*Topolya mezőváros históriája*, 1992). Egy helyi verses elbeszélést tett közzé a XIX. század legelejéről, bevezető tanulmányában pedig felkutatta forrásait, kinyomozta a szerző kilétét (André István kántortanító).

Művelődéstörténetünknek, de irodalomtörténetünknek is fontos dokumentuma ez a históriás ének, de nem elhanyagolhatóak helytörténeti vonatkozásai sem.

Még egy egészen egyedi szerző életművének formálódását figyelhetjük meg, ha nyitott szemmel járjuk a világot. Cs. Simon Istvánét. Ő persze elsősorban költő, majd újságíró, s csak utána egy sajátságos helytörténész, aki a társadalmi élet részjelenségeit írja le impresszionista szociográfiáiban, lírai jegyzeteiben.

Egy mikrovilág felfedezője ő, az egykori dohánykertészek leszármazottainak életsorsa foglalkoztatja, ezekről érzékletes diáriumokat szerkeszt az észak-bánáti térség egyik-másik zugából, így aztán akár a tájbonctan doktorának, torontáli tájkertésznek is nevezhetném. Ez a vidék kihalófélben van, kietlen, sivár és vigasztalan, legfeljebb az őszi nap ragyogása aranyozza be, s hát persze a szerző tolla is: könyveiben ezt a világot festi le (*Sóvirág*. Észak-Bánát szociográfiájához, 1993; *Szülőfalum, Terján*, 1994; *Virulsz-e még, szülőföldem?*, 1997).

Ennek a sorozatnak legsikeresebb darabja a legutóbbi (*Monostor – 770*, 2001), még a faktográfia is nagyobb teret kap benne, habár ez nem erőssége a szerzőnek. Módszere azonban változatlan: kerékpárjára pattan és bekarikázza a kunhalmok tövét, a mocorgó Aranka partját és kilenclukú hídját, az ősi Monostort (Kanizsamonostort 1231-ben említi egy oklevél Monasterium Kenaz néven), s az egyre fogyatkozó falunak mind a hatvan házába bekopogtat, bemutatja mind a száznegyvenegy lakóját.

Lesújtónak, szétcsúszottnak látja az egykori kolostoros tájat, mindenütt az enyészet az úr, ami aztán óriási súllyal nehezedik rá is, mondataira is. A vidék felett még „az égbolt is kihűlt" – írja.

Észak-Bánát poétájának műhelyéből tehát egy drámai hangvételű balladának a prózai változata került ki, ha lírai jegyzeteit (s egy-két versét is) egyáltalán kötetlennek nevezhetjük. Ugyancsak észak-bánáti vonatkozású és hasonló hangvételű Gubás Jenőnek egy korábbi könyve (*Veszendő végeken*, 1997), csakhogy ő szociográfiai vizsgálati módszereket alkalmazva ír az elnéptelenedő, pusztuló Majdánról.

*

Amikor Bárány Ágoston, a történész és az akadémikus, százhetven évvel ezelőtt „felfedezte" Aracs romjait – a gyászcsendben haldokló régiséget, a mese-titkú omladékot, ahogy írta –, megindult az alkalmi írások, a tudományos jelentések és a tanulmányok hosszú sora, sőt könyvek is születtek, amelyek

azonban csak azt a megállapítást ismételgették, hogy a pompás műemlék múltját „vastag homály" fedi. És megjelentek az amatőr búvárok kiadványai is, különösen Trianon után, amikor megszakadt a kapcsolat a természetes háttérrel. Ezekben lelkesen méltatták, mit is jelentenek számunkra ezek a romok, de a homály azonban homály maradt.

Ezeknek az utóbbiaknak sorába tartozik Vajda János tordai tanár gyors egymásutánban két kiadásban is megjelent könyve (*A „mese-titkú" aracsi Pusztatemplom*. Árva magyarságunk zászlóhordozója, 2002; *A „mese-titkú" aracsi Pusztatemplom*, 2003). Ő egyébként 1999 februárjában, a romtemplom bűvöletében, megalapította az Aracs Pusztatemplom Hagyományápoló Társaságot, hogy támogatókat toborozzon a műemlék megmentésére s valahogy ezzel egy időben az aracsi előnevet is felvette.

Közben egy nagy fogalomcsere is történt: a *műemlékből*, a művészeti és történeti szempontból értékes épületmaradávnyból *emlékmű* lett, többnyire úgy tekintenek rá, mint valamilyen szoborra, diadalívre, amely előtt tisztelegni, szavalni, zászlót bontani kell. „Árva magyarságunk zászlóhordozója" – áll a Vajda-féle könyv első kiadásának címlapján, amely azonban a második kiadásban a belső oldalakra szorult.

A Pusztatemplom nyilván azonosságtudatunk fontos része, de nemcsak az, hanem az egyik legértékesebb *műemlékünk* is, amelynek őrzését, védelmét, közkinccsé tételét az Aracs Hagyományápoló Társaság is elsőrendű feladatának tekinti.

A könyv kapcsán még valamit szóvá kell tennem: a súgókat, a meghívott és fogadatlan prókátorokat. Ők a vidékiesség vadhajtásait nem nyesegetni próbálják, hanem koszorút fonnak belőlük. A zugügyvédek, ugye, csak bajt szoktak keverni, a súgásból pedig, az iskolából tudjuk, olykor vaskos félreértések születnek: a hokedliból olykor nokedli lesz. Móra Regina írja (*Hírvivő*, 2002. X. 27.) erről a zömmel összeollózott könyvről, hogy „Egy tudományos . . . mű" Gubás Jenő pedig a *Hét Nap*ban megjelent ismertetőjében közli (2002. VIII. 28.), hogy „A könyv . . . bizonyítékokat közöl (a Pusztatemplom) keletkezésének időpontjáról." Ha ez így volna, elsőrendű tudományos szenzáció lenne, de sajnos nem így van. Rossz szolgálat ez a javából!

Egy másik, már említett tordai szerző kapcsán is egy hasonló eset történt. Losoncz Iván, Tordáról elszármazott szabadkai magyartanár írja Dobai Józsefnek, hogy „. . . a Magyar Nagylexikon szerzői is számon tartják az Ön munkáját, s bekerült a magyar kultúra vérkeringésébe". Hogy, hogy nem, a magánlevél az újságok hasábjaira került (*Hét Nap, Tordai Újság*), de már olyan címmel, hogy „krónikásunk a Magyar Nagylexikonban". Ez már pontosításra szorul: nem Dobai került címszóként a lexikonba, hanem Torda, Dobai neve a címszó irodalomjegyzékében szerepel. Ez is persze valami, de a bolhából azért mégse kell elefántot csinálni.

*

A monográfia a mi tájainkon ritka, mint a fehér holló. Még ott is „hiánycikk", ahol az ember elvárná, hogy négy-öt évenként legalább egy mű megjelenjen: az újvidéki Magyar Tanszéken. A doktori értekezések megvédése után azonban rendszerint lanyhul az alkotói kedv, kevés az újabb vállalkozás, bár

az igazság kedvéért le kell szögezni, hogy a legjobb vajdasági monográfiák ebből a műhelyből kerültek ki, úgy is mondhatnám: csaknem minden, ami értékes.

Az amatőr szerzők táján sincs túl nagy tülekedés. A már eddig említett, monografikus jellegűnek is mondható munkák sorába tartozik – inkább terjedelménél fogva – Törköly István magánkiadásban megjelent könyve (*Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat*. Szaján története, 2000). Ő szerencsésen elkerülte a csapdát, hogy munkáját monográfiának minősítse, mintegy elismerve tartalmi és szerkezeti gondjait, nyelvi és szakmai vesződéseit. Szerencsétlensége viszont, hogy néhány tárgyi „banánhéjon" elcsúszott, ami aztán kihatott a végső értékelésre.

Bakator Judit és Mészárosné Bába Lúcia a Debelyacsáról (Torontálvásárhelyről) szóló helytörténeti munkájukat (*Hosszú a jegenyesor*, 2003) az alcímben bátran monográfiaként tüntették fel, amit végül is a három recenzens is magáévá tett. A szerkesztő szerint „egy monográfiának magában kell foglalnia mindent, ami egy helységről adott pillanatban tudott, tudható, mondjam talán úgy, hogy előkaparható, összekaparható".

Ha monográfia helyett falukrónikát említ, akkor egy szó sem érhette volna háza elejét, de így . . .

Én egy monográfiáról mégse mondanám azt, hogy „kaparék", hanem azzal értenék egyet, amit ugyancsak a szerkesztő a könyv végén mond a monográfiáról, nevezetesen azt, hogy „egy tudományos kérdést részletesen, a teljesség igényével tárgyaló, nagyobb terjedelmű szakmunka".

A hatszáz oldalas, már-már luxuskivitelű (a simított, famentes papír, a kemény födéllap nálunk már annak számít) torontálvásárhelyi helytörténeti munka minden lehet, csak monográfia nem. Ez a megállapítás azonban nem azt jelenti, hogy haszontalan fáradozás volt előállítása, ellenkezőleg, a korábbi helytörténetek áttekintésével és felhasználásával, a hallatlanul gazdag képanyagával, a mindennapi tevékenységeket felölelő cikkeivel, az életrajzok sokaságával a nagy dél-bánáti falu egykori és mostani életének többé-kevésbé sikeres keresztmetszetét adja. Felölel mindent, vagy legalábbis sok mindent, „ami egy helységről adott pillanatban . . . tudható", ahogy azt a szerkesztő be is jelentette, bár lehet, hogy kevesebbel esetleg többet is lehetett volna mondani.

Szerényebb kivitelű, de a címmel tartalmilag teljesen egybecsengő a zentai Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének kiadványa (*Zenta monográfiája, I.*, 2000). Zentai hagyományokhoz híven ez is úgy készült, mint a Luca széke: mire megjelent, az öt szerző (Guelmino János, Pejin Attila, Urbán János, Dobos János, Szekeres László) közül kettő, a két utóbbi, távozott az élők sorából.

A monográfiaírás nagy kora a mi tájainkon is a XIX. század utolsó egy-két évtizede volt. Akkor született meg a városmonográfiák hosszú sora (Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története, I.*, 1886, *II.*, 1892; Milleker Bódog: *Versec szab. kir. város története*, 1886, német, magyar és szerb nyelven; Érdujhelyi Menyhért: *Újvidék története*, 1894, ugyancsak háromnyelvű kiadásban. Ide kívánkozik még a kétkötetes, Dudás Gyula szerkesztésében 1896-ban Zomborban megjelent *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája* is).

1897-ben készen állt a kiadásra Dudás Gyula zentai monográfiájának I. kötete is (az 1751-ig terjedő időszakot ölelte fel), úgyhogy a Tisza menti város felsorakozhatott volna az előbbiekhez, de a városi tanács kicsinyessége és szűklátókörűsége miatt erre nem került sor sem a XIX. században, sem azután, szégyenfoltot ejtve a nemzedékek egész során. Közben elmúlt a XX. század is, úgyhogy a monográfia, többszöri nekifutás után, végül is a XXI. század legelején született meg.

Mint tudjuk, szerzői munkaközösség készítette, a II. kötet viszont egy szerző munkája lesz (Pejin Attila írja meg a város történetét 1918-tól napjainkig), állítólag egy-két év múltán jelenik meg, amit persze, az eddigi tapasztalatok alapján, csak nagy-nagy fenntartással kell fogadni. Kanizsa monográfiájának első kötete is például tíz évvel ezelőtt jelent meg, folytatása viszont még csak a láthatáron sincs.

Amíg Zenta az elkészült, de ki nem adott vagy a megrendelt, de el nem készült monográfiákkal örökös gondokkal és lemaradásokkal küszködött, addig egy másik területen, a monográfia előmunkálataival, egyedülálló teljesítményt nyújtott: a Zentai Monográfiai Füzeteknek 1964-től napjainkig több mint ötven kötete jelent meg, a Zentai Füzeteknek pedig 1960 és 1985 között még harminc!

*

Besorolhatatlan, majdhogynem meghatározatlan műfajú könyv az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségének jubileumi kiadványa (35 éve együtt. A jugoszláviai magyar televíziózás története. Írta és szerkesztette: Kartag Nándor). „Nem a jugoszláviai magyar televíziózás három és fél évtizedét aprólékosan bemutató monográfiát kínálunk – áll a szerkesztő összefoglalójában –, hanem egy-egy jelentősebb mérföldkőnél vagy éppen buktatónál megállva, inkább e göröngyös utat megtett kis szerkesztőség egy-egy korszakának hangulatát, fáradságos munkájának, küzdelmeinek körülményeit kívánjuk felidézni. Újságcikkekből, tévékritikákból és egyéb dokumentumból, s nem kevésbé a műsorkészítők tanúságtevő életrajzaiból és fényképeiből, szerkesztők emlékezéseiből és tekintélyes közéleti személyiségek méltatásaiból áll össze a mozaikkép – végső soron a jugoszláviai magyar televíziózás viszonylag rövid, de annál mozgalmasabb története."

Hogy nem monográfia, azt maga a szerkesztő is megállapítja, de nem is „Tévétörténet", ahogy a címoldalon megjelent, s a szerkesztő is sugallja, némi elhatárolással. Valójában ez a 380 oldalas könyv az alkalmi és megjelent cikkek gyűjteményével, több száz biográfiájával, mintegy félezer fotójával csak az adalékok gazdag tárházát nyújtja egy jövendőbeli tévéhistória megírásához, természetesen újabb kutatásokkal kiegészítve. Egy monográfia elkészítéséhez ennél még több is kell.

S az egységesítést kell elvégezni, az értékelés mércéit is meg kell határozni.

*

Beretka Ferenc honismereti könyve kétnyelvű kiadás: a magyar és a szerb szöveg egy födél alatt jelent meg, mintegy száz-száz oldalnyi terjedelemben, nem egészen azonos címmel (*Bačko Petrovo Selo kroz vekove. Péterréve az idők sodrában*, 2003).

A könyv több pontosítást, kiegészítést, magyarázatot kíván.

Az egyik a helységnév kérdése. „. . . a pravoszláv templomtól délkeletre telepedett le (1526 után) – írja a szerző – Petar Tašin halász, akit a falu névadójának tartunk." Így, többes számban, tehát ebben a véleményben a honismereti könyv szerzője is osztozik. De hát akkor ki a névadója a Peterreus nevű falunak, amelyet 1092-ben említ Szent László király a tihanyi apátság birtokösszeírási oklevelében? Vagy a Peterrewe, Peturrewy, Peturreu helységnévnek, amelyek később bukkantak fel, s a szerző is említi őket könyvének 7. és 8. oldalán?

A magyar források úgy tartják, hogy a Péterréve helységnév a Péter személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott rév főnévnek az összetétele, a Bačko Petrovo Selo pedig a magyar mintára alakult ki, függetlenül attól, hogy az 1092-ben említett Péter (Petur) ismeretlen személy, az 1526 után letelepedett Petar pedig állítólag ismert.

Még egy hasonló pontatlanságra hívom fel a figyelmet: „Vajdaság legrégibb iskolájának az 1573-ban létesült hopovói (Ireg mellett) kolostoriskolát tartják" – írja a szerző, nem hivatkozva a forrásra.

Valójában a szerb történetszemléletnek még egy csúsztatásáról van szó, hiszen az első „vajdasági" iskolát Szent Gellért alapította 1028 körül a mai Bánát egész területét is felölelő Csanád egyházmegye székhelyén, Bácskában viszont a bácsi káptalan megalapításával jött létre iskola 1077 és 1095 között, erről az első írott dokumentum 1158-ból ered.

Ha jövőnk bizonytalan is, múltunk tényei legtöbbször bizonyosak és bizonyítottak.

Szerzőnk egy újabb kori esemény kapcsán írja: „Az 1944–45-ben bevezetett partizán katonai közigazgatás alatt elkövetett megtorlásokról hivatalosan még napjainkban sem esik szó. Matuska Márton kutatásai szerint mintegy 300 bírósági eljárás és ítélet nélkül kivégzett péterrévei magyar jeltelen tömegsírját mosta el a Tisza valamikor az ötvenes évek vége felé." Mészáros Sándor történész 72 áldozatról tud (*Holttá nyilvánítva*, 1995), de erről a könyvről a szerző nem tesz említést.

Na már most, egy helytörténésznek nemcsak az a dolga, hogy ismerje és idézze a vonatkozó irodalmat, hanem újat is adnia kell, részletesebben meg kell világítania a helyi eseményeket, rendet kell vágni az eltérő közlések bozótjában.

Mindnyájunk példaképe, Gyetvai Péter péterrévei helytörténész szépen írja mintaszerű munkájában (*A tiszai korona-kerület településtörténete, I–III.*, 1992): „A helytörténetírást ugyanis nemcsak megilleti az a jog, hanem inkább talán kötelessége is, hogy általános elvek, szempontok, eszmeáramlatok leszűkítő vagy egyetemesítő módszere mellett térjen ki a részlet-események ismertetésére is."

Ez némely esetben meg is történt: a vízivilág, a halászat, a népi kézművesség, az erdők, rétek, töltések leírásában.

A könyvbe Péterréve több ismert szülöttjének vagy a településen működő jeles emberének rövid életrajza is bekerült. A névsor azonban hiányos. Legszembetűnőbb, hogy a könyvben egy[illegible]nt emlegetett Samu Mihálynak, az

általános iskola névadójának (a szerző ennek az iskolának az igazgatója) és dr. Kiss Imrének, a falu neves orvosának kimaradása. Az 1941-ben elesett Samu Mihályról alighanem illett volna elmondani, hogy az antifasiszta mozgalom hőse volt, dr. Kiss Imréről pedig hogy 1941-ben jótállt a szerbek egy csoportjáért, s így elkerülték a likvidálást (1941 és 1944 között Péterrévén egy szerbet sem végeztek ki), ő viszont 1944-ben, a megtorlás napjaiban, pusztán a véletlennek köszönhette, hogy életben maradt. De nincs feltüntetve Cseh Károly, Berecz Sándor, Muhi János, Tőke István stb. neve sem.

Nagy igazságtalanság, mégis az a szomorú valóság, hogy egy-két hiba többéves erőfeszítést egyszerűen nullára állít. Beretka Ferenc könyvében nem egy ilyen akad, amelyek aztán sajnálatos módon annullálják az egyébként tiszteletreméltó iparkodást.

*

Az imént egyik legfrissebb „szerzeményemről" mondtam el egyet-mást, s ezzel valójában lezártam vizsgálódásomat az általánosnak mondható falutörténetekről, településkrónikákról, városi és mezővárosi monográfiákról. A továbbiakban csoportosítani próbálom – ha valahogy kijön a lépés – a hasonló jellegű kiadványokat. Elsőként azokat veszem számba, amelyek egy személyről szólnak, egy-egy érdemes embernek állítanak emléket.

Szabó József, a törökkanizsai Aleva paprikagyár villanyszerelője, a megszállott helytörténész másfél évtizedes kutatómunkával feltárt úgyszólván minden fellelhetőt Tallián Emilről (1859–1911), Törökkanizsa egykori főszolgabírájáról és földbirtokosáról, a világutazó vadászról, a város fejlesztőjéről és jótevőjéről, a Tisza-parti sétány és a főutcák hársfáinak telepítőjéről, a botanikus kertre emlékeztető park létrehozójáról. Számba vette egyedülálló, de az első világháború után széthúzott trófeagyűjteményét, megtalálta a világ minden táján készített fényképeinek kollekcióját, nagyszabású kiállításon mutatta be ezeket, kezdeményezésére helyreállították megrongált emlékművét (Szentgyörgyi István alkotását), más szóval: visszahozta a köztudatba Törökkanizsa jeles polgárát, a város jótevőjét, gazdasági fejlődésének elindítóját.

Áldásos munkájának koronája a Tallián-féle kiállítás katalógusa meg a *Tallián Emil, a világutazó vadász* című vaskos könyv, amely a Családi Kör kiadásában jelent meg 2002-ben, s amelyet még az évben „a legszebb magyar könyv" díjjal tüntettek ki. Az ő neve szerepel szerzőként a könyv címoldalán, bár hozzájárulásának értéke nem csökkent volna akkor sem, ha a belső oldalra kerül ilyen megfogalmazásban: A bevezető tanulmányt írta, Tallián Emil írásait és fényképeit közreadja . . . A csaknem 350 oldalas könyv mintegy kétharmada ugyanis Tallián Emil összegyűjtött képeiből és cikkeiből, naplójegyzeteiből állt össze.

Gergely József újságíró és természetbúvár Csornai Richárdnak (1903–1984), a csantavéri gyógyszerésznek, az Európa-hírű ornitológusnak, a Peterson–Mounfort–Hallom szerzői hármas *Európa madarai* című, kiváló kézikönyv (angolul 1954-ben jelent meg, magyarul 1969-ben) jugoszláviai munkatársának élvezetesen megírt életrajzát tette közzé (*Hallod a pallidát?*, 2002).

A kötet címéül választott kérdés Csantavéren hangzott el, amikor Csornai leányával sétált és egyszer csak megszólalt a halvány geze, vagyis a pallida gyönyörű éneke. Az 1987-ben megalakult szabadkai Ökológusok Egyesülete az ő nevét viseli.

A verseci Városi Múzeumban 2002-ben emlékeztek meg az intézmény fennállásának 120. s a múzeumalapító Felix Milleker halálának 60. évfordulójáról. Ebből az alkalomból Anica Medaković, a múzeum tudományos munkatársa egy kitűnő kiállítást rendezett, és egy szép kiállítású szerb és német nyelvű könyvnyi terjedelmű katalógust írt Felix Milleker hosszú életéről és rendkívül termékeny munkásságáról. Munkáját angol nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Milleker az Osztrák–Magyar Monarchia gyermeke, így aztán szerteágazó magyarországi kapcsolatai is voltak. Elég, ha csak két mentorára emlékeztetünk (a könyvben ennél sokkal többről tesznek említést): Torma Károly egyetemi régészprofesszorra, az aquincumi romok feltárójára és Hampel József archeológusra, szakfolyóirat-szerkesztőre. Szinnyei József a Magyar írók élete és munkái című sorozatának 1902-ben kiadott VIII. kötetében terjedelmes szócikket írt róla, felsorolva az addig magyarul is megjelent helytörténeti műveit. Már ezért is illett volna egy magyar nyelvű összefoglalót adni, egy ilyen jellegű tájékoztatóval a verseci magyar közönséget is megtisztelhették volna.

A figyelmesség szép erény, ebben az esetben talán még kötelesség is lett volna.

(A már leadott kéziratot kértem vissza a szerkesztőtől, hogy megismételhessem a fenti megállapítást: a Vajdasági Múzeum kiadásában, szerb és angol nyelven megjelent katalógusból (*Slatka izložba*, 2004) szintén hiányzik a magyar nyelvű összefoglaló. Európa felé haladva elfeledkezünk a környezet nyelvéről, a közönség egy részének nyelvéről? Az egyébként egyedülálló, a csokoládé történetéről szóló kiállítást Bánszky Mária rendezte, ő írta a katalógus szövegét is, az illusztrációkat pedig Léphaft Pál rajzolta).

*

A szabadkai Városi Múzeum kiadásában jelent meg ugyancsak luxus kiadásban egy háromnyelvű (szerb, magyar, angol) fényképgyűjtemény a Vojnich család fotóalbumaiból Mirko Grlica válogatásában és bevezető tanulmányával, amely valójában egy rövid családtörténet (*A bajsai Vojnich család nemesi világa*, 2003). Több mint 170 korabeli fotográfia került közlésre, amelyeket a Városi Múzeum történeti osztályán őriznek. Zömmel a XIX. század második felében készültek, némelyek a hatvanas-hetvenes években.

Grlicában egy kényelmes szerzőt ismertünk meg, aki a könnyebb ellenállás vonalán haladva állította elő feltehetően költséges könyvét. Persze, nem az a baj, hogy drága és díszes (az utóbbi évek egyik legszebb könyve került kezünkbe) – egy fotóalbumnak ilyennek is kell lennie! –, az a gond vele, hogy hiányos információkat nyújt, rébuszok elé állítja az olvasót. „Azt szerettük volna, hogy a fényképek önmagukért beszéljenek, ezért a kísérőszövegben csak a leglényegesebb adatokra szorítkoztunk . . . csak a fejezetek bevezető fotóit láttuk el

szöveges magyarázattal" – írja a szerző. Ez a gyakorlatban úgy fest, hogy a 64. oldalon közli a fényképeken ábrázolt házaspár és gyermekeinek nevét, születési dátumát, a családfő foglalkozását és tisztségeit, majd a következő tíz oldalon képaláírások nélkül hozza fényképeit, akik közül többen időközben felnőttek, megöregedtek.

Mondjuk rá, hogy az olvasó szereti a rejtvényfejtést, s nem zavarja, hogy lapozgatnia kell, hogy kibogozza, kit is lát „a nézegetésre szánt" fényképeken. Fogadjuk el azt is – üsse kő! –, hogy a gyengébbekre nem kell tekintettel lenni.

Két dolog azonban nehezen bocsátható meg. Az egyik a pongyola fordítás, amit egy szabadkai múzeum nem engedhet meg magának (a rogata marva nem szarvas jószág, hanem szarvasmarha; a prvi bogataš Subotice nem az első gazdag ember Szabadkán, hanem Szabadka leggazdagabb embere). Az sincs egészen rendben, hogy a Vojnich-féle családfa csak magyarul jelent meg (nyilván így készült el), de ha már a képaláírásokban a szerző gondosan ügyelt arra, hogy a Lőrinc Lovro, a Lajos Lajčo, a László Ladislav, az Erzsébet Jelisaveta, a Lukács Luka, a Pál Pavle stb. stb. néven jelenjen meg, akkor a horvát változatot is el kellett volna készítenie.

Legnagyobb bánatom azonban, hogy a fényképek auktorairól egy árva szó sem hangzik el, a keletkezés időpontja sincs jelölve, még a megközelítő sem. Ez épp olyan főbenjáró bűn, mintha a portrékat a festő nevének említése nélkül közölnék.

A kényelmes hozzáállás itt már súlyosnak is mondható mulasztásba torkollott: a 170 fénykép közül egynek sincs szerzője, illetve nincs feltüntetve. Ez ma már nem megy, különösen egy múzeumi kiadvány esetében, még akkor sem, ha a szerző csak nézegetésre szánta a fotókat . . .

*

Amióta Matuska Márton – csaknem egy fél évszázados tabutémát megdöntve – a *Magyar Szó*ban közzétette kutatásainak eredményeit az 1944–45-ben történt vérengzésekről (1990. X. 12.–1991. II. 27.), s munkája még az évben könyv alakot is öltött (*A megtorlás napjai*, Forum, 1991), a helytörténeti és történeti munkák egész sora látott napvilágot. A jég azonban azóta sem tört meg teljesen, a félelem ma is bénítólag hat. Meg aztán szerb részről szembeszökő ódzkodás, a struccpolitika, a szándékos mellőzés – tisztelet egy-két kivételnek (Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini, 1941–1946*, Újvidék, 1996).

2000-ig hat helytörténeti füzet, könyv jelent meg (némelyik két kiadásban is), s nyolc helységből szolgáltatott többé-kevésbé megbízható leírást az eseményről és az áldozatok névsorával (Sinkovics Ferenc 1994-ben, *Mementó* címmel tette közzé Szabadka és környéke áldozatainak névsorát, majd újabb kiegészítésekkel 2001-ben és 2003-ban is).

Két szerzőt külön is érdemes kiemelni. Az egyik Mojzes Antal pedagógus és helytörténeti író. Ő volt az első, aki a teljesség igényével megírta egy falu kálváriáját az 1944-es vérengzések idején (*A bajmoki razzia*, 1994). Egy másik pedagógus, a zentai Szloboda János szülővárosának tényeit gyűjtötte össze és tette közzé a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtárában

(*Zentán történt '44-ben*, 1997). Ezek közé a faktumok közé tartozik az 1944. november 10-én keltezett, eredeti szerb nyelvű „halállista" közlése és a jegyzéken szereplő emberek személyi adatainak begyűjtése, továbbá – A másik fél közcímmel – két korabeli pártember, Farkas Nándor és Olajos Mihály emlékezése, akik „belülről", a legszűkebb pártkörökből szemlélve írták le az eseményeket, olykor a bűnbánat hangján. Kezükhöz nem tapadt vér, de nem akadályozták meg a vérontást (nem is kötötték az orrukra, mi készül), s később is, megalkuvóan, hallgattak róla.

Ma már az általános jellegű, magyar nyelvű településtörténeti munkák nehezen képzelhetőek el a negyvennégyes vérontás adatai nélkül.

Ez ideig a legjobb és legteljesebb munka Csorba Béla szerkesztő és szerző keze alól került ki, Ádám István, Matuska Márton és Ternovácz István közreműködésével (*A temerini razzia*, 2001). A könyv „a kellő pontosság" és a „történelmi hűség" jegyében készült – több elérhető dokumentummal, soksok képpel –, úgyhogy az első monografikus igényű feldolgozásnak könyvelhetjük el. Rávilágít a razzia valóságos hátterére, így a szláv dominancia megteremtésének és biztosításának igényére is (Ivan Rukavina tábornok, a katonai közigazgatás parancsnokának kiáltványa „e vidék délszláv karakterének" megőrzéséről beszél), de eloszlatja a tévhiteket a „kollektív bűnösség"-ről meg a „személyes bosszú"-ról, noha ilyen is volt.

Az 1944–45-ös katonai beavatkozás etnikai tisztogatás volt a javából, szabályos népirtás.

A könyv két fő tartópillére a hozzátartozók és a tanúk nyilatkozatai, vallomásai és a gondosan összeállított adattárak (kivégzett áldozatok névsora, a bírósági ítéletek alapján kivégzettek listája, az ismeretlen körülmények között elhalálozottak lajstroma, az elesett vagy eltűnt honvédek és leventék jegyzéke, a Petőfi brigád elesett harcosainak névsora).

Az ilyen természetű, alaposnak és szerteágazónak minősíthető helyi kutatások jelentősége többek között abban is van, hogy valamelyest közelebb visz bennünket az áldozatok számának megközelítő megállapításához. Az eddigi becslések ugyanis igen eltérőek. Dr. Mészáros Sándor szerint az áldozatok száma 15 000–20 000 lehetett (*Holttá nyilvánítva, I.*, 1995), A. Sajti Enikő viszont a nem régi doktori disszertációjában az áldozatok lehetséges számát 5000 és 60 000 között rögzíti, azzal a megállapítással, hogy a mérlegelés nem szorítható szűkebb sávra, mert a rendelkezésre álló adatok ezt nem teszik lehetővé.

A könyv címe – a maga egyszerűségében – döbbenetes, hiszen tovább bővíti a razzia szó értelmezését. A magyarországi források ma is a hagyományos meghatározás felé hajlanak. Az idegen szavak szótára szerint a razzia „valamely terület rajtaütésszerű rendőri ellenőrzése, átfésülése bűnözők és gyanús elemek kézrekerítésére". Krúdy is azt írja egy helyütt, hogy „a razzia igen szép eredménnyel végződött: öt zsebtolvaj, három betörő, huszonhét notorikus munkakerülő, s tizenegy züllött életet élő nő került a rendőrség kezébe." A két háború idején az árurejtegetők ellen tartottak országos razziákat.

Csupa ártatlan szómagyarázat! Itt a Délvidéken a fogalomnak sokkal súlyosabb tartalma van: az 1942-es újvidéki razziára emlékeztet, amikor néhány

vétkes miatt, az antiszemita és a szerbellenes hullámot meglovagolva, az ártatlanok ezrei lakoltak.

1944-ben jött a visszacsapás, a „kölcsönkenyér" kamatos elszámolása. Az atrocitás most már ellenkező előjelet kapott: német- és magyarellenességet. A razzia szavunk viszont egy újabb elemmel „gazdagodott", a genocídium fogalmával.

(Kéziratleadási szempontból a „lekésett" kiadványok közé tartozik a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságban megtartott tudományos értekezlet anyagának közzététele, Csorba Béla, Matuska Márton és dr. Ribár Béla szerkesztésében, ezért csak jelzésként teszek említést róla (*Rémuralom a Délvidéken*. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944–45. évi magyarellenes atrocitásokról, 2004).

*

A fenti témakörhöz szorosan kapcsolódnak azok a kiadványok, amelyek a két világháború áldozatainak állítanak emléket, főleg azoknak, akik a másik, a vesztes oldalon álltak, akik a Monarchia, illetve a Magyar Királyi Honvédség kötelékeiben teljesítettek szolgálatot, s eközben vesztették el életüket. A két világháború során – a totális hadviselés eszméjének meg a nemzeti és ideológiai szempontok döntő előretörésének idején – módfelett megnövekedett a polgári áldozatok száma (zsidóüldözések, munkaszolgálatosok, szőnyegbombázások, új fegyverek bevetése).

Az első ilyen jellegű munka 2000-ben jelent meg a Bácsország könyvek sorozatban (a lendületes kezdő korszak után elnémultak?) a következő címmel: A szabadkai község II. világháborús áldozatainak névsora. Ebbe mintegy hétezer áldozat neve került be függetlenül attól, hol, milyen körülmények között veszítették el életüket: a Don-kanyarban vagy a szerémségi fronton, az aknamezőn vagy a gázkamrában, a kivégzőosztag előtt vagy a tábori kórházban, a nélkülözés okozta betegség vagy légitámadás következtében. Rendkívül nagy azoknak a száma, akikről nem sikerült megállapítani, hol és milyen körülmények között veszítették el életüket, ők az eltűntek hosszú lajstromát növelték, bár ők sem „ismeretlen katonák", „ismertlen civilek".

A könyv szerzői: Mirko Grlica, dr. Hegedűs Antal, Milan Dubajić és Lazar Merković.

Zentán és Kanizsán rövid idő alatt három ilyen kiadvány látott napvilágot (*Az I. világháború zentai áldozatai*, 2001; *Kanizsa község I. világháborús hősi halottai*, 2003; *Zenta és Magyarkanizsa II. világháborús hősi halottjai*, 2004). Mindhárom könyv szerzője azonos: Molnár Tibor levéltáros. Örömmel nyugtázzuk egy fiatal és szorgalmas kutató és hadtörténész jelentkezését, egy írólevéltáros feltűnését. Talán még azt a megállapítást is megkockáztathatnánk: benne látjuk a szépemlékű szabadkai archivistának, a művelődéstörténész Magyar Lászlónak az utódját.

Eredményes kutatómunkájáról sok szépet lehetne mondani, de ehelyett hadd álljon itt most két adat: 1941 és 1945 között Zentán, Kanizsán és kör-

nyékén 1503 polgári és 153 katonai áldozat volt, az 1944-es vérengzéseknek pedig 98 mártírja.

Ez a kiadvány a Zentai Monográfiai Füzetek 53. kötete!

Az ilyen jellegű munkák megírása és kiadása fellendülőben van. A Balla fivérek munkáiban is megtaláljuk a témát, dr. Virág Gábor pedig a *Bácsország* című honismereti szemle legfrissebb, 28. számában, Kishegyes háborús veszteségei címmel ad áttekintést a település I. és II. világháborús, meg a kilencvenes évek háborújának áldozatairól. De ebbe a sorba tartozik Pejin Attila könyve is (*A zentai zsidóság története*, 2003), amelynek megjelenése (bár a kézirat már 2000-ben elkészült) egybeesett a holokauszt idei hatvanadik évfordulójával.

Ő is az ígéretes, már befutott szerzők közé tartozik, akárcsak Molnár Tibor, azzal, hogy ő történész és ismert muzeológus. Arról már volt szó, hogy Pejin Attila készíti *Zenta monográfiájá*nak II. kötetét, de a közelmúltban több kiállítással és könyvvel is felhívta magára a figyelmet (*A zentai csata emlékezete*, katalógus, 2001; *Zenta utcanévlexikona*, 2003; *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája*, 2004).

*

Szomorú a szobrok sorsa ezeken a mi tájainkon. Nemcsak a kisebbségi vonatkozásúaké, de mégis, leginkább az övéiké. Lerombolt, szétvert, eltűnt – ezek a leggyakoribb szavak, ha róluk esik szó.

Ha már ez a helyzet a köztéri emlékművekkel, akkor a velük kapcsolatos kiadványok sem lehetnek túl kellemes olvasmányok, még kevésbé tartalmazhatnak derűs szövegeket. Az a nagy téma, ha történetesen valamelyik átvészelte a zord időket. (Lásd: a két vajdasági Kossuth-szobornak, az ittabéinak és a moravicainak a történetét.)

Ezen a téren a Duranci–Počuča szerzőpáros egy minden tekintetben alapos munkát adott ki kezéből, amely a Községközi Műemlékvédelmi Intézet kiadványaként jelent meg (*Szabadka község emlékművei*, 2001). Nekik aztán, tekintettel Szabadka művelődési múltjára, volt is mit számba venni, találhattak bőven példát arra is, ami volt, s arra is, ami megmaradt.

A Bácsország Könyvek sorozat 5. köteteként hagyta el a sajtót egy szabadkai negyvennyolcas hadtörténeti tanácskozás anyaga, számos melléklettel (*A kaponyai csata*, 2000). Azért említjük ezen a helyen, mert a szabadkaiak két csataemlékművet is emeltek tiszteletére: egyet a főtéren, egyet a színhelyen.

A mai Városi Könyvtár épülete előtt 1899-től egy csaknem tíz méter magas oszlop állt, tetején egy turulmadárral, csaknem két méter szélességben kiterjesztett szárnyakkal, hirdetve a győztes csata emlékét. 1918 után, az akkori felfogás szerint (nem hiszem, hogy azóta bármi is változott volna) nem maradhatott a helyén. Ez történt a csata színhelyén, szintén 1899-ben felállított emlékművel is, csakhogy ezt a XX. század negyvenes éveiben először, 1999-ben pedig másodszor is helyreállították.

Hamisítatlan XX. századi história.

Még egy szerzőpáros – Cservenák Pál és Nagy Tibor – tett az asztalra egy összegező munkát, szerény kivitelben, tartalommutató nélkül (*A topolyai szobrok és emléktáblák*, 2002). Ebből sem maradhatott ki egy ilyen fejezetcím: Lerombolt és elveszett szobrok. Ha majd egyszer nálunk beköszönt egy emberibb, egy toleránsabb korszak, akkor majd mindenki fejet hajthat a sajátja előtt, de tisztelettel tekinthet a máséra is. (Elég nehéz ezt kivárni: a zomboriak már évek óta próbálkoznak, hogy a Schweidel-emléktáblát a kaszinó faláról áthelyezzék a szülőházra. A csókaiak csaknem harminc év várakozás után leplezhették le Móra Ferenc mellszobrát. Kiss József vízimérnöknek, a bácskai nagycsatorna tervezőjének és építőjének még a munkálatok befejezésének 200. évfordulója alkalmából sem emeltek szobrot, pedig Bácska mai természeti képét ő alakította ki.)

Vannak azonban vigasztalóbb példák is. Magyarkanizsa az utóbbi időben sokat tett ezen a téren. A honfoglalás évfordulója kapcsán egy kunhalmot képeztek át monumentummá, mellszobrot emeltek Beszédes József vízimérnöknek (Lantos Györgyi csongrádi szobrász alkotása), s ebből az alkalomból egy füzetecskében is ébresztgették a város szülöttjének az emlékét (*Beszédes József, 1787–1852*, Kanizsa, 2002), a főtéren pedig egész alakos emlékművet állítottak a város két újkori, jellegzetes és meghatározó alakjának: Koncz István költőnek és Dobó Tihamér festőművésznek (Dudás Sándor munkája, Csongrád). Ebben az esetben azonban egy újabb alkalmi kiadványra már nem futotta.

A megemlékezés egy másik szép példájára Tóthfaluban került sor, amikor utcát neveztek el, emléktáblát lepleztek le Almási Gábor szobrász születésének 90. évfordulója alkalmából, s ami a legszebb: erre az időpontra megjelent egy monográfia is a művész életéről, életművéről, Ninkovné K. Olga Mária, a szabadkai Városi Múzeum művészettörténészének tollából (*Emberközelben*. Almási Gábor élete és művészete, 2003). Alkalmi kiadványnak is minősíthető, de több annál: ez egy szakavatott munka, egy szakszerű értékelés Almási Gábor művészi eredményeiről, amelyről persze eltérő vélemények is lehetnek.

(Még egy post scriptum: az Újvidéki Színház előcsarnokában 2004 májusában felavatták Kiss Julianna szobrásznő Vörösmarty-szobrát, amely több évi gyűjtés eredményeként kerülhetett a helyére – némi késéssel: a költő születésének 200. évfordulóját 2000-ben ünnepelte a magyar közélet.)

*

Az imént vízépítő mérnökökről is szó esett, folytassuk talán áttekintésünket azokkal a szerzőkkel, akik az észak-bácskai vizek tudós ismerőiként mutatkoztak be az elmúlt évek során.

Az egyik, a fiatalabbik, Hovány Lajos, a szabadkai Építőmérnöki Kar Vízépítő Tanszékének tanára két korábbi könyvében Palics múltjáról írt (*A Palicsi-tó és környéke*, 1997; *A palicsi fürdő és a Böge-csatorna*, 1998), új munkájában viszont (*Vizeink nyomában*, 2002) Északkelet-Bácska felszíni kisvizeinek nemcsak a múltját, hanem napjaink helyzetét is feltérképezte, azzal a nyomós indokkal, hogy „vizeinknek nemcsak a múltját, jelenét sem ismerjük".

A másik, az idősebbik, dr. Szöllősi Gyula nyugalmazott egyetemi tanár előző szakmunkájában a Palicsi-tó történetét dolgozta fel (*A Palicsi-tó vize 1781-től 1999-ig*, 1999), a mostaniban pedig a másik szabadkai állóvízről ad érzékletes tudósítást (*A Ludasi-tó vize*, 2003).

„Ezt a könyvet csak olyan személy írhatta, aki régtől fogva ismeri, és együtt lélegzik a Ludasi-tóval" – olvassuk a kötet recenziójában. Ezt a megállapítást a szerző bevezetőjében a következő szavakkal erősíti meg: „. . . sokszor fürödtem a vizében, a partján halásztam, gyékényt, kákát szedtem és szárítottam, télen korcsolyáztam a jegén, később pedig mintegy harminc évig kutatásával foglalkoztam . . ."

*

A legújabb egyháztörténeti munkák összefoglaló tárgyalása előtt egy kis nosztalgikus visszapillantást adok: egy bánáti falusi papra, az egyházi irodalom nesztorára emlékezem – a hetvenhárom éves ürményházi plébánosra, Erős Lajosra. Ő a múlt század kilencvenes éveiben több szerény művet is megjelentetett – szabály szerint saját költségén. Közülük a legjelentősebb a vaskos, több mint hétszáz oldalas egyházmegye-áttekintés (*Adalékok a Zrenjanini – Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*, 1993). Ez valójában sematizmus (részletes helyzetképet ad a plébániákról, közli a papok életrajzát), mivel azonban egy hasonló jellegű munka csaknem hatvan évvel korábban jelent meg, bőséges történelmi része is van: gazdag egyházi és helytörténeti adattár kerekedett belőle.

Kisoroszi plébános volt, s az ottani harmincéves szolgálata alkalmából, a helyi búcsú napján egy könyvvel lepte meg híveit (*Képek a kisoroszi római katolikus plébánia életéből*, 1995). Új szolgálati helyén, Ürményházán, egy azonos jellegű kiadványt jelentetett meg (*Képek az ürményházi római katolikus plébánia életéből*, 1997). Irodalmi próbálkozásairól két kötet tanúskodik: összegyűjtötte és kiadta Jung Tamás püspök 1937 és 1948 között keletkezett költeményeit (*Bíborló versek*, 1992), s hatvannyolc éves korában, bátorságot gyűjtve magában, a sajátjait is megjelentette (*Kései virágzás*, 1999). „A rímfaragástól eljutott a költészet kapujáig" – írta róla az előszóban Tari István.

Egy újabb, ezúttal kétnyelvű sematizmusra már nem kellett évtizedekig várni: hét évre Erős Lajos könyvének megjelenése után a püspöki hatóság kiadta a szép kivitelű, hivatalos név- és adattárát (*A Nagybecskereki Püspökség évkönyve*, 2000). A cím azonban kissé zavarkeltő, a rendszeres évi megjelenést sugalmazza, holott nem így van. (Az évkönyv fogalmát a Szabadkai Városi Múzeum időszaki nyomtatványa fedi: a *Museion* című, 2001-től évente, bár egyre kisebb terjedelemben megjelenő értesítő, amely tájékoztatót ad az intézmény munkájáról, s értekezéseket is közöl. 2004-ben esedékes a negyedik szám megjelenése.)

Mielőtt újra lépnénk egyet, tekintsünk még egyszer hátra, mégpedig Ökrész Károlynak, a már korábban emlegetett helytörténésznek a munkájára (*A temerini plébánia története*, 1993). A kritikusok, egy kis összevetéssel az évtizedekkel korábban megjelent gyülekezet- és plébániatörténetekkel megállapí-

tották, hogy egy ilyen teljes, alapos és eredeti forráskutatásokra támaszkodó szakmunka még nem jelent meg ezen a tájon. Egyből igen magasra emelte a mércét, szilárd viszonyítási alapot adott.

Az általam tárgyalt időszakban az úrháza-krónikák sorát a már szintén emlegetett Mojzes Antal nyitotta meg (*A bajmoki Szent Péter és Pál római katolikus templom története*, 2001).

Az újvidéki egyházközösség 300. évfordulójáról Matuska Márton emlékezett meg könyvében (*Új Vidéktől Újvidékig*. Történelmi és plébániatörténeti írások, 2002). Mint ahogyan az alcím is pontosítja, itt nem szabályos plébániatörténetről van szó, hanem olyan írások gyűjteményéről, amelyek valamilyen módon kapcsolhatók az újvidéki katolikusok újratelepítéséhez és egyházközösségük megalakításához. Matuska közben mélyen belenyúl az évszázadokba, az egyházmegye történetébe. A téma kibővítése előnye is, hátránya is a könyvnek, ahogy vesszük, a magyarázattól függően.

A hazai Református Keresztyén Egyház legrégibb templomának jubileumára két könyv is megjelent. Az egyik az építéssel és a benne folyó egyházi élet eseményeivel foglalkozik (*A feketicsi református templom kétszáz éve*, 2002), a másik pedig a jugoszláviai és a vajdasági reformátusság legkiválóbb alakjáról, Ágoston Sándor életútjáról és munkásságáról szól (*Egy püspök élete*, 2002). Két induló tollforgató sikeres bemutatkozását köszönthetjük: az előbbi Hallgató Imre vízépítő mérnök, az utóbbi Orosz Attila lelkész munkája.

A mérceként emlegetett Ökrész-féle plébániatörténet színvonalát a sikeres és termékeny művelődés- és helytörténészünk, Németh Ferenc érte el legújabb könyvében (*Negyed évezred az Úr szolgálatában*. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története, 1753–2003, Nagybecskerek, 2003). Ez is egy „teljes, alapos és eredeti forráskutatásokra támaszkodó" mű (a levéltári anyag begyűjtésében két megyés püspök is részt vett: a temesvári és a nagybecskereki). E könyvvel – írja előszavában Huzsvár László székespüspök – „szürke jelenünket gyógyítjuk régmúltunk fénysugaraival", de leszögezi még a következőket is: „szemben a »biztos lemorzsolódás« fenyegető árnyával, tudatosítani kell magunkban, hogy ha 1333-ban János pap 26 hívővel jövőt látott maga előtt, mi is élhetünk a reményből 2003-ban . . ."

Kishegyes templomairól, harangjairól, temetőiről, illetve egyházi embereiről ad áttekintést Fodor Pál nyugalmazott újságíró füzete (*Harangszóval száll az idő*, 2002). Miocs József, a Paulinum rektora, a szabadkai Szent Teréztemplom kórusának karnagya egészen rendhagyó és dicséretes vállalkozásba fogott: elkészítette Bácska orgonáinak szakmai leltárát. Adatokat közöl benne építőiről (a Dél-Baranyából származó Angster József építette Bácska nyolcvanöt orgonájának csaknem a felét). Meghatározta, hogy a kézi billentyűzetűek mellett melyek azok, amelyek lábbal is mozgathatóak, s megállapította, hogy működtetésük mechanikai úton vagy sűrített levegő alkalmazásával történik-e. Sajnos a megjelenés évszáma nincs feltüntetve, így aztán kiadását az előszó megírásának (1998. XI. 22.) és a könyv szabadkai bemutatásának (2000. III. 3.) napja közé helyezhetjük.

*

A falu életéről, a parasztok életmódjáról, a mezőgazdaság helyzetéről általában kevés helytörténeti munka jelenik meg, a tárgyalt időszakban mindössze egy: Lalia Gábor szabadkai levéltáros könyve (*Gazdaságtörténeti pillanatképek Észak-Bácskából*, 2001).

Levéltári kutatásai alapján főleg Szabadka és környékének szőlőműveléséről adott érdekes és tanulságos képet, felölelve dióhéjban a váltakozó időszakok egy-egy részletét: a középkort, a török időket, a határőrvidék idejét, a XIX. század második felét. Felvillantja még a szabadkai halászat, méhészet és dohánykertészet egy-egy epizódját is. Talán jobb lett volna, ha a szerző a szőlészetnél marad, annak útját kíséri végig, egészen napjainkig. Így egységesebb és alaposabb munka születhetett volna. Erre a lehetőség adva volt, élni kellett volna vele!

Hiányérzetünket némileg enyhítik a mezőváros- és falutörténetek, ezek egyszerűen nem kerülhetik meg a témát. Az ínség azonban marad, az, ami „hiányzik", az a kinagyítás, a tárgykör kifejlesztése és körüljárása, az elmélyedésre hajló igény.

A közelmúltban két ilyen könyvet is kézbe vehettem, két rádiós újságíró munkáját. Az egyik Ternovácz Istvánné (*Pusztulj, kulák!*, Parasztsanyargatás a Vajdaságban, 1996), a másik pedig Gallusz Lászlóé (*Földéhség*. Szociográfiai portrék, 1996).

Az előbbi közvetlenül a második világháború utáni időkről szól, az agrárreform, a kolonizáció, a kötelező beszolgáltatás, a földmaximum-csökkentés, a határrendezés koráról, amikor a bácskai és bánáti, de úgy is mondhatnám, hogy a kelet-európai parasztság életében drámai fordulatok játszódtak le, ezen belül pedig a kisebbségi magyarság életében is. Rajtuk, úgymond, kétszer is elverték a port: egyszer azért, mert parasztok, másodszor pedig azért, mert nem a többségi nemzet tagjai.

Az utóbbi, a Gallusz-féle könyv, már a konszolidálódás „regénye": szociográfiai portrékat fest hol élénkebb, hol sötétebb színekben, azokról, akik a zord idők, az erőszakos kollektivizálás után talpra tudtak állni, tanulni akartak és tudtak, akik a többieknél „nagyobbat tudtak lépni".

Sajnos, e két fontos könyvnek nem lett folytatása . . .

*

Gallusz László még egy jelentős könyvet helyezett az asztalra, lapjain egy sajátságos „honvédtalálkozó"-ra került sor: közzétette az oroszországi hadifogságból hazatérő bácskaiak vallomásait (*Az élet poklában*, 1997). A hadfiak nyilatkozata tanúságtétel és kitárulkozás volt az örök kínok földi megjelenéséről. A kisebbségi ember ebben az esetben is nemcsak a gyehenna kínjait szenvedte végig, hanem külön is pórul járt: hol az egyik, hol a másik oldalra sodródott, hol bajtárs, hol ellenség volt. Az adai Vreczkó Ferenc két fényképét közli könyvében Gallusz László: az egyiken a Jugoszláv Királyi Hadsereg egyenruhájában feszeng, a másikon pedig a Magyar Királyi Hadsereg mundérját viseli. Melyikben érezte jól magát?

„Melyik frontról beszéljek először, az oroszról vagy a szlavóniairól?" – kérdezte a zentai Pap István a riporter Törköly Istvántól, a Petőfi brigádról szóló könyv szerzőjétől (*Akikért nem szólt a harang*, Vajdasági magyar frontharcosok vallomása, 2001). Még azt is hozzáfűzte, két ország katonájaként hol az egyik, hol a másik oldalon állt: magyar honvédként megjárta a Don-kanyart, petőfista partizánként pedig részt vett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg befejező hadműveleteiben.

Ide-oda sodródott tehát. Az ő szemszögéből nézve melyik oldal volt az igazi? Besorozott katonaként alighanem az egyik sem . . .

*

Nem tudom, felfigyelt-e az Olvasó arra, hogy az újvidéki helytörténeti kiadványokról az eddigiek során alig volt szó. Nincsenek, nem léteznek? De vannak, ha nem is olyan számban és kvalitásban, mint elvárható lenne, s élik a maguk világát, talán hatnak is és betöltik szerepüket.

A műfajnak még egy „specialistája" is működik körükben: Uri Ferenc nyugalmazott történelemtanár. Az ő munkáival gyakran találkozni lehet a lapok hasábjain, az időszaki kiadványok lapjain. Három évvel ezelőtt megjelent könyvében (*A kultúra szolgálatában*, 2001) az újvidéki Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület hetvenéves történetét dolgozta fel nagy részletességgel, sok-sok képpel, a munkatársak egész hadának mozgósításával. Ezzel a módszerrel, azaz a társszerzők sokaságával hozta tető alá egy korábbi könyvét is (*Az újvidéki Egység Sportegyesület története*, 1998). Nem egy közöletlen kézirata hever fiókjában, köztük az újvidéki magyar gimnázium története, amelyre talán hamarosan akad kiadó.

Ózer Ágnes muzeológus és történész könyvének címe (*Élet és történelem*, 2002) két ellentétes jelentésű szóból áll, de ezeket több szál is egybeköti. Kettős alcíme is van (Esszék Újvidékről. Magyar történelem – szerb történelem), mintegy utalva arra, hogy a könyv tárgya is két részre tagolódik: a helytörténeti írások csokrára, Újvidéki kistükör címmel, és a történelmi tanulmányok gyűjteményére. Talán jobb lett volna, ha külön-külön jelennek meg: az előbbi esetében újabb „kistükrök"-kel, újabb helytörténeti mazsolákkal kiegészítve, az utóbbi esetben pedig még néhány értekezéssel komplettálva azokat a kritikai észrevételeket, amelyeket a szerb történelemszemléletről, a szerb történetírás magyarságképéről adott. Mindkettőre bőséges forrás kínálkozott: a Városi Múzeum, ahol szerzőnk dolgozik, tele van még múltunk fel nem tárt adataival, az élet pedig szinte naponta „szállítja" a számunkra olykor éretlen és érthetetlen „csemegéket" a szerb történetírás köréből.

Az Ózer Ágnes-féle könyv helytörténeti részének még egy hozadéka van. Az ő Újvidéki kistükre hamisítatlan városi légkört áraszt, urbánus szellemű. Pontosan azt az űrt tölti be, amelyet egy-egy zombori és szabadkai könyv nemrégiben már megtett.

F. Cirkl Zsuzsa (*Látjátok feleim . . .*, 2003), a zombori Szent Rókus temetőben, a megyei nagyságok sírhantjai között barangolva egy elsüllyedt bácskai magyar világról ad érzékletes képet, habár komázó hangneme, túlzott bizal-

maskodása az olvasóval nem mindig vált szövegének előnyére („Be szeretném neked mutatni . . .", „sétálni hívlak . . .", „nézd el ezt nekem . . .", „talán a te koponyádban is megfordult . . .").

Egészen egyedi vállalkozás Dévavári Zoltáné (*Régi házak, régi történetek*, 2000). Ő húsz-egynéhány művelődéstörténeti jegyzetében – Herceg János múltidéző esszéinek szellemében – feltérképezte Szabadka jeles embereinek egykori lakhelyét, s közben képet is festett róluk nemegyszer eddig még közöletlen adatok felhasználásával. A pallérozott polgári kultúra jelenségeit, urbánus megnyilatkozásait jegyzi kitűnő könyvében Dévavári Zoltán.

Ennek a lehelete árad Ózer Ágnes újvidéki kistükréből is, pótolva ezzel hiányérzetünket.

*

Három friss kiadvány fekszik az asztalomon, ezekkel zárom vizsgálódásaimat.

Ritka esemény, ünnepi pillanat: megjelent egy 1976-ból és 1977-ből már jól ismert helytörténeti munka újabb (hasonmás) kiadása.

Az eszéki HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft. úgy ítélte meg, hogy hosszú évek után újra van érdeklődés Baranyai Júlia tanárnő ma már akár klasszikusnak is nevezhető munkája iránt (*Vízbe vesző nyomokon*. Fejezetek a Drávaszög történetéből, 2004), s az újvidéki Forum Könyvkiadóval együtt ismét megjelentette.

Hát ilyen is van: egy helytörténeti (művelődéstörténeti, néprajzi) munka harmadik kiadása! (Mint mindennek, ennek is van azonban előzménye: Érdujhelyi Menyhért újvidéki várostörténete is három kiadásban jelent meg, a legutóbbi 2002-ben.)

„Vidékünk európai hírnevű embereinek lábnyomait követtem . . ., hogy végleg bele ne vesszenek a feledés évszázados mocsarába . . ." – írja Baranyai Júlia művének előszavában. Törekvéseit teljes siker koronázta, a harmadik kiadás is mintha ezt igazolná. Hajtsunk fejet előtte . . .

A főhajtás az alábbi kiadvány esetében már elmaradhat, jóllehet a kezdeményezés nagyszerű volt: emléket állítani Králik Lászlónak, a becskereki piarista főgimnázium tudós professzorának, aki 1910-ben, az iskola értesítőjében az országban elsőnek ismertette az európai országokban gyorsan terjedő cserkészmozgalom céljait, s felhívta a figyelmet sir Baden-Powell angol tábornok Scouting for Boys című könyvére, a cserkészet bibliájára, elkészítette annak magyar változatát, megalkotva közben cserkész szavunkat, az angol elnevezés magyar megfelelőjét. Nos, e terjedelmes fordítás újraközlésére vállalkozott Bővíz László beodrai plébános, a Vajdasági Magyar Cserkészszövetség elnöke, a Templomos Lovagrend tagja nemrégiben megjelent könyvében (*A magyar cserkészet születése*, Beodra, 2004).

Ő egyúttal a könyv felelős kiadója is, szakmai járatlansága folytán azonban könnyen félreérthető hibát követett el: a címoldal ugyanis nem fedi a belső oldalak tartalmát! Králik László helyett szerzőként Bővíz László van feltün-

tetve, holott az ő szövege ötoldalnyi terjedelmű a megjelent 164-ből, a többi Králiké.

A címoldalon tehát Králik László nevét illett volna feltüntetni, Bővíz Lászlóét pedig az egyik belső oldalon talán ezzel a szöveggel: a könyvet sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a képeket összegyűjtötte és válogatta . . .

Nem egészen világos, mit jelent a következő közlés a könyv belső oldalán: „Megjelent a Piarista Rend magyarországi tartományfőnökségének 66/2003. számú engedélyével." Bizonyára nem ahhoz adták hozzájárulásukat, hogy bárki is – tapasztalatlanságból, elővigyázatlanságból – idegen tollakkal ékeskedjen.

Ezzel a szakszerűtlen kiadvánnyal újra Králik László, a cserkészeszme honi magvetője rövidült meg, mint már többször is korábban, holott a szándék ennek az ellenkezője volt: fejet hajtani munkássága előtt . . .

Nem palástolt kedveszegettségemre gyógyírként hatott – úgy is mondhatnám: feldobott – Hulló István biológusnak, a Szabadkai Városi Múzeum igazgatójának szép és olvasmányos könyve (*Madárlesen*. Jegyzetek Vajdaság élővilágáról, 2004). Nem kifejezetten helytörténeti munka, de tájtörténeti részeivel mégis leheletfinom szálakkal kötődik a műfajhoz. Teszi ezt a makkhetesi Nagyrét leírásával, amelynek pusztulását az emberi beavatkozás idézte elő, a Ludasi-tó partján létrehozott ősi lakótelepek bejárásával, a természetvédelmi övezetek számbavételével, a felújított Palicsi-tó négy mesterséges szigetén tapasztalt életjelenségek megfigyelésével.

Szerzőnk természetbúvárként, tudós madártani szakértőként becserkészte Észak-Bácska és Észak-Bánát részben érintetlen tájait, s érzékletes sorokkal festi le a hullámzó homokdűnéket, a kőriserdők lápvilágát, a Körös-patak hűs vizének élőlényeit, a galagonyás irtásréteket, a Hanga-part füves tábláit, a vadvizek tocsogóit, s közben megfigyeli az élővilág jelenségeit a törökbecsei Sóskopón és a jázovai túzokrezervátumban, szemügyre veszi a barkáscinege újratelepülésének részleteit, kilesi a madárvonulás titkait, az itt telelő szárnyasvadak vedlését (a kopott tollat felcserélik újjal, ne érje váratlanul őket a zord idő beállta), vagy éppen a dolmányos varjakkal barátkozik, amit a fényképezőgép is megörökített (ezt a madarat meg ködmönös- vagy lajbis varjúként is ismerik).

A jelenségek leírásakor segítségül hívja kedvenc költőit is – Áprily Lajost, Fehér Ferencet, Arany Jánost –, de maga is lírai hangokat üt meg, amikor a természet szépségeit kívánja érzékeltetni. „Késett a virradat – írja. – A hajnali eget borító nehéz esőfelhők morcosan, lustán gomolyogtak, rá sem hederítve a felkelő nap bágyadt sugaraira." Egy másik helyen így fogalmaz: „A vén kopóra észrevétlenül rátelepedett a csendes alkonyat, és a darvak távolodó, halk kurrogása beleveszett az áprilisi éjszaka zsoltári csendjébe."

A szárnyaló sorok, a váltakozó évszakok rendjét követő írások azonban mindvégig az élővilág, a természet tanulmányozásának és megismerésének meg a természetvédelem szolgálatában állnak. De ezeket olyan ember írta, aki Móra Ferenc szavaival élve, elmondhatja: „fűt, fát, virágot hamarább megszerettem, mint az embereket".

A szerző kitűnő segítőtársakra támaszkodhatott, többek között Horváth Flóriánra, akinek illusztrációi szépen kiegészítik a könyv mondanivalóját.

Hulló István kötete egyébként a szabadkai Életjel Könyvek 106. darabja.

*

Vizsgálódásaim során több mint száz helytörténeti munkáról írtam, illetve tettem említést. Mintha ez az adat is alátámasztaná az „örvendetes szaporodás"-ról alkotott véleményt . . .

Urbán F. Gábor

KI VOLT APÁM, URBÁN JÁNOS? (II.)

Persze, munkára is jut ideje bőven. Megír még néhány könyvet. Egy-egy példányt könyveiből újra dedikál nekem, melyek közül egyesek, még kivonatosan is, sajátos képet adnak pályafutásáról, írói és emberi arculatáról.

A már említett antológiában, a *Kalászok*ban, amelyet az Irodalmi Klub adott ki 1951-ben, Szabadkán, és az ő versein kívül Csépe Imre, Kopeczky László, Sebestyén Mátyás, Stadler Aurél és Zákány Antal versei is megtalálhatók, így ír:

Kedves fiam!

Harmincéves voltam. Verseimet, írásaimat közölték a napi- és hetilapok. Könyvben szerettem volna verseimet látni. Többen akartunk egyet, és ennek eredménye ez, az általam szerkesztett szerény antológia. Néhány maradandó és többször közölt verseim jelentek itt meg. Az *Anyanyelvem* című versem, az antológia megjelenése óta Jugoszláviában, Magyarországon rendszeresen megjelenik és sokat szavalják. 1970-ben a verset kötőszavak nélkül újraírtam, de mindkét változatát magaménak vallom.

Fogadd szeretettel indulásom bizonyítékát.

Édesapád *Urbán János*

Az *Életjel*ben pedig így:

Gábor fiamnak:

Ez az első önálló verseskötetem, abban az évben jelent meg, amikor te születtél.

Amíg kéziratom a nyomdában volt, élt bennem valami halálfélelem. Féltem, hogy nem érem meg a könyvem megjelenését. Megjelent, és én élek.

Az *Életjel* című könyvem után jelent meg az *Életjel* irodalmi élőújság, majd Magyarországon *Életjel* címen film készült. *Életjel – Miniatűrök*, majd *Életjel Könyvek* sorozat indult. Az *Életjel* irodalmi mozgalommal, írótársaimmal vidékünkön irodalmi életet teremtettünk – anyanyelvünkön, az én első könyvem címével.

A napi kenyérkereseti gondok és a társadalmi elfoglaltságom mellett, hajnalonként írtam, alkottam kitartóan, erős akarattal. Példaképem Pető(fi?), Ady, József Attila.

Ölel édesapád

Urbán János

Gáborom!

Ebben az időben, amikor írtam, úgy áradt belőlem a vers, mint zöldáradáskor hömpölyög a Tisza vize. Sokszor túlírtam magam. (. . .)

Egy hét alatt megírtam a tiszai verseket. Nagyon szeretem ezt a könyvemet. (. . .)

Nagyon szép méltatást, elemző értékelést írtak erről a könyvemről. Sorozatos irodalmi esteket szerveztek, ahol elmondtam a kötet verseit. A boldog apaság, a sikerek időszaka ez életemnek.

Szeretettel édesapád

Urbán János

Gábor fiacskám!

Sokan bábáskodtak ennek a könyvnek a megjelentetésében. (. . .)

Bori Imre, Kvazimódó Braun István, Juhász Géza véleményezők, Szilágyi Gábor fedőlaptervező, Kovács Sztríkó Zoltán, a portrém készítője (. . .)

Az utószóból kitűnik hogy közakarattal költővé avatnak.

Ezért a könyvemért a könyvkiadó már komoly pénzt, tiszteletdíjat fizetett.

Csépe Imre, az önzetlen írótárs, járja Bácskát, Bánátot és az ő könyvével – a *Tarisznyás emberek* novelláskötete mellett az én verseskötetem is árulja, terjeszti. Irodalmi esteken ismerkedek Vajdaság és Baranya községeinek, falvainak lakosságával.

A kötet címe érzékelteti, hogy nehéz időkben születtek ezek a versek, de fölszakadtak a felhők és újra napsütést ígért az élet. Szeretem az *Eső* című versem, kifejezi az akkori érzésvilágom és világszemléletem.

Az önfegyelem rendjével

Ölel édesapád *Urbán János*

KOLDUSJÁTÉK

Gábor fiam!

Az újságírás mellett én a prózaírást *Koldusjátékn*ak tartottam. *A próza meghódítása* címen írtak erről a könyvről, 1960. május 15-én. Most már tudom, hogy engem hódított meg a próza.

(. . .)

Szeretettel édesapád *Urbán János*

FANYAR SZÜRET

A *Fanyar szüret*et nagyon megbírálták. A „. . . valóságunk örömteli hangú" énekese . . . „a költő eltávolodott [illegible] b világától".

Apa és fia

Az történt, hogy a mű bírálói engem nem mertek más szemüvegen át látni, mint ahogy megszoktak már a „. . . megtalált harmóniák . . ." írásaimban.

Valójában ebben az időben kezdődött életem nehéz, önmagammal vajúdó időszaka. Szűk volt a verskeret, rövid lett a novella tere. Nagyobbra, többre készültem. Amikor az egészen fiatal nemzedék majd belefulladt a kíméletlen vitákba, sértegetésekbe, bennem már kialakult a *Tűzsziget* művem terve.

(. . .)

Édesapád *Urbán János*

ÁTKELÉS

Kedves fiam, az *Átkelés*sel túljutottam a válságon, az állandó bírálatok pergőtüzén. Látszólag megedződtem.

A *Tűzsziget* könyvemhez összegyűjtöttem már a rengeteg levéltári anyagot, írtam azt a könyvem, amelynek megjelentetésére senkitől semmilyen biztatást, anyagi fedezetet nem kaptam.

Nem is figyeltem oda, hogy a könyvről mit ír a kritika. Nem sokat írtak róla. A fiatalok önmaguk dicsőítésével és az előbbi korosztály műveinek ócsárolásával foglalkoztak.

1965-ben megkaptam Szabadka város Okóberi Díját. Ennek kapcsán többet írtak rólam, mint egy évvel később a könyvemről. Az *Átkelés* könyvem mégis elkelt. Úgy hírlett. Néhány évre rá mégis előkerült a raktárból száz példány. A Forum Könyvkiadó ajándékba osztogatta a Könyvhét idején. Nem valami nagy dicsőség.

A műmellékletekre felhívom a figyelmed, Faragó Endre szépen illusztrálta a szöveget.

Szeretettel édesapád *Urbán János*

TŰZSZIGET

Kedves fiam, tízévi kitartó, küzdelmes munkával elkészült a *Tűzsziget* (. . .) az adai földmunkás- és munkásmozgalom krónikája (. . .)

Amikor kinyomtatták, és kezemben tartottam ezt a könyvemet, azt éreztem, amit Kató nénéd és a te születésedkor: nem éltem hiába, az életemnek értelme van. Hiszen édesanyátok is megérti, miért jutott életemből számára olyan kevés szép és jó.

(. . .)

A készülő *Tűzszigetről* és a könyv megjelenéséről közel harminc tudósítás, cikk, írás, értékelés, elemzés jelent meg itthon, külföldön „. . . az első magyarul írt földmunkás- és munkásmozgalmi krónikáról" Jugoszláviában.

Azok, akik saját irodalmi arcukra akarták formálni az irodalmat, hallgattak. Ezt a könyvet – mert nem kedvük szerint íródott – nem vihették könyvmáglyára.

Ada, szülővárosom dolgozói anyagilag járultak hozzá a könyv megjeleneséhez. (. . .)

Neked a sokszor nélkülözött szeretetért csak ezt a könyvem tudom adni, édesapád

FÁKLYAFÉNYBEN

Kedves fiam!

Cseh Károly tanítóm iránti tisztelet és kötelességtudat késztetett arra, hogy összegyűjtsem írásait, megírjam rövid életrajzát.

Ennek a könyvnek nyomán írta meg Gobby Fehér Gyula a *Vallatás* című színpadi művét, majd később a *Fekete glóbusz* film forgatókönyvét.

(. . .)

Adának, szülővárosunknak nagyjai: Szarvas Gábor, Novak Radonić, Csuzdi Ferenc, Mita Radujkov, Cseh Károly, Laták István utóélete rajtunk múlik. Szeressük, ami a miénk, hogy másokat is értékelni tudjunk.

Szeretettel édesapád *Urbán János*

OBALE POD SUNCEM

Kedves Gábor fiam!

A *Plameno ostrvo* volt az első, ez a második könyvem ami megjelent szerbhorvát nyelven is.

Az 1975-ben kapott Zsáki József-díj után ez a könyvem hozzásegített az 1976 decemberében kapott irodalmi Vuk-díjhoz. Én vagyok az első jugoszláviai magyar író, aki Vuk-díjat kapott. Nagy és szép elismerés. Az országban, újságokban, folyóiratokban írtak rólam, munkásságomról. A *Híd* folyóiratban is megjelent egy zavarosan fogalmazott hírecske.

Egy múzeumi tárlatmegnyitón

A tényirodalommal nehezen barátkoznak azok, akik nem tudnak – nem akarnak – a valósággal foglalkozni. A fekete-fehér séma, a jó-rossz párhuzama, a kicsik-nagyok besoroló játszmája kérdését csoportérdekek lármája határozza meg. Az alkotás értékelése ismeretet, önzetlen magatartást követel.

Csépe Imre írta rólam, nekem: „. . . Nagyon sok elvégezni valód van még, és amíg azokat be nem fejezed, számot tart rád a sorsod . . ."

Kívánom, hogy tudásod, képzettséged és tehetséged hasznosításával dolgozz. A jól végzett munkának van értéke.

Édesapád *Urbán János*

KŐPOSTA

Gábor fiam!

Az irodalomtörténet írói állítják, hogy azok közé tartozok, akik a jugoszláviai magyar novellaírást átsegítették a válságos időszakon. Nem tudom, milyen érdem ez. Az tény, hogy folyamatosan írok novellát, elbeszélést.

(. . .)

Úgy érzem, ami értékes, lényeges az emberek életében, megírtam. Emberekről írtam, akikről így marad emlék. Minden öncélúságot kerülök. Nem pajtásom a jószerencse.

A tornyos élet túlfelén nem lehet a nyugalom enyém, a közelharcból lett sorsváltoztató küzdelem. Megéri.

Szeretettel adom neked ezt a szívemből szakadt könyvet.

Édesapád *Urbán János*

ŐSTEHETSÉG

Csépe Imre rövid életrajzát miniatűr könyvben, 1977-ben adta ki a Jugoszláviai Gyűjtők Egyesülete, a Forum nyomdában készült.

Kedves Gábor fiam!

Emlékezni azokra, akikkel közös a sorsod, visszatérő fájdalmaink gyógyítása, az életünk folytatása.

Édesapád *Urbán János*

TŰZSZIGET II.

Kedves Gábor fiam!

Ez a könyvem is készen van.

Tizenkét évig dolgoztam a Tűzsziget II. kötetén. A könyv megjelenésekor ébredtem tudatára, hogy az első és második kötet anyagának összegyűjtésére, megírására több mint húsz év telt el az életemből. Közben újságot írtam, szerkesztettem a *Szabadkai Naplót*, az *Üzenet* folyóiratot.

Hatvanéves vagyok. Éltem a névtelen szegények, inasok, szervezett munkások, munkakeresők, elítéltek és bujdosó szökevények, majd a háború után a szerkesztőségek dolgozóinak életét. Meddig tart, nem tudom.

(. . .)

Ráhajtom fedelét könyvemre, mint életműre.

Szerető édesapád *Urbán János*

Nővéremnek és szaporodó családjának (második házasságából még egy fia született, Tamás) ezt írta:

Nekem az életben kevés idő jutott a családi szeretetre. Életemet nagy gondok, törekvések hordták el az évek rögös utain.

Amit íróként hagyok örökségül, az nem lehet csak a családomé, mert az egész Tisza mentéről, az itt élő emberekről szól.

Mindenkié vagyok, és így maradok magamnak örök hiányérzettel, és a családjaim iránt felmérhetetlen szeretettel.

Ezeket a sorokat Tamáska és Robika unokáimnak, Péter fiamnak, Kató lányomnak ajánlom szeretettel.

Apuka, nagytata

Szabadkán, 1980. november 9-én

LÁTOMÁS A FENNSÍKON

Kedves Gábor fiam!

Apai érzéssel nézem verseskönyvem érzést keltő fedőlapját, amit te készítettél, fiam. Ez az, amit én soha nem tudok viszonozni neked, mert a képzőművészetben nekem nem adatott meg az alkotói tehetség. Biztatásul mondom magamnak, hogy úgy kell tudomásul venni a világot, hogy érzelmeinkről – írásban, képekben, hangjegyekben – tudjon a világ.

Három művének fedőlapja

A békesség, a szeretet, a megértés, a tisztelet nem egy úton jár a hatalommal, a gazdagsággal, a sikerrel; az alkotás percei nem tömegszórakozás, mégis vállaljuk a magunk alkotói életét, mert az ember számára ez az igaz, ez a szép, ez a jó. Jól tudom, a világon maradandó a megvalósult alkotás, a megálmodott valóság.

Kívánom, hogy munkakedved, akaraterőd legyen érzelmeidet, álmaidat valóra váltani.

Szerető édesapád *Urbán János*

1982. december 31-én

Ezt a könyvet egyébként fénykép-illusztrációkkal is elláttam. Ebben szerepel a már említett *Anyanyelvem* című versének másik változata is:

ANYANYELVEM

Anyámnak anyja adott ízes igét,
Csengjen dallamosan az érces szó,
Így csókolta meleg szívébe szívét
Vígan a köszöntő, búsan a búcsúzó.

Ismerős ős ajkával nekem hozta
A századok mesélő kincsét anyám,
Legyek halk őseim énekes utóda,
S nyíljon szép magyar szóra a szám.

Áldott ajkamról fölröppen azóta
A hajnalt ébresztő, az esti altató,
Ősbékéről a népek testvércsókja,
Harcban a jelszó, békességben a jó.

Lázadó szívemből új vágyak kelnek,
Buzdító, nyugtató szép szavú hősök
S ölelkeznek kincsén az anyanyelvnek,
Mint fegyvereikkel a harcoló ősök.

Anyámat anyja, engem anyám tanított
Dalos, harcos, édes magyar nyelvre,
Megölelem versben a jóságos tanítót,
Ki féltett szívét csókolta szívembe.

Apámnak e versét valóban sokat szavalták, még halála után is többször elhangzott az újvidéki és szabadkai rádióban. Kislányomat néhányszor elkísértem szavalóversenyekre, és ha jól emlékszem, ott is szavalták, legalább egy-egy alkalommal. Nagy kár, hogy nem tudhatta meg, hogy még a világ másik végén is ismerik a gyerekek, ugyanis már halála után jutott el hozzánk ez a fénykép Ausztráliából.

Az iskolatáblán a vers egyik versszaka, a kép hátulján pedig a következő szöveg: „Két évig tanítottam magyar nyelvet szombatonként az itt élő magyar származású gyerekeknek; tanári diplomával kevesen rendelkeznek itt, és így elég volt az én tudásom is; én élveztem, gyönyörű hivatás ez, és az irodalmat, helyesírást, a magyar nyelv szeretetét jó tanárnők, tanárok belémnevelték.
Gondolom, Urbán János örült volna, ha tudja, milyen messzire elhallatszottak tanító-nevelő gondolatai.
R. S. Aranka
1994, Sydney, Ausztrália."

HOLDUDVAR

Gábor fiamnak szeretettel:

Könyvet, könyvemet adom névnapodra, és a könyvedről, a kéziratban hozzám jutott verseidről szólva örömmel köszöntelek.
Az író kell, hogy higgyen önmagában, abban, hogy verseiben, írásaiban megharcolja a maga igazát. Az alkotás a múlt, a jelen, a jövő érintkezőpontjának a lehetősége.
Én tudom, hogy az első könyved a logikai okok, indokok keresésének a kifejezője. Újabb verseidben mély gondolati értékrend dallamában találtad meg eredeti mondanivalód egyéni hangját. Így tovább! Megéri!!
Édesapád *Urbán János*
1981.

NESPOKOJNA VERNOST

Kedves Gábor fiam,
az 1984. év igazszép eseménye: házasságot kötöttetek Olíviával.
Kedves Olívia kislányunk, életetek az önmagatokban bízás, az egymás megtartásának erős hitével legyen emberien szép, munkátok eredményével gazdag, a családotok szeretetében összetartóan igaz.

Dévavári Zoltán mond búcsúbeszédet

A házasságotok első újévjén fogadjátok ezt az örömet, amit nekem ez a könyvem hozott, az alkotásban további erőt adott.

1984/85 újévjén a ti tatátok

Urbán János

PARÁZSFÖLD

A fedőlap tervezőjének:

Egy könyv, amelyben kettőnk törekvése igazolja az alkotás meggyőző szépségét; bizonyítja merész múltunk emlékeként jelenünk folytatását a jövőnkbe.

Szeretettel Violának, Olíviának, Gábornak

a Tata

Szabadkán, 1990. június 30-án.

(. . .)

RIANÁS

Az utolsó verseskötet és az első fedőlap, amit számítógép segítségével sikerült elkészítenem 1991-ben (Életjel kiadás, Minerva nyomda).

Huzamosabb vita után sikerült rávennem édesapámat (lehet, hogy ebben mások is segítettek), hogy *A hűség zsoldja* c. verse helyett a *Rianás* legyen a címadó. A címlap betűtípusával akkor volt igazán megelégedve, amikor életének talán utolsó nagyobb útjára mentünk Pécsre, rokonlátogatóba a kezdődő gazdasági és politikai válság elején. Néhány napi ott-tartózkodásunk alatt leültünk egy üdítőre a pécsi antikváriummal szemben, és apám hívta fel a figyelmemet arra, amit én a nagy melegben észre sem vettem: hogy az antikvárium felirat vagy cégtábla is ugyanazzal a betűtípussal lett kiírva, mint amit én használtam a Rianás fedeléhez.

VARIÁCIÓK EGY SÁFRÁNY IMRE-TÉMÁRA

Kedves Barátom,

ihletednek fölkínálom Sáfrány Imre 1960-ban készült fotogramját (eredeti mérete 30x38,5 cm), azzal a kéréssel, hogy vedd szemügyre e mű enigmatikus „üzenetét", és vállalkozz értelmezésére, s tedd azt műfaji korlátozások nélkül, szabadon választott, neked tetsző és alkalmas módon és formában – tehát a vers, a próza (ideértve az esszé) legkülönbözőbb változatait, de a minidráma „drámaiságát" is. A rövid műfajok gazdag tárházában dúskálkodhatsz tehát!

A *Híd* szerkesztősége szeretné a folyóirat májusi számát gazdagítani szövegeddel, ezért kérlek, hogy azt legkésőbb április 15-éig juttasd el címünkre.

Barátsággal köszönt

BORI Imre

Újvidéken, 1993. március 2-án

(*Híd, 1993. május–június, Stációk*):

Urbán János

JELZŐKÉP

Kihajthatott a sötétség,
itt a kezdet, hol a vég.

Itt a szépséges, ott a jó,
szívet tépő, örök vallató.

Kérdések vagy ígéretek,
minden szó a hiányérzet.

Életünk nem lett védett,
az alkotó láng elégett.

Ami érték mérték lett,
magára maradt utóélet.

Ami megmaradt, az örök,
akkor is, ha már üldözött. –

Lehet önvédelem vagy vád,
zárt kerítés, haladó láb.

Volt okozat, lett értelem,
tanácstalanság, félelem.

Ámító akarat, bátorság,
ki ismerné indítóokát.

Élőt alkotó, igaz ember,
szabályokban él üzötten.

A sírfelirat

Jelkép, ige, polgári gát
féli égi, földi hatalmát.

A térbe döfött, szorított
eleven élű mezsgyekarók. –

A szellemi horizonton
talány az Eiffel-torony.

Diadalív lelke is lehet,
jelzőkép, kényszerhelyzet.

Él benne némi kis honvágy,
légtérben röppenhetett át.

A Nyárfás, Sáfrány így látta,
világnak virága kénsárga.

Alatta előre érzett baj,
a halarcra formált talaj.

Adódik a sejtett felelet:
családfagyökérről üzenet.

Elhunyt Urbán János (1921–1993) – Számunk nyomdai megmunkálása közben érkezett a hír, hogy Szabadkán hetvenkét éves korában elhunyt Urbán János író, költő, műfordító. A negyvenes évektől kezdődően van jelen irodal-

munkban. 1977 és 1984 között a szabadkai *Üzenet* folyóiratot szerkesztette, és folyóiratunknak is munkatársa volt. E számunk Sáfrány-blokkjában minden bizonnyal utolsó versét közöljük.

*

Megjelent még ezután az *Üzenet*ben egy verse, amit egyetemre induló Tamás unokájának szánt útravalóul, majd a sajtó, napi-, hetilapok és folyóiratok közlik halálhírét, megemlékeznek róla. A nagy meleg ellenére sokan kísérték utolsó útjára. Barátai, munkatársai búcsúztak tőle, Szabadkán, a Bajai úti temetőben helyeztük örök nyugalomra.

Urbán János

EZREDFORDULÓRA

Érettségiző unokámnak,
Szebasztián Tamásnak

Békesség a hamvas arcokon,
a tiszta homlokhoz illően
felragyog a szempár fénye,
az ajkakon biztató az öröm.

A simítás fészke a tenyér,
a karokban az ölelés ring,
az ütőérben éltető áramlás,
a szívdobogás üteme békít.

Élünk, éltetünk, szülőföld,
igaz tett, véd a szeretet,
az alkotó gondolatból áradó
tudatunk teremtő önismeret.

Féltő szó, tisztán hallható,
a hangunk eszmélet, üzenet:
ezer esztendőnk itt múlott,
élet, új évezred kezdődhet.

Szabadka, 1993. május

A 2001-ben megjelent Jugoszláviai Magyar Irodalmi Lexikonban és más irodalomtörténeti kiadványokban, mint ahogy az 1994-ben napvilágot látott *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ban is megtalálhatók az apámra vonatkozó részletek, így ezeket itt nem taglalnám. Kedves dolognak tartom azonban, hogy a 2002-ben 130. évfordulóját ünneplő Népkör ilyen módon emlékezik meg róla:

UTÓSZÓ

Még mielőtt túl idillinek tűnne ez az egész, szeretném így utólag előrebocsátani, hogy köztem és apám közt voltak nemzedékek közötti és világnézeti súrlódások, ezek az idő múlásával enyhültek, majd szinte teljesen megszűntek.

Egykori dolgozószobájában összeraktam a tárgyi emlékeket

Neki József Attila volt a fáklyavivő, nekem természetesen mások is (Apollinaire-től az amerikai rockköltőkig – mellesleg ez utóbbiak antológiáját is apámtól kaptam). Zenei és képzőművészeti törekvéseimmel még nehezebben békült meg. Emlékszem, egyszer feltettem neki egy lemezt, Muddy Waters – Apák és fiúk (Fathers And Sons), már csak a címe miatt is, meg mert szeretem a bluest. Szerencsére ott volt Páncsity Iván költőtárs és lélekgyógyász, aki megkísérelte áthidalni a helyzetet.

Amikor a *Sámson és vanília* című szinesztétikus – multimediális költeményem adai ősbemutatóját készítettem, és épp tárgyalni mentünk Adára apámmal, vezetés közben hangkazettákat csereberélve az autómagnóban, próbáltam vázolni neki a vizuális effektusokat. Ő, aki megrögzött gyalogos volt, nem is tudta, mitől féljen jobban: a „kiakadt" zenei aláfestéstől (Bartóktól Jimi Hendrixig volt ott minden), a sebességtől, vagy attól, hogy dekoncentrálva önmagamat leszaladunk az útról. Azt hiszem, akkor nyugodott meg igazán (egy időre), amikor a polgármesteri hivatalban teljesen érthető szöveget írtam be a vendégkönyvbe. Az írás (főleg a vers), igaz, köztünk mindig is varázslatos eszköz volt. Annak ellenére, vagy épp azért, mert abban az időben nehezen tudtunk szót érteni, így versben üzengettünk egymásnak (is). Kár, hogy ez akkor nem tudatosult bennem.

A politikai változások és esztelen öldöklések időszaka végérvényesen eltörölt köztünk minden ellentétet. Nézetkülönbségek szinte nem is voltak. Rájöttünk, hogy egy oldalon állunk. Naponta megtárgyaltuk az előállt képtelenségeket, és megkíséreltük kiötleni a túlélési stratégiát. Látszólag hatalmas ellentmondás, hogy életem néhány ritka, boldog időszakának egyike volt a délszláv föderáció széthullásáért vagy ellen folytatott küzdelmek időszaka, amikor végre szót értettünk apámmal, aki egy nappal május elseje előtt született

és nagyjából egy időben a délszláv állammal, majd egy időben is szűnt meg vele, hál' istennek, sokkal rövidebb agonizálás után. Úgyszólván az íróasztal mögül „bukott ki". Még 72. életévében is reggel négy órakor kelt és dolgozott. Asztalán a szabadkai Népkör történetének kézirata maradt, melynek recenzióját vállalta. Rajta szemüvege, mellette ceruzája . . .

Béke poraira . . . nekem nagyon hiányzik . . .

Lehet hogy az élet engem is fogyókúrára fogott, miszerint az evést akkor kell abbahagyni, amikor a legjobban esik. Szüleimmel kapcsolatban leginkább ez jut eszembe, mert édesanyám elvesztése is hasonló elv alapján történt. Miután a lakást elcseréltem egy házért a városközponthoz közel, abba a kerületbe, ahová mindig is szeretett volna kerülni, és minden erőnkkel (sőt erőnket meghaladva) nekifogtunk annak átalakításához, hogy őt is el tudjuk itt helyezni, mindössze három hónapi itt-tartózkodás és megnyugvás után örökre itt hagyott minket . . .

Közhelyek garmadáival sem tudom évek óta túltenni magam az idő múlásának ilyetén következményein . . .

Azt hiszem, többrétű igazság is leledzik abban a rövidke sírfeliratban, amit apám a nagyszüleim sírjára vésetett: „Értünk éltek – értük élünk" . . .

Az sem vigasztal, hogy ez így van rendjén, ha az öregek mennek, a fiatalok jönnek; de talán a baj nem ott kezdődik, ha legalább a természet ura önmagának.

Hadd idézzem dr. Juhász Géza búcsúztatóját, az *Üzenet* 1993. 5–6. számából:

BÚCSÚ URBÁN JÁNOSTÓL (1921–1993)

„Igazán nem is azon kell csodálkoznunk, hogy megfáradt és elpihent, inkább azon, hogy törékeny, betegségektől gyötört szervezete eddig is bírta azt a lázas alkotói, szervezői tevékenységet, amelyet több mint négy évtizeden át fáradhatatlanul, pillanatnyi megtorpanás nélkül folytatott.

Főállásban újságíró volt, s ez nem valamiféle szinekúra állás volt, hanem a *Magyar Szó* szabadkai szerkesztőségét vezette 1947-től több mint két évtizeden át, s rendszeresen jelentkezett cikkekkel, tárcákkal a lapban. Mellékállásban viszont író, költő, krónikaíró volt, s húsz-egynéhány kötettel gazdagította az itteni magyarság irodalmát, kultúráját, mélyítette történeti és indentitástudatát. (Két könyve szerbhorvát fordításban is megjelent.) Ugyancsak mellékállásban ott volt, s aktívan részt vett minden olyan megmozdulásban, vállalkozásban, amely kisebbségi irodalmunk, kultúránk ügyét szolgálta. A történet – együttműködésünk és barátságunk története is – 1949-cel kezdődik. Ekkor vált ugyanis egyértelművé, hogy a napilap, a *Híd* és a magyar könyvkiadás Újvidékre telepítése, a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség megszűnése (megalakult a Vajdasági Kultúregyesületek Szövetsége és annak Magyar Osztálya, persze Újvidéken) következtében a magyar írók Szabadkán légüres térben találták magukat. Ezért s ekkor született a szabadkai Írók Klubja, amely már 1951-ben egy versantológiával (*Kalászok*) jelezte a létezését s azt a szándékát, hogy megjelenési lehetőséget biztosítson az írók számára. A klub második kiadványa Urbán János *Életjel* című verseskönyve volt (1953). Felsorolni talán sok, de említetlen nem hagyható, mely vállalkozásoknak, kezdeményezéseknek volt Urbán János valóságos motorja, szervezője és gyakorlati kivitelezője is. Igen szerencsés körülmény volt – s ez szintén állhatatosságának, szorgalmának,

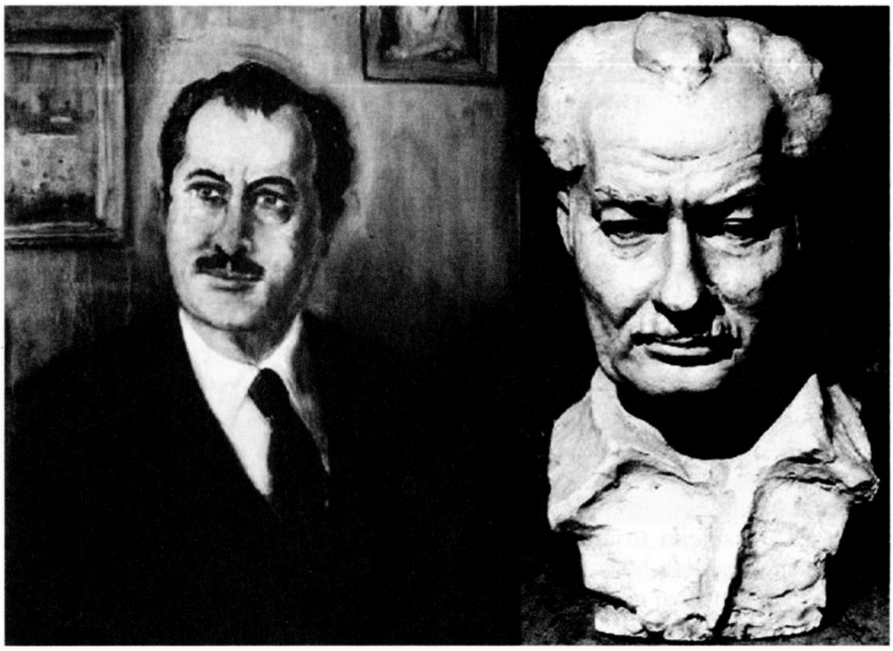

Balázs G. Árpád róla készült festménye *Mellszobra (Almási Gábor munkája)*

mélységes emberségének volt a gyümölcse –, hogy napilapunk szabadkai szerkesztőségének vezetőjeként igen nagy tekintélyt, megbecsülést vívott ki mind a lapnak, mind magának, s mindezt a kulturális és irodalmi törekvések javára kamatoztatta. Ott volt például a most 35 éves *Életjel* irodalmi élőújság elindításánál (az elnevezés és a költő első verseskötetének címe alapján feltételezhetjük, hogy a keresztapja is ő volt), ott bábáskodott az *Üzenet* indulásánál (a folyóiratot 1978-tól 1985-ig fő- és felelős szerkesztőként jegyezte), de egyik fő szervezője volt a kanizsai írótábornak, az adai Szarvas Gábor-napoknak, a kishegyesi Csépe Imre-emléknapoknak és a szabadkai íróközösségnek is.

Urbán János azonban minden egyéb fő- és mellékfoglalkozása mellett elsősorban író, költő volt. Verseskönyvekkel kért és nyert bebocsátást a jugoszláviai magyar irodalomba: *Életjel, Álmok a Tiszánál, Fölszakadnak a felhők, Fanyar szüret, Látomás a fennsíkon.* E szavakkal jelentette be magát: „Engem a műhely küldött", de nem hivalkodva, csak tényszerűen közölte, honnan indult. S ez az egyszerű tényközlés egész költészetét és kisprózáját, de a stílusát is jellemzi. Rövid kitérő következik ezután a kispróza világában (*Koldusjáték*), jelezve ragaszkodását a szülőföldhöz, melynek „emléksarával" gyúrja majd keményre, töményre a történeteit.

Közben, a hatvanas években egy időre szülőföldje, a Tisza mente, közelebbről szülővárosa, Ada történelmi múltjának kutatásával és feltárásával foglalkozott. Elég egyetlen pillantást vetni a felhasznált szakirodalom és a „levéltári források" jegyzékére, hogy lássuk, milyen alapossággal és körültekintéssel

alkotta meg Ada krónikáját a *Tűzsziget* két terjedelmes kötetében. (Mindkettő szerbhorvát fordításban is megjelent.) A mű ugyan „Az adai földmunkás- és munkásmozgalom krónikája" alcímet viseli, de ez csak azt téveszti meg, aki nem olvasta. Az első fejezet például a keletkezéstől 1890-ig tárgyalja a település múltját, s a második kötetben is ilyen fejezetcímeket találunk: *Élet a Tisza mellett, Az éltető föld, Emberek a számok tükrében*. Nem másról van tehát szó, mint arról, hogy az adott időben egy ilyen munkát így lehetett „eladni", a község elöljárói pedig, összekacsintva a szerzővel és a kiadóval, ilyen címen „vehették" meg és pénzelhették a vállalkozást.

Verseket ugyan haláláig írt és publikált, igazi tehetsége mégis a kisprózában teljesedett ki legautentikusabban, annak is későbbi termésében (*Átkelés, Kőposta, Holdudvar*). Arról tanúskodnak e dokumentum-novellák, hogy a krónikaírásba tett kirándulása valójában itt kamatozott. Olyan egyszerű, tiszta lelkű emberekről ír, akik épp ilyen természetük miatt gyakran boldogtalanok. Hozzájuk igazítja nyelvi, stiláris eszközeit is: keresetlen egyszerűséggel, mármár színtelen nyelven beszélteti hőseit. Úgy tetszik, számára nem létezik a közlésmód, a forma, a szerkezet problémája, csak emberek léteznek megírásra érdemes történetükkel. Hőseivel olyannyira együtt érez, hogy olykor már az érzelgősség határát súrolja. Ezt azonban sikerül elkerülnie, mert nem kommentál, csak elbeszél, s az elbeszélés során szerényen, diszkréten hátrahúzódik, mégis mindig, érezhetően jelen van.

Hirtelen, váratlan halálával az *Üzenet* egyik alapítóját, volt főszerkesztőjét és mindvégig termékeny munkatársát, irodalmunk pedig jelentős alkotóját, lelkes szervezőjét veszítette el."

*

Még csak annyit tennék hozzá, hogy a tény, hogy Urbán János ilyen irodalmi aktivitás mellett, és amellett, hogy igen tevékenyen kivette részét annak szervezésében is, még apám, apánk is volt, valahogy együtt elfogadandó. Legyen ez egy kezdeti lépés annak kiderítésére, ki is volt ő valójában.

URBÁN JÁNOS MŰVEI

Kalászok (Másokkal) Szabadka, 1951 (versek)
Életjel, Szabadka, 1953 (versek)
Álmok a Tiszánál, Szabadka, 1955 (versek)
Fölszakadnak a felhők, Szabadka, 1958 (versek)
Koldusjáték, Újvidék, 1960 (elbeszélések)
Fanyar szüret, Újvidék, 1962 (versek)
Csuzdi Ferenc élete, Újvidék, 1965 (életrajz)
Átkelés, Újvidék, 1966 (elbeszélések)
Tűzsziget I., Újvidék, 1967 (krónika)
Plameno ostrvo I; Újvidék, 1967 (krónika)
Ajándék, Újvidék, 1972 (gyermeknovellák)
Haláltépett élet, Szabadka, 1973 (életrajz)
Fáklyafényben, Újvidék, 1974 (életrajz)
Obale pod suncem, Szabadka, 1976 (elbeszélések)
Kőposta, Újvidék, 1977 (elbeszélések)

Őstehetség, Újvidék, 1977 (életrajz)
Izabrani spisi – Válogatott írások
(V. Milinnel és Farkas Nándorral) 1978 (krónika)
Sziromfészek, Szabadka, 1979 (gyermeknovellák)
Tűzsziget II., Újvidék, 1980 (krónika)
Plameno ostrvo II, Újvidék, 1980 (krónika)
Látomás a fennsíkon, Szabadka, 1981 (versek)
Holdudvar, Újvidék, 1981 (elbeszélések)
Nespokojna vernost, Szabadka, 1984 (elbeszélések)
Örömnap, Újvidék, 1986 (gyermeknovellák)
Parázsföld, Kanizsa, 1988 (krónika)
Lángérdem, Kanizsa, 1989 (krónika)
Ognjeni orden, Kanizsa, 1989 (krónika)
Rianás, Szabadka, 1991 (versek)

SZÍNPADI MŰVEK

Bagolyvár, színmű két felvonásban, Népkör, 1952(?)
Népi ünnepek-ünnepi munkaszokások, Életjel, 1963
Letopis partije (L. Merkovićtyal és R. Ždraléval) Szabadka, Népszínház, 1969
A tudáshoz, kantáta (Varga Péterrel) szabadkai Népszínház, 1972

1951 és 1991 között Urbán J. több szerbhorvát nyelven írt verset fordított magyarra.

Egyes műveit lefordították szerbhorvát, orosz, ruszin, német, olasz, román, albán, macedón, eszperantó nyelvre.

Irodalmi munkásságáért többek között a következő díjakat, kitüntetéseket kapta:

1965-ben Szabadka város Októberi Díja
1971-ben emlékérem és elismerő oklevél a szabadkai Tanítóképző 100. évfordulóján bemutatott *Kantáta* szövegéért
1972-ben a Kanizsai Írótábor XX. évfordulóján megkapja az Alapítók Aranyérmét
1975-ben Ezüstplakettet adományozott neki a jugoszláv újságírók vajdasági szervezete 25 évi újságírói munkásságért
1976-ban Magyar Szó-díj
1976-ban Vuk Irodalmi Díj
1978-ban Üzenet-díj
1981-ben Jovan Popović-díj
1982-ben Arany Érdemjelvény, Ada Októberi Díja
1982-ben a Csépe Imre-emléknap plakettje
1984-ben Szenteleky Kornél-díj

Kitüntetések

1957-ben Munkaérdemérem
1965-ben Ezüst Koszorús Munkaérdemrend
1975-ben A Népért Tett Szolgálatok Ezüst Koszorús Érdemrendje

(Vége)

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. – 1. évf., 1. szám (1971)–.–
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvállalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

ISSN 0350-4158

9 770350 415007

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat, Újvidék. Szerkesztőség: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021) 457-216, www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu Előfizethető a 160–15290–87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu). Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk". Egyes szám ára 100 dinár, kettős szám 200 dinár. Előfizetési díj a 2004. évre 400 dinár, külföldre, illetve külföldön 20 EUR. Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken. YU ISSN 0350–4158